

GRÓF NÁDASDY LÁSZLÓ CSANÁDI PÜSPÖK (1662—1729)

ÍRTA

Dr. TAKÁTS ENDRE



SZEGED, 1943

VB 283118



GRÓF NÁDASDY LÁSZLÓ CSANÁDI PÜSPÖK (1662—1729)

ÍRTA

Dr. TAKÁTS ENDRE



SZEGED, 1943

SZTE Egyetemi Könyvtár



J000813388



3z 1/91: V B 28318



Ladislaus Comes de Rodat
Episcopus Canadensis

E l ő s z ó.¹

Alig hiszem, hogy a csanádi püspökök hosszú és fényes sorában volna még egy, akit annyi féleképen jellemeztek, mint gróf Nádasdy Lászlót. A bécsi udvar tanácsosai rebellis magyarnak tartották, győri kanonoktársai durva, kíméletlen, civakodó magatartása miatt jelentik fel a püspöknek, Keresztély Ágostnak és holdkórosnak nevezik.² Dudek János a *Religióban*³ egy XVII. századbeli papi mintastrébernek látja, Reizner János, Szeged történetírója, a város legnagyobb ellenségének mondja.⁴ Worthley Montague Lady írásaiban pedig egy udvarias, kellemes, kedélyes öregúr jelenik meg előttünk Nádasdy személyében.⁵

Ez a változatos és sokszor eltérő jellemzés önkéntelenül is rá irányítja a figyelmünket. Főként azért szeretnők megismerni egyéniségét kétszáz év távlatából, mert neki tulajdonítható az ősi csanádi egyházmegye jogi egységének megőrzése és a török hódoltság utáni újjászervezésének megindítása.

Jelen munka egy barokk-kori ember életét állítja eléünk és ennek keretén belül kétévtizedes történetét annak az egyházmegyének, amely a hódoltság alatt talán legtöbbet szenvedett. Húsz év kis idő egy kilencszázéves püspökség életében, mégis azáltal, hogy épen ebben az időszakban sarjad új élet a felszabadított területen, Nádasdy élete és működése nagyobb távlatot kap. Úgyiszlóván másodszor kellett az egyházmegyét megalapítania.

Munkám kidolgozásában csaknem kizárólag a forrásokra voltam utalva, nem számítva néhány irodalmi művet, amelyek csak részletkérdésekben szolgáltattak némi támaszpontot. Reizner János hangyaszorgalommal összehordta a város régi emlékeit; írásában azonban liberális felfogását nem bírta félretenni. Mint az Árpád szabadkőműves-páholy tagja, sőt titkára,⁶ nem tudott Nádasdy ügyében sem objektív maradni, ezért — anélkül, hogy az ellenkező vélelbe estem volna — iparkodtam egyoldalú beállítását helyesbíteni. Az egyházmegyének nincsen a mai napig megírt rendszeres történelme,⁷ Csanád vármegye történetét csak 1715-ig dolgozta fel Borovszky Samu.⁸ Temes vármegye monografiája megjelent ugyan, de ebben kevés használhatót találtam.⁹ A székesfehérvári örkanonokság története csupán rövid ismerte-

tés,¹⁰ Bojt Lajos könyve pedig csak gazdaságtörténeti szempontból dolgozta fel a custodiatust.¹¹ Ezért magamnak kellett forráskritikát gyakorolnom és a bécsi udvari hadügyi-tanácsnak és kamarának minden körülményre kiterjeszkedő levelezését, a m. kir. Országos Levéltár, a győri püspöki és káptalani levéltár anyagát átkutatnom s abból a témám szempontjából fontosat kiválasztanom. Bőségesen felhasználtam Szeged város levéltárát, főképp a tanácsjegyzőkönyveket 1717-től 1740-ig. Sok értékes adatot találtam a szegedi piarista rendház levéltárában levő egykorú feljegyzésekben, számadásokban és naplókban, valamint a szegedbelvárosi és a makói plébánia anyakönyveiben.

Örömet adott a gondolat, hogy munkámmal a csanádi egyházmegye történetéhez egy építőkövecskét hozhattam. Az a körülmény, hogy nagyjából fel nem kutatott területen dolgoztam, talán valami értéket ad dolgozatomnak, de ez mentsen is, ha itt-ott véletlenül helytelen ítélethez jutottam.

Dr. Takáts Endre.

Jegyzetek az Előszóhoz.

¹ Nádasdy László életét röviden ismertettem a budapesti rádióban 1942. június 13-án „Rebellis fia a püspöki széken” címen tartott előadásomban. — ² L. az 1718. évi Visitatio Canonicát megelőző eseményeket a VII. fejezetben. — ³ Religio LXXI. évf. 1912. 240. l. a szerkesztői üzenetekben. — ⁴ Reizner János: Szeged története. 1899. I. 260. l. Szekfű Gy. indokolatlanul lebecsüli Reizner művét és „nagy, de igen gyenge” munkának nevezi. — ⁵ Történelmi és Régészeti Értesítő. XXVIII. évf. 1902. 112–113. l. Worthley lord 1717 elején diplomáciai küldetésben hazánkban keresztül utazott Konstantinápolyba. Vele volt a felesége, aki leveleiben (Letters of Lady Montague) megírta útiélményeit. — ⁶ Páholyunk (Árpád) működése az 1893. évben. Titkári jelentés. „1893 febr. havi városi közgyűlésen R. J. testvér teszi az indítványt” . . . „1893. márc. 24. R. J. a páholy titkárává választatik” . . . „1893. október 14. R. J. nagyfokú elfoglaltsága miatt leköszön a titkári állásról. A páholy nem fogadja el, hanem elhatározza, hogy helyettesíteni fogja.” Reizner életrajzát Szmollény Nándor írta meg a szegedi m. kir. áll. Felsőkereskedelmi iskola 19. számú Értesítőjében az 1903–1904. isk. évben. — ⁷ Juhász Kálmán dr. 1699-ig jutott eddig munkájában. — ⁸ Dr. Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. Budapest, 1897. I–II. — ⁹ Dr. Szentkláray Jenő: Temesvár szab. kir. város története 1850-ig. Temesvár. — ¹⁰ Melhárd Gyula: A székesfejérvári örkanonokság története. Veszprém, 1906. — ¹¹ Bojt Lajos: A fejérvári örkanonokság (custodiatus) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig. Budapest, 1935.

I. Nádasdy szülei és ifjúkora.

Atyja a „magyar Krózus”. — Anyja a szépséges Esterházy Anna Julianna. — Szerzetesi hivatásának ébredése. — Belép a pálosrendbe.

Fogarasföldi gróf Nádasdy László apai és anyai részről is régi magyar főúri családból származott. Édesatyja gróf Nádasdy Ferenc országbíró (1622—1671), a hatalmas dunántúli mágnás volt, akit rengeteg vagyona miatt méltán neveztek el „magyar Krózus”-nak.¹ Típusa volt a barokk-kori magyar nagyúrnak. Miközben birtokait szenvedélyes céltudatossággal, sokszor erőszakos eszközökkel is gyarapította,² nem feledkezett meg a tudományok ápolásáról és a művészetek támogatásáról sem. Járt Padovában és tanult a sienai egyetemen is, amint az a Natio Germanica bizonyítványából kitűnik.³ Szellemi nagyságát ragyogtatja az „Oratio a négy rendhez” című beszéde,⁴ amelyben egy Zrinyihez méltó költői lendülettel kesereg hazája állapotán és keresi az orvoslás módját. Tíz-tizenkét írnok állott a szolgálatában,⁵ birtokán saját nyomdája volt, amelyben előbb protestáns, majd megtérése után katolikus szellemű könyvek kiadását vállalta.⁶ Művészi érzékét mutatja kastélyainak fényűző berendezése, meg az hogy templom-építései során a Bécsben is építő híres Carlone-család egyik tagját foglalkoztatja.⁷ Apósának, gróf Esterházy Miklósnak a befolyására közvetlenül házasságkötése előtt a katolikus hitre tér vissza (1643. nov. 25.).

Ettől kezdve az egyház, főkép a győri egyházmegye és a szerzetesrendek nagylelkű és bőkezű támogatója lett. Sopronban az ifjúság nevelésére jezsuita kollégiumot, szarvkői birtokán, Stocingban az ágostonrendiek és a szerviták számára templomot és kolostort alapított.⁸ A pálosrend is érezte jótéteményeit.⁹ Negyvenezer lelkét térített vissza az egyházba: 1665-ben Rómába zarándokol¹⁰ csak azért, hogy Szent Péter és Szent Pál sírjánál imádkozhassék. Ezenkívül többször járt külföldön, megfordult feleségével együtt néhányszor Mária-Zellben, ahol oltárt is emeltetett 1662-ben Szent István tiszteletére.¹¹ 1653-ban hosszabb utat tett Esterházy Pállal Németországban, ahová IV. Ferdinánd

regensburgi koronázására utazott.¹² Gőgös, erőszakos és nagyra-vágyó természete miatt nem szerették a főúri körökben és inkább félve tisztelték. Így meglehetősen magára maradt, pedig a népszerűségre szüksége volt, mert szíve vágya és törekvéseinek végső célja a nádori méltóság elnyerése volt. Jórészt ez vitte a Wesselenyi-féle szövetségbe is, amint kivégzése előtt vallja: „nem kerestem mást a jelen ügyben sem, mint az átkozott nádorságot.”¹³ Az ősök nagysága megfogta szívét és megfelelő valóságérzék hiányában kalandos diplomáciai tárgyalásokba bocsátkozott a francia udvarral, majd a török portával. Hiába lépett közbe életéért X. Kelemen pápa külön brevében,¹⁴ Lipót április 29-én kimondotta az utolsó szót, amikor a három elítélt kegyelmi kérvényét elutasította: „Csak vigye az Isten mennyországba őket!”¹⁵ Hőn szeretett családja sorsáért, nyolc kiskorú gyermeke jövőjéért aggódva, de Isten akaratában megnyugodva hajtotta fejét a hóhérbárd alá Bécsben 1671. ápr. 30-án.

Felesége, a szépséges Esterházy Anna Julianna, aki valamikor Zrínyi Miklós szívét is megdobogtatta, ekkor már nem élt. 1669-ben január 22-én 39 éves korában halt meg Pottendorf-várában.¹⁶ A nagy nádorispánnak, gróf Esterházy Miklósnak leánya volt és 14 éves korában lett Nádasdy Ferenc felesége. Tizenegy gyermekét hithű katolikus szellemben nevelte. Tizenkettedik kis magzatát „meghidegült testéből metszették ki, kit Nádasdy Györgynek köröszöltek, de az is a köröszttség után meg halt” — olvassuk testvérének, Esterházy Pál nádornak feljegyzéseiben.¹⁷ Mint buzgó édesatyja, úgy ő is mély és meggyőződéses vallási életet élt: a barokk-korban nagy lendületet nyert Mária-tiszteletet¹⁸ ültette gyermekei szívébe. Különösen mint a szomorúak és elhagyatottak vigasztalóját tisztelték a Szűz Anyát. Ezenkívül Szent István király és Szent Judás Tádé, mint a kétségbeesett ügyek pártfogója volt tiszteletük tárgya. Tudományos és művelt hölgy volt, aki Lipót császárnak latinnyelvű leveleket írt, amelyekben az akkori magyar viszonyokat ecsetelte.¹⁹ Gyermekei, illetőleg árvái közül kettő is a papi pályára lépett. Az egyik: Miklós, pécsi, később pozsonyi nagyprépost, majd sebenicói püspök lett,²⁰ a másik: László, aki atyja szörnyű halálának idején kilencéves fiúcska volt, sógora és gyámja, gróf Draskovich Miklós országbíró beleegyezésével fiatalon a pálcarendbe lépett.

Az ősrégi rend a mohácsi vész után bekövetkezett szomorú időkben házainak jó részét elveszítette, nagykiterjedésű birtokai idegen kezekbe kerültek. A XVII. század vége felé azonban új életre támadt. Előkelő egyházi méltóságoknak, püspököknek egész sora kerül ki a rendből, akik hűségesen kitartanak továbbra is Remete Szent Pál szelleme mellett. Ezek pártfogása és előkelő protektorok jóindulata hozzájárult a rend tekintélyének emelkedéséhez. A tudomány, az imádság és a munka helyei a kolostorok, amelyek egymásután alakulnak vagy jutnak vissza kezeikbe, jóllehet a XVII. század 90-es éveiben csak alig húsz házuk volt

egész Magyarországon. A mélyen vallásos Lipót császár és király sokszor érezte uralkodói kegyét Szent Pál fiaival.

Hogy mikor és hogyan ébredt Nádasdy László szívében a papi hivatás, nem tudjuk. Nem maradhatott azonban nyom nélkül fogékony lelkében az a rendíthetetlen meggyőződés, amellyel atyja az ősi hitre térítgette vissza nagykiterjedésű birtokainak lakosait. De édesanyja jámborsága, hívő élete, s főképp az ifjú izzó magyar érzülete is hozzájárult, hogy a magyar alapítású szerzetbe lépett, amely rend iránt különös jóindulattal és vonzalommal viseltettek e hon fiai. Számos előkelő születésű férfiú lett pálos-barát: Báthory László, Keglevich László, Kéry János, Széchenyi Pál stb.²¹ Lehetséges, hogy egy egészen külsőséges szempont is vezette; az emelkedés lehetősége, a főpapi méltóságra jutás gondolata megcsillanhatott előtte, ami később páloskorában mindenki előtt nyilvánvalóvá is lett. Edesapja nagyravágyása, nagy őseinek emléke élénken élt szívében. Mivel pedig szegény volt és nem állott a háta mögött a hatalmas Nádasdy-vagyon, csak a katonai vagy a papi pálya volt a kor felfogása szerint az egyetlen lehetőség arra, hogy befolyásos szerephez juthasson az ország ügyeinek intézésében. Bátyja, Ferenc az előbbi választotta, László és öccse a papi pályára léptek.

Nádasdy Ferenc kivégeztetése után árváinak gondviselője és gyámja a veje: Krisztína leányának a férje, a már említett gróf Draskovich Miklós lett. Ez gondoskodott a kezeihez kiutalt évi 6000 forintból a kiskorú gyermekek ellátásáról és tanulmányairól.²² Az árvák a *Domini de Cruce* nevet kapták;²³ a tizenegy testvér közül hat fiú volt és öt leány. László 1662-ben született Pozsonyban;²⁴ korának előkelő származású ifjaihoz hasonlóan elvégezte a humaniorákat s 15 éves korában 1677 októberében magára öltötte a pálosok fehér ruháját.²⁵ Belépésekor 3000 frt „hozományn” vitt a szerzetbe.²⁶ A wondorfi (Sopronbánfalva) noviciátusban tölti ujonc-esztendejét P. Meistseder Ferdinánd vezetése alatt. 1678-ban teszi le a fogadalmat a generális kezébe,²⁷ miután előbb rendelkezett vagyona tekintetében. Háromezer forintot, illetőleg annak kamatait saját szükségletére tartotta fenn feljebbvalói engedelmével; a többit a szerzet céljaira fordította: háromezret Rómába adtak, hogy kamataiból Nádasdyt és a többi itt élő vagy megforduló magyar testvért ellássák,²⁸ kétezer forintot pedig a bécsűjhelyi pálos filozófiai studium fenntartására használták fel.²⁹ A rendben folytatja tanulmányait; a pálosok szokása szerint filozófiát és teológiát tanult. Nem tudjuk, hogy rendje hová küldötte tanulmányai végett. A Collegium Germanico-Hungaricum anyakönyveiben csak öccse, az 1665. évben született Miklós neve szerepel, aki 1684–1686-ig tanult Rómában.³⁰ A pálosrendben később nagyjelentőségre jutott személyiségek egész sora került ki ebből a kollégiumból (Borkovich, Ladányi, Mallechich, Kollenyh, Esterházy Imre stb.), ép ezért csodálatos, hogy Nádasdyt nem küldték ide. A rendnek három nagytekintélyű hittudományi főiskolája

volt: Nagyszombatban, Lepoglaván és Bécsújhelyen; ezek valamelyikén végezte a tanulmányait. Előbb teológiai, majd 1687-ben mint a pápai konvent kiküldöttje (*discretusa*) filozófiai doktorátust szerzett.³¹ A rend övkönyvei és a hivatalos iratok azonban mindig mint „*doctor theologiae*”-t emlegetik.

Nádasdy László lelkülete érdekes keveréke volt apja és anyja természetének. Épen ez okozott neki sok nehézséget a szerzetben. Atyja gögös, céltudatos, sokszor erőszakosan kíméletlen, hirtelenkedő és a makacsságig önfejű jellemét örökölte teljes egészében. Ezzel viaskodott lelkében az anyai részről belénevelt jámborság és alázatos, hívő érzület. A nagy kényelem és fényűzés, amelyet gyermekkorában családi fészékben megszokott, anyagiakban könnyelművé, meggondolatlaná tette; pedig megtapasztalhatta a földi javak mulandóságát, hiszen szemei előtt történt édesatyja hatalmas vagyonának elkobzása és kincseinek elkötyavetyélése.³²

Jegyzetek az I. fejezethez.

¹ Nagy Iván: Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1861. Nádasdy-címző alatt a 23. lap. Pottendorf-várában négymillió forint értékű kincse és pénze volt, 1670-ben állítólag 300.000 aranyat helyezet el külföldön az ékszereken kívül (Vanyó Tihamér: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666—1683. Pannonhalma, 1935.). B. Apor Péter a „*Metamorphosis Transsylvaniae*”-ben így emlékezik róla:

„Zrínyi és Nádasdi gróf urak voltak

Sokaságát halljuk ma is jószágoknak.” (*Monumenta Hungariae Historica*. 36. k. Budapest, 1903.). 1646-ban lett főkamaramester, 1655-ben országbíró. Kempelen Béla: Magyar főrangú családok. Budapest, 1931. 176—177. l. — ² Pl. a pápói prépostság javadalmas birtokát erőszakkal elfoglalja (Bedy Vince dr.: A pápói prépostság és perjelseg története. Győr, 1939. 20. l.). Pottendorf-várát fegyveresen szállja meg (Mohl Adolf: Adatok Nádasdy Ferenc országbíró életéhez. Századok XXXIV. évf. 1900. 618. l. s. köv.). A soproni János-lovagrend javaiból is birtokolt (Dr. Reissig Ede: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. Budapest, 1925—1928. II. 93. l.). — ³ Dr. Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221—1864. Budapest, 1941. 340—341. l. 1642. júl. 1. — Acsádi I. szerint korának egyik legtudósabb főura volt (Acsádi I. dr.: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1886. 149. l.). — ⁴ Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664—1671. Budapest, 1876. II. k. 174. l. — ⁵ Pauler Gy. i. m. II. 174. l. — ⁶ Mohl A. i. m. 662. l. s. köv. — ⁷ Hóman—Szekfü: Magyar történet VI. k. 150. l. — ⁸ Pauler i. m. II. k. 282. l. — ⁹ Kisbán Emil: A magyar pálosrend története 2 k. Budapest, 1938—1940. II. k. 45. l. — ¹⁰ Veress i. m. 287. l. 1665. márc. 28-án ért Rómába, ahol majdnem egy teljes hónapot töltött, amíg a különböző műemlékeket megtekinthette. Kíséretének tagjai (i. m. 131. l.): ifj. Zichy István, Kövér Gábor praefectus. Hamerla György komornyik, Farkas János, Burum László, Franz Ernai német kapitány, Binard nevű német, egy kocsis meg két lovász. Volt a pápánál, VII. Sándornál is kihallgatáson (Mohl: i. m. 621. l.). — ¹¹ Gróf Esterházy János: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. 1901. — ¹² Mohl i. m. 621—622. l. — ¹³ Pauler i. m. II. 179. l. — ¹⁴ Pauler i. m. 282. l. — ¹⁵ Málnási Ödön dr.: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora

1672—1732. Kalocsa, 1933. 149. l. — ¹⁶ Gróf Esterházy János i. m. 82. l. Esterházy Pál nádor feljegyzése: „Az én kedves asszonyom nénémet gróf Eszterhas Anna Julia asszont ugymint Nadasdi Ferencz judex curiaené asszonyomat szőlította isten ki ez világból nagy véletlenül die 22. Januarii anno 1669. Potendori várában.“ — ¹⁷ Gróf Esterházy i. m. — ¹⁸ Hermann E.: A vallásos ember a barokk korban c. értekezése a Magyar Művelődéstörténet: Barokk és felvilágosodás c. kötetében 421. l. s. köv. — ¹⁹ Esterházy i. m. — ²⁰ M. kir. Országos Levéltár (O. L.): Benignae resolutiones regiae. 1696. ápr. 12-én pozsonyi nagyprépost (Folio 104.), 1697. febr. 1-én sebencői püspök lesz (Folio 144.). — ²¹ Neveiket felsorolja Franciscus Orosz (Novitiorum magister): Synopsis annalium Eremitarum Ff. Eremitarum Ordinis S. Pauli primi Eremitae. Sopronii 1747. a 26. fejezetben, amelynek címe: Ordinem nostrum insignes viri saeculares et magnarum familiarum Juvenes sunt ingressi. — ²² Pauler i. m. II. 182. l. — ²³ Nagy I. i. m. 24. l. — ²⁴ Születése pontos adatait (év, hó, nap) igyekeztem Pozsonyból megszerezni előbb hivatalos, majd magánúton, de sikertelenül. Így csak a következő jegyzetben idézett „Liber Professorum Fratrum“-ból tudtam kiszámítani születése évét. Más adat nem állt rendelkezésemre. — ²⁵ O. L. Acta Paulinorum közt: Liber Professorum Fratrum (feljes címén: Liber vitae et mortis in quo omnes, quorum nomina scripta inventa fuerint in Die Jesu Christi edent de ligno vitae, quorum vero deleta fuerint partes vulpium erunt): „Fr. Ladislaus de Nadasd Illmorum Parentum Comitis Francisci de Nadasd, et Juliannae, natae Esterhazyanae filius natus Posonii, annorum 15, sacro indutus habitū 19. Octobris 1677. cca 10. Matutinum.“ — ²⁶ Győri káptalani magánlevéltár. Fasc. 6. 5869. sz. — ²⁷ O. L. Liber Prof. Fr.: „Praedictus Frater fecit professionem 20. Octobris anni 1678. iuxta tenorem Statutorum, in manibus Reverendissimi P. Grlis intra horam 11. et 12. antemeridianam. Fr. Georgius Kersznarich, prior in Bondorff; Fr. Ferdinandus Meistseder Director; Fr. Ladislaus Nadasdi m. pria.“ — ²⁸ Győri kápt. m. It. i. helyen: „3000 Fl. pro necessitatibus meis religiosus reservavi... 3000 Fl. Romae sunt destinati et ex illo Interesse, una necum fratres ex Hungaria sunt Romae sustentati.“ — ²⁹ Kisbán i. m. I. 269. l. — ³⁰ Fontes Rerum Hungaricarum-sorozat II. k.: Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium. Budapest, 1917. 83. l. A humaniorákat és a filozófiát Bécsben végezte. Tagja volt a Mária kongregációnak. Szül. 1665 júniusában, meghalt 1697. dec. 8-án. — ³¹ Kisbán i. m. I. 269. l. — ³² Kempelen Béla i. m. 177. l. szerint a 11 gyermeknek 165.000 forint jutott.

II. A pálosrendben.

A pápai kolostor feje lesz. — Bodrogújhelyi vikáriusi tevékenysége. — A máriavölgyi kolostorban. — Küzdelmei a horvát rendtagokkal. — A rend anyagi érdekeit védelmezi. — Rendi szervezeti kérdések.

A pálosrendben nem volt szürke szerepe Nádasdynak. Előkelő összeköttetéseit, főúri családokkal (Csáky, Draskovich, Esterházy, Erdődy, Pálffy stb.) való kapcsolatait többször kellett érvényesítenie rendje érdekében. Magyar érzülete miatt a túlfűtött nemzetiségi szellemű horvát rendtársai mozgalmát minden erejével ellenezte és Bécsben is, Rómában is teljes határozottsággal szembeszállt ezekkel. Magatartása azonban nem az imádkozó, elmélkedő, vagy a tudományoknak élő pálos típus volt. Bár kiváló tehetséggel áldotta meg Isten,¹ sehol sem tapasztalhatjuk a rendi feljegyzésekben, hogy szónoklataival, vitatkozásaival, vagy általában a teológiai tudomány művelésében kitűnt volna. Inkább az az érzésünk, hogy a jezsuitarend mellett akkoriban nagy tekintélynek örvendő pálos szerzetet csak mint lépcsőfokot tekintette valami előkelő pozíció megalapozásához. Nem birta a fegyelmet, főúri kényelmét és kedvteléseit is csak legvégső szorultságában korlátozta. Társai szemében szálla volt szabados élete, s többször igyekeztek megrendszabályozni. Végül annyira tarthatatlanná lett a helyzete, hogy a magyar rendházak mindegyike kézzel-lábbal tiltakozott Nádasdynak oda helyezése ellen. Ez az önkéntes vagy inkább ráparancsolt számkivetettség különben egyik legkevésbé ismert szakasza életének.

Öseit a XIII. századig visszavezető családjának tekintélye és egyéni tehetsége egyaránt segítették, hogy rendjében már korán jelentősebb állásokat töltsön be. Legelőször a pápai kolostorban találkozunk vele; mint ennek discretusa jelenik meg 1687-ben a rendi káptalanon. 1688-ban a rend megbízásából P. Horváth Bernáttal együtt veszi át a székesfehérvári régi kolostort, amelyet az udvari kamara a török kiűzése után újból visszaadott a pálosoknak, miután arra vonatkozó jogait igazolták. Ezt a házat néhány évvel később a franciskánusoknak engedték át.² Ugyanabban az évben Nádasdy a pápai kolostor feje lett.³ A rendfőnök

ilyen minőségében küldi Bécsbe, hogy pesti letelepedésük ügyét előmozdítsa és a szükséges hivatalos jóváhagyást sürgesse. Küldetésében ügyesen jár el, mert még ugyanabban az évben megalapítják pesti házukat (a mai Egyetemi templom és Központi szeminárium).⁴ 1689-ben már a nagyszombati ház perjelje és egy évvel később a bodrogújhelyi házban találjuk ugyanebben a méltóságban.

Ezen időtájban két testvére: Ferenc (később lovassági tábornok, v. b. t. t.) és Tamás (somogyi főispán, v. b. t. t.) anyai örökség címén a már előzőleg kapott 15.000 forinthez a császár jóindulatú kegyéből újabb 5000 forintot kaptak.⁵ A Nádasdy-árvák rehabilitációs törekvései már az 1680-as években megindultak. 1685. ápr. 19-én közös levelet írnak Lipót császárhoz, amelyben az elkobozott apai és anyai javakért könyörögnek. Pár év múlva újból kéri ezt „ártatlanságuk igazolásául és vigaszául“, hogy végre „szerencsétlen helyzetünkben valamelyes megnyugvásunk lehessen.“ Ígérik, hogy Öfelsége hosszú és békés uralkodásáért nem szűnnek meg Istenhez fohászkodni és ha kell, vörük hullásával is készek bizonyítani törhetetlen hűségüket.⁶ 1688-ban kapja Tamás és Ferenc az említett 5000 forintot, amely 20.000 forintra emeli a visszakapott anyai örökséget. Ezzel szemben le kellett mondaniuk minden további jogukról és követelésükről örökrészüket illetőleg.⁷ Nádasdy Miklós szintén érzi a király kegyét, mert 1689-ben mint zágrábi kanonok megkapja a pécsi nagyprépostságot.⁸ Nádasdy László még ugyanabban az évben, majd 1690-ben kéri, hogy testvéreihez hasonlóan a már megkapott 15.000 forinthez neki, illetőleg trendjének is utalják ki a többletet. A magyar kamara pártolólág véleményezi a kérelmet az udvari kamara elnökéhez.⁹ Két év telik el eredménytelenül.

Ekkor Nádasdy újabb kérelmet nyújt be, amelyben már természetben kéri a fenti összeg kiutalását. Az elkobzott Nádasdy-javakból kér egy házat, amely Tokaj városában van és néhány tokaji szőlőt (Tófeli nevűt). Hivatkozik arra, hogy a vér jogán őt is megilleti ez, azonkívül Öfelsége kegyes hajlandósága a szerzetek, főként az elszegényedett és a felséges ház hűséges szolgálata miatt annyit szenvedett pálosrend iránt közismert: „Kegyeskedjék legszentebb Felséged a többi említett javakat Remete sz. Pál rendjének adni enyhületül és engesztelésül atyám lelkéért, amely talán még rászorul a mindenható Isten megbocsájtó irgalmára.“¹⁰

A szepesi kamarai felügyelő jelentésében nem ajánlja a ház átadását, mert azt a kamara saját költségén kijavíttatta és most sóhivatalnak használja. A szőlőre vonatkozólag pedig jelenti, hogy azt a tokaji bíró és az esküdtek 15.000 forintra becsülték (12.500 rajnai forint). Egyébként közepes szőlőt terem és ezért egészben vagy részben átadható volna a kérelmezőnek. De most sem megy a dolog simán. Maga Nádasdy is látja, hogy többet ér a birtok, mint amekkora összeget testvérei kaptak. Ezért személyes audien-
cia alkalmával önként felajánlja a császárnak, hogy a többletből

örök-alapítványt létesítsenek, amely szerint heti három szent misét vállal a rend a felséges házért és annak tagjaiért. Ez utóbbiból — bár Nádasdy hevesen sürgeti — nem lesz semmi.¹¹ 1692. május 21-én dönt a császár: Nádasdy kap szőlőt, de nem azt, amelyet kér, hanem csak másod-, harmadrendűt kb. 6100 frt értékben az alábbi részletezés szerint:

1. A tokaji hegyen a Szepessi Pál-félét (II. classis) — — — — —	600 forint
2. A tarcali hegyen a Pap György, Két Henye-névűt (III. classis) — —	350 „
3. A tályai hegyen a Desőffi István-félét (II. classis) — — — — —	1000 „
4. A lizskai hegyen 2 db. Baxa István- félét (II. classis) — — — — —	3000 „
5. A keresztúri hegyen a Sárosy Sebestyén- félét (II. classis) — — — — —	1000 „
6. A tolcsvai hegyen a Baxa István-félét (Kútpatka; II. classis) — — —	150 „ ¹²

De hozzáteszi a rendelet, hogy amennyiben a szepesi kamara ezek valamelyikét a kinéstár szempontjából nélkülözhetetlennek találná, más hasonló értékűvel elégítse ki a kérvényezőt. A szepesi adminisztrátornak Kassán 1693. febr. 14-én kelt írása szerint véglegesen ezeket kapta meg Nádasdy, illetőleg a pálosrend:

1. A mádi hegyen levő Szepsihez tartozó *Nyulászó* nevűt — — 4850 magyar frt.
2. A keresztúri hegyen levő *Sárosy-félét* (*Somosszőlő*) — — — 1000 „ „
3. A tolcsvai hegyen levő *Baxa* (*Baksa*)-félét (*Kútpatka*) — — 150 „ „ értékben.¹³

Nádasdy írásban kötelezte magát, hogy a szőlők rendbehozására és jókarban tartására fordított kiadásokat a kamarának megtéríti.¹⁴

Benger szerint¹⁵ ezekből az utóbbi kettőt eladta és a bodrogújrhelyi kolostor építésébe fektette be az árát. A tornyot felemeltette és új harangokat helyezettett belé, a kolostorhoz egy új szárnyat építtetett és a régire harmadik emeletet húzatott. A szerzetesek ellátásáról is kellőképen gondoskodott, a *Nyulászó* nevű szőlőt pedig saját javára fordította rendje engedélyével,¹⁶ de csak 1701-ig, mert ekkor Mallechich Gáspár rendfőnök az engedélyt visszavonja.¹⁷

1695-ben a legjelentősebb rendház vikáriusa lett a Pozsony közelében levő Máriavölgyben (Vallis Mariae). Itt a rend szempontjából igen fontos tevékenységet fejtett ki. A kolostor berendezésének gyarapításáról fényesen gondoskodott, bőkezűen res-

tauráltatta az ebédlőt.¹⁸ A monostor területén épült Szentforráskápolna is neki köszönheti létrejöttét. Amikor ugyanis 1696-ban Makolányi János királyi személynök a nádor és a veszprémi püspök társaságában ott járt, Nádasdy elmondta neki a szent forrás történetét. Makolányit úgy meghatotta az elbeszélés, hogy 1000 forintot ajánlott fel egy itt építendő kápolna céljaira. A kápolnát a vikárius a következő 1697. évben meg is építtette.¹⁹

Ebben az időben az erős nemzeti érzésű horvát házak Mallechich Gáspár bujtotgatására mind erősebben követelték, hogy a magyar tartományból kiválva önálló provinciát alkothassanak.²⁰ A nemzeti érzésen kívül sértett hiúság is hozzájárult a magyar-horvát ellentét kirobbanásához. Az Acta írója feljegyzi, hogy Mallechich mint rendfőnöki titkár régóta gondosan gyűjtögette a szándékai támogatására alkalmas irományokat (instrumenta), de amíg élt a pálos generálisból zágrábi püspökké lett jó magyar érzésű Borkovich Márton, erről bölesen hallgatott. Mikor azután az 1687. évi rendi káptalanon jelöltsége ép a nemzetiségi ellentétek miatt meghíúsult s a lengyel Michalski Raphaelt választották meg rendfőnöknek, az önérzetében megsértett Mallechich és a vele egyetértő, hasonló érzelmű Kristolovec János nyíltan kijelentették, hogy a horvátok sérelmének egy orvossága van: elválni a magyaroktól. Borkovich püspök halála csak siettetette a folyamatot. A végső lökést Barilovich Lajos rendfőnök (1691—1696) fellépése adta meg. A leopoglavai házban tartott vizitáció alkalmával fegyelmetlenségek és szabálytalanságok nyomait fedezte fel s ezért a perjelt. Mallechich Gáspárt, aki a helyettes rendfőnöki méltóságot is viselte, szigorúan megróttá. A nemzeti érzésen kívül az elkeseredés is működött most már Mallechichben s miután terve az 1693-as máriavölgyi rendi tanácsülésen egyhangú ellenvetéssel találkozott, Esterházy Imre, akkor nagyszombati teológiai tanár kíséretében szándékuk ügyében előbb a bécsi nunciushoz fordult, majd ennek hozzájárulásával Rómához. Kristolovec Jánost, a kőrösi perjelt — az elszakadási mozgalom másik főirányítóját — küldték a horvátok a Congregatio de Propaganda Fidéhez, amelynek alá volt rendelve Délmagyarország és Horvátország mint missziós terület. A magyarok is megbízottat küldtek Rómába; a definitorium választása Nádasdyra esett. Ő azonnal útrakelt még 1695 telén, és nem törődve a hideggel, az utazás nehézségeivel, sietett, hogy Kristolovecet mindenáron megelőzze. Ez sikerült is neki. Az volt a feladata, hogy a kongregációt a horvátok ellen hangolja és a magyarok számára előnyös határozatot eszközöljön ki. Rómában azonban az *audiatur et altera pars* elve alapján megvárták a horvát küldött jövetelét, aki 1696 májusában végre meg is érkezett. Csak ekkor kezdődtek meg a tárgyalások. Nádasdy mindössze annyit tudott elérni, hogy a kongregáció 1697. július 29-én még nem rendelte el a szétválasztást. De a horvátok nem nyugszanak. 1699. május 4-én a kongregáció meghagyja, hogy a legközelebbi időközi káptalan vala-

mennyi tartomány kiküldötteinek jelenlétében foglalkozzék a kérdéssel és azután tegyen jelentést a Szentszéknek. A horvátok kitartó követeléseinek mégis meg lett az eredménye, 1700. aug. 30-án megjelenik a rendelet Rómában a szétválasztást illetőleg, s 1701. január 27-én a generális perjel kitér a napot a provinciális választására.

Nádasdynak a magyar házak érdekében kifejtett kezdetben sikeres tevékenységét azzal jutalmazták rendtársai, hogy 1696-ban vikárius generálissá (rendfőnökhelyettesé) választották. A választás 6 évre szólt. Ekkor viselte rendjében a legnagyobb tisztséget. Az 1651. évi nagykáptalan óta a vikárius generálist hivatali idejének letelte után is az „admodum reverendus” cím illette meg.²¹ Már a generális perjel életében jelentős állás volt a vikáriusé, ami abban is kifejezésre jutott, hogy két lovat és kocsit használhatott, kocsis és inas állott rendelkezésére. Még fontosabb volt ez a generális halála vagy magasabb tisztségre jutása esetén. Ekkor a vikárius kormányozta és képviselte a rendet, végezte a vizitációkat a legközelebbi választó-káptalanig, az országgyűlésen a főurak közt foglalt helyet és püspökök módjára a „reverendissimus” címet használhatta. Székhelye a rendfőnökével azonos.

Épen ebben az időben súlyos beteg volt az 1696-ban generális perjellé választott Mallechich Gáspár. Nádasdy természetesnek tartotta, hogy ennek következtében ő fogja vezetni a provinciálisválasztást. Mallechich azonban a magyar Nádasdy helyett Kupinich Mátét, a nagyszombati ház perjelét jelölte ki helyetteséül, melléje pedig segítőtársul Landor Lászlót adta. A rendi káptalan 1701. ápr. 17-én össze is ült az elefánti kolostorban (in clauastro S. Joann. Bapt.). Nádasdy hevesen tiltakozott a mellőztetése miatt, de eredménytelenül. A kijelölt elnökök vezetése alatt megválasztották a magyar tartomány főnökévé Barilovich Lajost, aki korábban generális perjel volt. Titkára lett Kollenych András Doctor Theol.²² A harmadik napon, ápr. 19-én a most megválasztott definitorok ülésén előterjeszti Weinocht András wondorfi és Karlóczy Lajos pesti perjel Nádasdy vikárius generális kérését, hogy — amint azt már az előző két napon is sürgette — helyet és szavazatot biztosítsanak neki a definitoriumban, „mert azt engedélyezte neki az apostoli nuncius”.²³ A definitorium (rendi tanács) szavazati jogot adott neki, de helyet nem kapott az ülésen. Így tulajdonképpen elutasították a kérelmével; Nádasdy azonban azt akarta, hogy törekvéseinek nyoma maradjon és ezért a káptalani jegyzőkönyvekbe felvétette, hogy ez esetben szeretett magyar nemzete érdekében a béke és nyugalom kedvéért lemond jogáról, noha kérelme igazságos és méltányos alapokon nyugszik.²⁴

Nádasdy törekvéseit a káptalan nagy visszatetszéssel fogadta. Hogy elhallgattassák, régebbi tetteivel hozakodtak elő. A negyedik napon, ápr. 20-án tartott ülésen szóvátették, hogy a bodrogújhelyi ház pénzéből 400 aranyat vett fel perköltségeinek

fedezésére. Ő nem tagadta, de eljárását irataival akarta igazolni és számlákkal meg nyugtákkal bizonyíttatta, hogy a pénzzel a rend érdekeit szolgálta. Elszámolását nem fogadták el, de a kérést többé nem bolygatták.

A következő hónapokban Nádasdyt a rend anyagi ügyei költötték le. Sok baja volt a csáktornyai házzal, amely mindenáron el akart szakadni a magyar tartománytól, hogy a horváthoz csatlakozhassék. Nádasdy öröklődése sikertelen maradt, mert amikor a rendtagok erőszakosan léptek fel és az újonnan megválasztott perjelt és alperjelt, mint ellenséget, fegyveresekkel fogadták, csak kívánságuk teljesítésével lehetett őket lecsillapítani. Az 1701. év végén Bécsben van Nádasdy, ahol két rendi birtokért: *Acsáért* és *Csútért* küzd. De a rend nem volt megelégedve a tevékenységével, mert az 1702. jan. 31-én Pozsonyban tartott rendi tanácsülésen elhatározták, hogy Bécsből hazahívják és állandó ágenst tartanak ott. Ennek oka az volt, hogy nem sikerült megszereznie az említett birtokokat. Hiába protestált a pozsonyi oktávás törvényszék előtt Újvári Imre és Sándor István követeléseivel ellen, 1702-ben Újvári Imre magyar udvari kancelláriai lajstromozó és becsüs kapja meg Acsát és Csútót 5000 forintért. Nádasdy azzal rontotta el a dolgot, hogy az újszerzeményi bizottság jogköréből ki akarta vonni az ügyet s peres útra kívánt térni. A rend visszavonja a nyitrai káptalan előtt ezt a „*káros és jogtalan tettet*” és Nádasdyt hazarendelik.²⁵

Haza is tért, de azonnal két kellemetlen kéréssel állott elő. Az első a máriavölgyi tartományi tanácsülésen terjeszti elő március 7-én. Talán még római utazásának idejében, vagy Bécsben való tartózkodása alatt adósságot csinált, különben sem élt takarékosan, úgyhogy a 3000 forint kamatai, amely összeget rendbelépésekor magának megtartott, nem voltak elégségesek ezek fedezésére. Ezért mádi szőlőjét akarta erre a célra fordítani. A rendi perjel és a tanácsosok megengedték neki, csak az adósleveleket kellett felmutatnia. A „tisztelendő” definitórium figyelme arra is kiterjedt, hogy a szőlő minél nagyobb bérért adassék ki s így az adósságok könnyebben legyenek kifizethetők. Malonyai Ferenczel 10 évre szerződést kötnek s évi 300 forintért bérbeadják neki a Nyulászót.²⁶ Két hónap múlva Nádasdy beszámolt adósságairól, s erre úgy intézkednek, hogy a szőlő hozamát a bodrogújhelyi perjel juttassa el Bécsbe, rendeltetési helyére.

A másik kérelem, amelyet Nádasdy 1702. május 15-én hoz elő, a „*pater ordinis*” kitüntető cím elismerésére vonatkozott, amelyet állítólag még Rómában szerzett. Ez nagyon érzékeny kérdés volt, mert különféle kiváltságokat biztosított viselőjének. A „*pater ordinis*” címet mindenkor a hivatalától búcsúzó generáls-perjel kapta, de nem római privilégium alapján. A lelépő generális kérelmezte, egyben megjelölte a konventet, ahol lakni óhajt és a rendi káptalan megadta azt.²⁷ Nádasdy kérelmét a definitórium nem teljesíti, hanem a nagykáptalanhoz utasítja azzal a

megokolással, hogy itt olyan dolgról van szó, amely az egész rendet érinti.

Az 1702. évi általános káptalan előtt kérte Nádasdy a provinciálist, hogy hívja össze a magyar definitorokat s tárgyalják meg a tartomány sürgető érdekeit. Egyúttal kérvényt nyújtott be a bécsi nunciaturához, hogy a provinciák közti vitás ügyekben dönthessenek a rendi tanácsosok a pápai nuncius jelenlétében. Ebben az ügyben Nádasdy Rómába is írt a Congregatio de Propaganda Fidéhez, de a feljegyzések hangsúlyozzák, hogy mindezt „saját nevében“ („nomine suo“) tette.

Miféle vitás kérdésekről volt itt szó? A nuncius olasznyelvű válasza tudatja ezt velünk. Kelt 1702. márc. 18-án.

1. *A provinciák sorrendje* kérdésében a döntés így hangzik: a) a magyar (anyaprovincia), b) lengyel, c) isztriai, d) horvát-osztrák provincia.

2. *A generális eltartásának* költségeit a magyar és horvát tartomány egymás közt elosztja.

3. *A közelgő generális választásra* minden tartomány négynegy küldöttet delegál.

Az általános káptalan még ugyanabban az évben pünkösdkor összeül. Nádasdyt főképp azért érdekelték a káptalan ülései, mert az atyák az új generális megválasztására jöttek össze. A megválasztott: gróf Esterházy Imre anyai részről rokona Nádasdynak.²⁸ Ezen káptalan alatt eltelt az idő, amelyre Nádasdyt vikáriussá választották. Utódja Kristolovec János lett, egykori római ellenfele; ötmagát mint sociust és titkárt az új rendfőnök mellé rendelték.

A rendben és a világiak közt is már ekkor széltebenhosszában arról beszéltek, hogy Nádasdy püspökségre tör.²⁹ De kevesen hitték, hogy törekvései miatt egy különös történetbe fog belekeveredni. Az említett generális-káptalan előtt és alatt történtek azonban nyilvánvalóvá tették ezt.

Jegyzetek a II. fejezethez.

¹ Ezt még ellenfelei, győri kanonoktársai is elismerték: „a Deo bonis talentis dotatus“ (Acta sub Chr. Augusto III. k. 542. l.). — ² Pauer Joannes: Historia Dioecesis Alba-Regalensis. Alba-Regiae 1877. 186—187. l. — ³ Bakonyvári Ildefonz: A pápai kath. gimnázium története a pálosok idejében. Pápa, 1896. 84. l. — ⁴ Kisbán i. m. l. 294. l. — ⁵ Bécsi udv. kamarai levéltár (Kam. lt.) Hoffinanz. 1692. máj. 21. — ⁶ O. L. Archivum Familiae Nádasdy 1689 (?) évjelzéssel. — ⁷ O. L. Benignae resolutiones regiae. 1688. márc. 23. Folio 84. — ⁸ O. L. Benignae res. reg. Folio 130. okt. 4. — ⁹ Kam. lt. Hoffinanz id. helyen mint melléklet. 1690. ápr. 25. — ¹⁰ Kam. lt. id. helyhez mellékelve. O. L. Benignae res. 1690. ápr. 14. — ¹¹ Kam. lt. i. h. „undt waiss Mich zuerindern lhme nicht der fundation ein Verlostung geben zuhaben: wohl aber, dass er sich dazu Erbotten hat“ — írja Lipót sajátkezűleg az udv. kamara javaslatára. L. a fényképmellékletet. — ¹² Kam. lt. Hoffinanz 1692. máj. 21. Fogalmazvány. O. L. Benignae

res. 1692. Fol. 53. — ¹³ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5865. sz. Bárá Szent-
 iván László és Kálmánczay István aláírásával. Másolat. — ¹⁴ O. L. Acta
 Paulinorum: Elenchus Summarius Archivi Almae Provinciae Hungaricae
 Ordinis S. Pauli Primi Eremitae (1750). Chalád (Máriacsalád) Nyulászó
 címszó alatt 833. l. — ¹⁵ Nicolaus Benger: Annalium Eremi-Coenobitico-
 rum Ord. Fratrum Eremitarum S. Pauli I. Eremitae. Posonii 1743. Vol.
 II. 280—281. l. — ¹⁶ O. L. Acta Paul.: Elenchus Summarius Archivi 833. l.
 — ¹⁷ O. L. Acta Paul. i. m. 833. l. — ¹⁸ Kisbán i. m. II. 241. l. 1929-ben
 elmentem Máriavölgybe, hogy a pálos idők emlékeit megkeressem. A plé-
 bános felvilágosított, hogy a rendnek II. József által történt feloszlátása
 után Schwarzenberg hercege lett a kolostor. A levéltár részben a buda-
 pesti Országos Levéltárban van. — ¹⁹ Kisbán i. m. I. 286—287. l. — ²⁰ Acta
 Provinciae Hungaricae Ordinis S. Pauli Primi Eremitae ab anno 1701.
 (Teljes címe: Palma vetus et nova seu Mater olim provinciarum. Provincia
 Hungarica, Ordinis Eremitarum Divi Pauli Primi Eremitae, in specialem
 Provinciam Apostolica Auctoritate instaurata. Anno Saeculi novi 1701. 17.
 Aprilis. Fr. Andreas Kollenyecz, huius neonatae Provinciae Hungaricae De-
 finitor soc. et secretarius, SS. Theol. Doctor et actor horum compilatorum).
 Amikor a pálosrendi eseményeket ismertetem és külön megjegyzésben a
 lelőhelyre nem utalok, ezt a kéziratos Acta-t idézem; amelyet a pannon-
 halmi Szent-Benedekrend könyvtárában őriznek. — ²¹ Kisbán i. m. II. k.
 265. l. a jegyzetben. Bakonyvári i. m. 31—32. l. — ²² Kollenyecz András
 azonos az idézett Acta szerzőjével. — ²³ „eo quod id sibi concessum esset
 a Nuntio Apostolico.“ Acta Prov. — ²⁴ „Quod videlicet quamvis aliquid
 juris, non quidem ut Vicarius generalis, sed tamquam per breve Aplicum
 deputatus haberet, penes quod cum voce etiam locum habere deberet,
 tamen in amantissima sua Natione, ad conservandam pacem et tranquilli-
 tatem praesertim in moderno actu cedit ultronee juri suo.“ Acta Prov. —
²⁵ O. L. Acta Paul. Elenchus Summarius Archivi Chut (Csut) címszó
 alatt 673—676. l. L. még Mezősi Károly: A fegyverjog (ius armorum)
 megváltása a töröktől visszafoglalt területen c. értekezését. Századok
 LXXVI. évf. 4—6. szám, 1942. 183. l. s. köv. — ²⁶ O. L. Acta Paul.:
 i. m. Nyulászó címszó alatt 5. pontban. A szőlő később a máriacsaládi
 templom és monostor birtoka lett. Kisbán i. m. II. k. 58. l. — ²⁷ Kisbán
 i. m. II. k. 248. l. — ²⁸ Esterházy Imre 1683—1687-ig a Coll. Germ. Hun-
 garicumban tanult (Veress i. m. 290. l.), 1663. nov. 18-án született. Előbb
 tanár lett Nagyszombatban, majd zágrábi püspök; 1723. jan. 17-én vesz-
 prémi püspök, 1725. szept. 1-én pedig esztergomi érsek lett. Meghalt 1745.
 dec. 6-án (Gróf Esterházy i. m. 239—242. l.). — ²⁹ „In hoc ipso apud sae-
 culares vehementer suspectus est, ... ab ambitione Episcopatus cunctis no-
 tus...“ Acta Prov.

III. Két kellemetlen ügy.

Hamisított levél. — A levéltűgy következményei. — Vét a rendi fegyelem ellen. — Évekig külföldön él. — Csanádi püspök lesz.

Volt a rendben egy másodéves filozófus, név szerint Bajta János, aki előbb XIV. Lajos francia király szolgálatában állott mint huszár-hadnagy. A szendrői plébániához tartozó Füleken született 1671-ben és 27 éves korában 1698-ban öltözött be.¹ Ez egy napon, 1702 pünkösdje táján egyszerre csak arról beszél, hogy a francia királytól levelet kapott, amelyben két másik levelet talált: az egyik gróf Széchenyi Pálnak, a kalocsai érseknek, a másik pedig Nádasdynak van címezve. Nádasdy átvette a két levelet; a neki szólót felnyitotta és azt olvasta benne, hogy a francia király hűséges szolgálatra kéri fel; szíton lázadást a bécsi udvar ellen. Jutalma püspökség, sőt bíbornokság lesz.²

Amint Nádasdy a levelet megkapta, a fráternek gyónási titok terhe alatt hallgatást parancsolt, aztán elhagyta a máriavölgyi kolostort és azzal az ürüggyel, hogy fürdőbe megy,³ nagybátyjához, gróf Esterházy Pál nádorispánhoz utazott Kismartonba. Itt megkérdezte a nádort, hogy mit kezdjen a levelekkel. Esterházy azt tanácsolta, hogy tegye el és ne mutassa, mert miattuk az udvarnál könnyen rossz hírbe keveredhetik. Nádasdy azonban nem követte a tanácsot. Abban a véleményben, hogy a levelek a céljához: a püspökséghez segíthetik, Kismartonból egyenesen Bécsbe ment, ahol id. Pálffy Miklós által Öfelségéhez juttatta a leveleket.

Az udvar Nádasdy jelentése alapján Bajtát elfogatja és két héten keresztül kihallgattatja. Pozsonyból a trinitáriusok kolostorából Nádasdy kíséri Bécsbe katonai felügyelet alatt. Ott a szembesítés után Bajta őszintén bevallja, hogy a leveleket ő koholta, mert ezáltal magasabb egyházi méltóságot remélt.⁴ Maga Kollonics diktálja neki a levél sorait s figyeli az írását, amely az előbbihez teljesen hasonló. Csak azt nem akarta elárulni Bajta, hogy magától jött-e a gondolatra, vagy valaki más adta neki a tanácsot. Kézenfekvő volt a gyanú, hogy az egész esetnek Nádasdy az értelmi szerzője. Kollenych András, az Acta írója feljegyzí: „Szerfölött gyanús volt azonban P. Nádasdy, amit a

fráter (ahogy velem egyedül közölte) nem akart elárulni.⁵ Ha nem is beszélte rá Bajtát, annyit valószínűleg mondhatott neki, hogy milyen nyugtalanságot keltene, ha az udvar megsejtené, hogy egy magyar mágnás a Habsburg-Bourbon ellentét elmérgesedése idején a francia királlyal van összeköttetésben. A császár bizonyára mindent megtenne, hogy őt megnyerje magának. Hogy ez lehetett a Nádasdy gondolatmenete, kiviláglik egy későbbi kijelentéséből. Egy ízben ugyanis többek előtt szóvátette, hogy a gyanús levélváltásnak felfedezéséért megérdemelne egy püspökséget.⁶ Ezzel még jobban megerősítette rendtársaiban a gyanút, hogy Bajta az egész dologban ártatlan.

Ennek az esetnek a nyomai a kamarai levéltárban is megtalálhatók. 1706. febr. 12-én Nádasdy kérelemmel fordult az udvarhoz bizonyos 500 forint kiadásának megtérítéséért.⁷ Hogy itt mire céloz, világosan kitűnik egy 1708. aug. 23-án kelt iratból.⁸ Ebben a szerinte már engedélyezett 500 forintot kéri, bár kiadása több volt, mint 700 forint. Ezt az összeget ugyanis bécsi tartózkodása alatt költötte el, ahol egy veszedelmes levél felfedezése és egy gyanús egyházi személy őrizetbehelyezése miatt kellett időznie. Kérvényében elmondja Nádasdy a császárnak, hogy több mint két hónapon keresztül Bécsben tartózkodott kíséretével együtt (6 személy 6 lóval). Ez több mint 10 arany napi kiadást jelentett neki. Azonkívül a postakocsival kétízben is Pozsonyba kellett utaznia, hogy Bajtát elfoghassa. Keservesen panaszkodik, hogy a fogoly eltartásáról az udvar gondoskodott, neki pedig, aki hűségét igazolta, még azokat a költségeit sem térítik meg, amelyeket Öfelsége szolgálatára fordított.⁹ Másolatban mellékeli gróf Harrach Ferdinánd Bonaventura v. főudvarmester (1699. febr. 16—1705. jún. 15.)¹⁰ írását, amelyben Nádasdy kiadásait (in causa revelationis Literarum confictarum) igazolja. Harrach megjegyzi, hogy már beszélt a dologról a magyar kamara elnökével, de még egyszer felkeresi, csakhogy Nádasdy a kívánt 500 forintot megkapja.¹¹

Nádasdynak említett kérvényéből látjuk, hogy akkoriban, 1703-ban igazolta magát. Bizonyítja ezt Kollonics Lipót levele is, amelyet a magyar provinciálishoz írt 1703. aug. 30-án. Kollonics úgy vélekedik, hogy Nádasdy semmit sem tudott a dologról és a leveleket tudta és akarata nélkül költötték. De hozzátesz még valamit, amiből úgylátszik, hogy Nádasdy, jöllehet ártatlanságát bebizonyította, terhes már az udvar számára. Figyelmezteti ugyanis a provinciálíst, hogy nagyobb gonddal ügyeljen rá, mert sokat utazgat („non hinc inde vagetur“), olyasmibe is beleártja magát, ami állásához méltatlan és jogtalanul visel bizonyos címeket.¹² Az udvarnak az sem tetszik, hogy lovakat, kocsit és nagy cselédséget tart. Gyakran megjelenik hivatlanul is a császárnál; Öfelsége gyakorta csodálkozott ezen és azt kérdezte, hogy nincsenek-e ezek ellentétben Nádasdy szerzetesi fogadalmaival.¹³

Kollonics levele után egy ideig csend volt Nádasdy körül.

Bajtát P. Kollenych, aki a bíboros levelét is hozta, és P. Jantolovich Máriavölgybe viszik és a definitorium generale idejéig házi őrizetben tartják.¹⁴ Itt kellett volna megvárnia, hogy a rendi szabályok értelmében megbüntetik; azonban míg a tartományfőnök a felsőmagyarországi házakat vizitálta, Szent Mihály napján (szept. 29.) a WC. ajtaját feltörve megszökött.¹⁵ Szökése előtt kitépett egy lapot a breviáriumából és téglaporból készült festékekkel¹⁶ ráírta, hogy nem a rendből menekül: mindenáron pálos akar lenni,¹⁷ de megtudta, hogy nagyon szigorú büntetés vár rá. Írása végén a következő szavak olvashatók: „Óh Nádasdy, Nádasdy, keserű név Nádasdy! talán örökre siralmas helyzetbe juttattál engem!”¹⁸

Bajta szökése után újra gyanakodni kezdtek a rendben, hogy Nádasdy is vétkes. A gyanú megerősödött, amikor látták, hogy Bajta valóban nem a rendből szökött meg, mert egy lengyel kolostorba menekült és innen írt¹⁹ előbb Bécsbe a kardinálisnak, majd a generálisnak.

Valószínűleg a levélügy balsikere után belátta Nádasdy, hogy a gyanú elterelése céljából tennie kell valamit. Az 1703. febr. 26-i máriavölgyi definitoriumon Esterházy generális már bemutatja Nádasdyval kötött egyességet és annak elfogadását ajánlja „gyengéd és atyai szóval”.²⁰ A megegyezés a bécsi nunciaturán történt 1703. jan. 21-én. Nádasdy lemond minden követeléséről, amelyet apostoli Breve alapján a „pater ordinis” címért támasztott. A generális ezzel szemben megszűnteti és eltörli (cassat, mortificat, annullat) minden helytelen tettét és kísérletét (levélügy??): acta, facta, gesta, attentata, intentata. Biztosítja, hogy kitüntető helyet fog kapni az asztalnál, közvetlenül a perjel mellett, vagy annak távollétében az alperjel mellett.

A harmadik pont szerint kérheti, hogy mentsék fel az asztali szolgálat, olvasás, hetesség alól (servitura, lectura, hebdomadariatus) és kapjon szolgálatára egy szerzetest, még a „pater ordinis” címért is közbenjár Esterházy a generális káptalanon. Ha azonban mindezt nem kapná meg, nem igényelheti, nem perelheti, különben minden tette újból feléled.

Ugyanezen az ülésen elveszik tőle mindazt, ami állásához nem illő, felesleges, csupán a kényelmét szolgálja, és a máriavölgyi konventnek adják azokat, többi dolgai után pedig kutatni fognak.²¹ Az ülésrendre vonatkozólag a definitorium jóváhagyását megkapja. De Landor László 1703. febr. 22-én megfellebbezi ezt, a primogenitura fontosságát hangoztatva, amelyet csak súlyos bűn, aposztázia miatt veszthet el a rendtag. A többi kérdésben elhalasztják a döntést. —

Nem sokkal ezután újból vétett Nádasdy a rendi fegyelem ellen. Amikor ugyanis a rendi provinciális Kollonics említett levelét megkapta, azonnal parancsot adott a máriavölgyi perjelnek, hogy a rendtagoknak, különösen Nádasdynak, nem engedheti meg, hogy a kolostortól távolfekvő helyekre utazzanak. Már 1703.

ápr. 24-én élnie is kellett tilalmi jogával. P. Nádasdynak ezen a napon az a gondolata támadt, hogy Köpesénybe utazik, ahol gróf Batthyány Ádám horvát bán katonai szemlét tartott. Mivel Ladányi László, a perjel nem volt otthon, Nádasdy az alperjeltől, Horánszky Lászlótól kért engedélyt. Az alperjel kijelentette, hogy neki semmi kifogása sincs az ellen sem, ha Stomfáig vagy akár száz mérföldre utazik is, de a provinciális a perjelnek is, neki is szigorúan megtiltotta, hogy engedélyt adjon.

Nádasdy nem elégedett meg ezzel. Megvárta míg a perjel hazatért. Ladányi csak késő este érkezett meg és azonnal megjelent nála Nádasdy megbízottja. A perjel nem adott engedélyt, Barilovich Lajos provinciálisnak szóbeli és írásbeli tilalmára hivatkozva. Erre Nádasdy személyesen jelenik meg a perjelnél, de az csak az előbb mondottakat tudta ismételni. Még a provinciális levelét is megmutatta neki. Beszélgetés közben a perjel véletlenül elejtette a szót, hogy egy másik pátert, sőt egy frátert is könnyebben elengedhetne, de Nádasdy esetében kezei kötve vannak. Amikor a temperamentumos és heves Nádasdy ezt meghallotta, szörnyű haragra gerjedt és keserű szavakkal fakadt ki a provinciális ellen, aki őt parancsával a frátereknél is alább helyezte. Haragosan kijelentette, hogy nem engedelmeskedik a provinciálisnak és feltétlenül eltávozik. Kérte még a perjelt, hogy adja rá az utasok áldását és jelöljön ki melléje kísérőt. A perjel megegyeszer megismételte a tilalmat és sem áldást, sem kísérő társat nem adott Nádasdynak. Ez újból kijelentette, hogy a provinciális nem hozhat számára külön törvényt. A következő napon, ápr. 25-én, vasárnap, útrakelt és csak néhány nap múlva tért vissza.

Ez az engedelmesség nyilvánvaló megtagadása volt, tehát szigorú büntetést követelt. A máriavölgyi tartományi definitorium ülésén jún. 28-án Nádasdy is megjelent. Négy kérdést intéztek hozzá:

1. Igaz-e, hogy f. év ápr. 25-én eltávozott a máriavölgyi kolostorból és csak napok múlva tért vissza?

2. Igaz-e, hogy a helyi perjelnek, Ladányi Lászlónak tilalma ellenére, sőt a tartományfőnök tiltó levelének elolvasása után cselekedett?

3. Igaz-e, hogy a perjel előtt, amikor engedélyt kért, a következő kijelentést tette: Nem menne el, ha csak a perjel tagadná meg az engedélyt, de mivel a páter provinciális tiltja utazását, elmegy?

4. Igaz-e, hogy Bécsbe, a nunciushoz való távozásra kért engedélyt?

Nádasdy először mindenféle kifogást hozott elő, hogy pl. az esküt nem teszi le, mert nincs rá „legitima causa“, a definitorium ítéletének nem veti alá magát, mert tagjai közt vannak egyosek, akik ellenséges érzülettel viseltetnek iránta stb. Név szerint P. Wolmuet Bernátot említi. Végül őszintén beismerte vétkét és

megadással várta a büntetést. A definitorok a legfiatalabbtól a legöregebbig nyilatkoztak, hogy milyen büntetést szánnak Nádasdynak. Őt bíró mond véleményét: három kéri, hogy nyilvánosan (generális, provinciális, definitorok és testvérek jelenlétében) kérjen bocsánatot, három napon keresztül kenyéren és vízen böjtöljön és ugyanannyiszor nyilvánosan vezekeljen az ebédlőben.²² Egy bíró kétszeri, egy pedig egyszeri disciplinát javasol, egyébként ők is csatlakoznak az előzők véleményéhez. A végleges ítéletet 1703. június 29-én mondják ki: javulása reményében nem alkalmazzák a regula²³ által követelt szigorú büntetést; a rendi engedelmség megtagadásaért kérjen bocsánatot a generális, provinciális, a definitorok és rendtársai előtt; a következő hétfőn, szerdán és pénteken nyilvánosan vezekeljen a refectoriumban és ezeken a napokon kenyéren és vízen böjtöljön a kályhánál.²⁴ Nádasdy szó nélkül fogadta a büntetést és igazi szerzetesi alázatossággal vezekelt hibájáért.

Hogy ezután mi történt vele, nem tudjuk. Feltűnő azonban, hogy a rendi krónika lapjai nem beszélnek róla többé, pedig eddig csaknem minden esztendőben foglalkozni kellett vele bizonyos különösségeivel kapcsolatban. Csak közvetve tudjuk megállapítani, hogy az említett súlyos eset után külföldön tartózkodott. Legalább is idézett írásában 1708-ban említi, hogy már *közel hat esztendeje kell hazáján kívül tartózkodnia*.²⁵ Hogy ennek mi az oka, nem világos előttünk. Talán kiutasították a provinciából, vagy megengedték neki, hogy külföldön tartózkodjék? Kérvényében arról panaszkodik, hogy nagyon silány anyagi viszonyok között él. Az életstílus, amelyet megvalósított semmikép sem illett szerzetesi mivoltához s azonkívül rengeteg pénzt emésztett fel. Kiadás és bőséges jövedelemforrás hiányában állandóan nőnek terhei s maga mondja, hogy szorongatják adósságai.²⁶ De nyomorognia nem kellett, hiszen tudomásunk van arról, hogy 1705-ben 1000 forintot kölcsönöz a felkelés elől elmenekült és súlyos anyagi zavarokkal küzdő Csáky Imre váradi püspöknek.²⁷

Ezen időtájban az esztergomi hercegprímástól, Keresztély Ágosttól egy javadalmat kapott Sopronban, amely régebben a Jánoslovagoké volt.²⁸ 1708. szept. 2-án kéri Nádasdy a pozsonyi definitoriumot, engedjék meg neki, hogy a Sopron melletti wondorfi kolostorban tartózkodhassék. Ezt a házat jelölte ki ugyanis neki a primás és maga is úgy véli, hogy új javadalmának gondozását innen könnyebben elláthatja. A rendi tanács azonban más-ként határozott: a wondorfi perjel gondozza Nádasdy beneficiumát, őmaga *maradjon továbbra is a boszniai püspöknél, gróf Patachich Györgynél* (1703–1716),²⁹ *míg vissza nem hívják*.³⁰

Talán már 1703-ban Patachichnál volt? Erre vonatkozólag semmi biztosat nem tudunk. De ha ez volna is az eset, még akkor is kérdéses, hogy őszinte bűnbánata után miért kellett hazáját olyan hosszú időre elhagynia. Kísért a gondolat, hogy Nádasdy távolléte és a Rákóczi-féle felkelés között keressünk valamiféle

kapcsolatot, bár erre nézve semmi támaszpontot nem találtunk. A horvát levéltárak a határzár miatt teljesen hozzáférhetetlenek, enélkül pedig lehetetlen a kérdést megnyugtatóan megoldani. Az bizonyos, hogy a rend, ha egyes tagjaiban nem is, de egészében hűségesen állott a király mellett s a felkelés viharában főképp a felvidéki házaik egymás után jutottak ebek harmincadjára; a szerzeteseknek sokszor menekülniök vagy bujdosniok kellett s a krónikák lapjai szerint többen a felkelők haragjának estek áldozatul. Nádasdyt az emlékezetes levélügy óta gyanús szemmel nézték rendtársai. Látták ugyan, hogy az egész csupán költött mese volt, de ismerve féktelen természetét, tarthattak attól, hogy meg gondolatlanságával a rendre ártalmas állásfoglalásra ragadtathatja magát, ámbár az udvar jóindulatát nem akarta eljátszani és aulikus érzelmeit minduntalan hangoztatta. Talán ez is közrejátszott, hogy iparkodtak eltávolítani és így a felelősségtől megszabadulni.

A felkelés megindulásakor nem is volt könnyű dolga a birtokait féltő főpapságnak, főnemességnek és a gazdag szerzetes-rendeknek. Senki sem ismerte pontosan az erőviszonyokat, határozatlanság és tétovázás fogta el a lelkeket. A vérbefojtott Wesselényi-féle szövetekezés intő emléke óvatosságra készítetett sokakat. A királyhoz hű embereket a vallási szempont, de leginkább önző érdekük fűzte össze s a nemzeti sérelmek özöne láttára is visszatartotta Rákóczi táborától. Az udvar iránti hűségben megmaradt államférfiakat, Telekesy egri püspök kivételével az egész főpapságot, a megyék és sz. kir. városok képviselőit az 1708. évi nehezen kicsikart „labanc” országgyűlés összehozta ugyan Pozsonyba, de a vallási kérdéseken összekülönböztek s a pestis és a kurucok közeledténél hírére eredménytelenül oszlottak szét. A gravameneket, amelyeket Csáky Imre váradi püspök még 1707-ben összeállított a nádor számára, nem is tárgyalták³¹ s az adóterhek, a nádori méltóság rendezetlensége, a főhivatalokat megszálló idegenek, a neoacquistica commissio sérelmes működése stb. miatti régi sebek megújultak s még erősebben égtek.

Nádasdy szívében elevenen élt és gondolatát állandóan foglalkoztatta a sokak által ismert vágy: püspökségre jutni! Ezért az udvarhoz hű főpapok és főurak táborához csatlakozva minden erejével dolgozott célja elérésén. Külföldi tartózkodása alatt gyakran érintkezett Keresztély Ágosttal, aki 1696 óta győri püspök, 1701-től pedig egyúttal Kollonics Lipót esztergomi érsek coadjutor volt „cum iure successionis”. Már ekkor szövődnek köztük az ismeretség és barátság szálai, amelyek — mint majd látjuk — Nádasdy győri kanonokságához, később nagyprépostságához vezetnek. Levelezésben állott a felkelés elől a fraknoi várba, innen pedig Pozsonyba menekült és a püspökségétől távol élő fiatal Csáky Imrével³² s állandóan értesítéseket küld a legújabb hírekről. Leveleit gyakran a kurucok vonalain és portyázó különítményein keresztül juttatja el Horvátországból, s óvatosságból

néha csak nevének kezdőbetűit írja alá. Kapcsolatát később is fenntartotta vele, mert Csáky — bár magyarul érzett és gondolkozott — nagy tekintélynek örvendett a bécsi udvarban s a király is kedvelte. Különben is atyafiságban voltak egymással, mert Nádasdy anyjai nagybátyja, Esterházy Pál nádor, Csákynek keresztapja volt.³³ Ezekben az években számtalanszor megfordult Nádasdy Bécsben is, ahol éber figyelemmel kísérte a belső helyzet alakulását. Rendtársai nem kis nyugtalansággal vették ezt tudomásul és intézkedni kívántak ügyében. Az 1709. ápr. 22-én tartott rendi tanácsülésben arról tárgyalnak, hogy nem volna-e kíváncsú Nádasdynak és P. Töröknek Bécsből való eltávolítása.³⁴ Elhatározzák, hogy megvárják a távollevő provinciális hazaérkezését. A dolgot az ő rendelkezésére bízzák, mert a magyar-tartományban *nincs egyetlen kolostor sem, ahová Nádasdyt nyugodtan befogadhatnák*.³⁵ Talán ebből volna következtethető, hogy a provinciából kiutasították.

A tartományfőnök intézkedése azonban már nem volt szükséges, mert a császár, I. József 1710. június 15-én Nádasdyt csanádi püspökké, egyben csanádmegyei főispánná és m. kir. tanácsossá nevezte ki.³⁶ Nádasdy ugyan nem ezt kérte, hanem a veszprémi püspökséget. Ennek főpásztora 1687 óta a pálosbarátból püspökké lett Széchenyi Pál volt, aki megtartotta a javadalmat akkor is, amikor 1697-ben a király kalocsai érsekké kinevezte.³⁷ 1710. május 22-én misézés közben, közvetlenül a szentáldozás előtt, a „Domine non sum dignus” szavainak kiejtésekor szívszélhűdésben hirtelenül meghalt Sopronban.³⁸ Nádasdy azonnal Bécsbe sietett, hogy Veszprémet kérje,³⁹ bár az udvari körök szívesebben látták volna Csáky Imrét a püspökség élén. De Csáky, noha anyagi körülményei miatt rászorult volna, egy lépést sem tett a saját érdekében, s így az udvari szolgálatban érdemeket szerzett gróf Volekra-család egyik tagját: Ottó János pozsonyi nagyprépostot nevezi ki a király. Csáky pedig romokba heverő váradi püspöksége mellé az ugyancsak teljesen zilált és feldúlt kalocsai érsekséget kapta 1710. június 1-én.⁴⁰ Nádasdy kérelme sem volt hiábavaló, mert még ugyanabban a hónapban megkapta a csanádi püspökséget. Hogy mi volt kineveztetésének a közelebbi oka, nem tudjuk. Több-kevesebb valószínűséggel mondhatjuk azonban, hogy az udvar egyrészt jutalmazni akarta anlikus magatartását, másrészt pedig megunt a sok keserves kérését, kilincselését és így akart szabadulni tőle. 1710. jún. 29-én a nezsideri tartományi definitoriumon már mint csanádi püspök kéri levélben, hogy egy pálos-szerzetest jelöljenek ki mellé társul és gyóntatóul. Ideiglenesen — a legközelebbi választó káptalanig — P. Vízkelety Bélát adják mellé. Ezenkívül még 3000 frt kölcsönt is kér, vagyis „hozományából” a maga céljaira fenntartott összeget. Ebben a kérdésben elhalasztják a döntést.⁴¹

Nádasdy elérte célját: 48 éves korában püspökké lett. Egyházmegyéje azonban nem gazdag, hanem szegény, kifosztott, puszta

vidék volt, amely még csak részben szabadult fel a török uralom alól: Csanád megyét, Arad és Csongrád megyék egy részét foglalta magában. De ezek is jóformán csak a nevükben éltek. A török időkben kiürültek a falvak s pusztasággá lettek, majd később a betelepített rác határőrség túlkapásai és erőszakosságai, ragályos betegségek s a császári hadak kíméletlensége tizedelte a visszaszívargó, a régi otthont visszaállítani igyekvő magyar lakosságot. Az elfásult nép, amely szenvedései között csak a betevő falatért, a máért küszködött, nem tudott végleges gyökeret eresztetni az ősi talajba. A bizonytalan holnap rémitgette őket, mert állandóan készen állottak, hogy egyszer a rácok, máskor a kurucok elől meneküljenek s legalább a pusztta életüket mentse meg. Ezen a jórészt pusztta, parlagon heverő vagy csak hevenyészve megművelt, bevetett és sebtében learatott, mindenki által szípolyozott, de senkitől nem gondozott vidéken kezdte el a püspök az újjáépítés munkáját.

Jegyzetek a III. fejezethez.

¹ O. L. Acta Paul.: Liber Professorum Fratrum. Atyia Bajta Mihály, anyja Pathintoss Ilona. Szerzetesi fogadalmát 1699. aug. 25-én tette le. — ² „... pollicita... praemia ampli Episcopatus et Cardinalatus“. Acta Prov. — ³ „Nádasdy imposito Fri stricto sub sigillo confessionis silentio nec in minimo se majoribus nostris revelata a dicto P. Nádasdio, praetextu eundi ad terras profectus ad palatinum...“ Acta Prov. — ⁴ „ut... sibi aliquem ad Ecclesiasticas dignitates pararet gradum“. Acta Prov. — ⁵ „suspectus tamen nimium quantum fuerat Pr. Nádasdius, quod prodere Frater (ut mihi solus retulit) noluerit“. Acta Prov. — ⁶ „solus se se jactitabat, hoc suo absurdissimo bonum Episcopatus esse promeritum“. Acta Prov. — ⁷ Kam. It. Hoffinanz-Expediit 1706. febr. 12. — ⁸ Kam. It. Hoffinanz 1708. aug. 23. Fogalmazvány. — ⁹ „zu Ihrer Mayestät diensten angewende unkosten“. I. h. — ¹⁰ Th. Fellner-H. Kretschmayr: Die österreichische Zentralverwaltung. Wien, 1907. I. k. 276. l. — ¹¹ A döntés aug. 23-án történik meg. Az udv. kamara elrendeli a szlavoniai kamarai felügyelőségnek, hogy 150 aranyat utaljon ki „dem emerito vicario generali Nádasdy aus denen Königlichen Slavonischen Cassae-Geföhllen zu Ossegg bahr“. Kam. It. Hoffinanz 1708. aug. 23. — ¹² „titulum incompetentem habeat“. Acta Prov. (Céloz arra, hogy Nádasdy többször írja alá a nevét mint praefectus missionum in Hungaria). — ¹³ „quae omnia ipsa Sua Majestas miratur fieri, non secus, ac si liber esset a votis“. Acta Prov. — ¹⁴ „in inferiore Thebaide collocatur“. Acta Prov. — ¹⁵ „per faeces humanas usque ad collum natando“. Acta Prov. — ¹⁶ „colore ex tegulis confecto“. Acta Prov. — ¹⁷ „Ego ex carcere profugi, non animo religionem deserendi, nam Paulinus vivere et mori volo“. Acta Prov. — ¹⁸ „O Nádasdy, Nádasdy, o amare nomen Nádasdy! ad quem aeternis fors lachrymis deplorandum statum me deduxisti!“ Acta Prov. — ¹⁹ „ex Polonia Rupellae monasterio“. Acta Prov. — ²⁰ „cum tenere et paterna recommendatione“. Acta Prov. — ²¹ „... res quasdam ejusdem A. R. P. Nádasdy statui suo superfluas et minime necessarias, proinde autoritate Rmi Patris Generalis per Priorem localem confiscatas, huic conventui Tallensi applicat Vble Definitorium. De reliquis vero rebus ejusdem alibi reperiendis fiat investigatio“. Acta Prov. — ²² „publicas peragat in Refectorio disciplinas“. Acta Prov. — ²³ Pars prima Caput 23, Pars tertia Caput 32. —

²⁴ „Infligendas dumtaxat trinas disciplinas in Refectorio proximis diebus lunae, mercurii et Veneris, cum totidem dierum jejuniis ad fornacem in pane et aqua; praemissa prius humili et religiosa deprecatione“. *Acta Prov.*

²⁵ „da ich schon gegen sechs Jahr mich ausser dem Vatterlandt befinden mues“. *Kam. lt. Hoffinanz* 1708. i. helyen. — ²⁶ „Ich werde von den fremden schulden gepresset“. *Kam. lt. i. h. Az* 1708. aug. 23-i rendelet „in ansehung seiner geklagten Jezig-allzugrossen Bedürfftigkeit“ utalja ki az említett 150 forintot. — ²⁷ Dr. Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora 1672—1732. Kalocsa, 1933. 77. l. — ²⁸ A rendi tanácsülés jegyzőkönyvének (1708. szept. 2.) tizenhatodik pontja: „Praesentavit P. Nadasdy instrumentum in impressis, in quo cessio fructuum beneficij Soproniensis continebatur, et Residentia eidem patri a sua Eminentia in Monasterio Wondoriffensi assignata fuerat“. *Acta Prov.* — ²⁹ Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesium Bosnensis, seu Diakovensis et Sirmiensis. 1870. 33—35. l. — ³⁰ „Residentia vero Patri Nadasdy permissa est apud Episcopum Bosnensem usque ad revocationem“. *Acta Prov.* — ³¹ Málnási i. m. 68—69. l. — ³² Málnási i. m. 66—67. l. — ³³ Málnási i. m. 43—44. l. — ³⁴ A jegyzőkönyv tizedik pontja: „Projectum est num expediat et quomodo amotio Vienna Patris Nadasdy et Patris Török?“ *Acta Prov.* — ³⁵ „cum in nostra Provincia securus locus non sit pro P. Nadasdy“. *Acta Prov.* — ³⁶ O. L. Collationes Ecclesiasticae 28. l. Az Ordódy Zsigmond és Labsánszky Ferenc halálával megüresedett püspökségre nevezi ki I. József. Borovszky Samu dr.: Csanád vármegye története 1715-ig. Budapest, 1896. I. k. 384. l. tévesen július 15-ét ír. — ³⁷ Schematismus Cleri Almae Dioecesis Wesprimiensis. Veszprém, 1938. IX. l. Paulus VII. Széchenyi 1687—1710. — Pray Georgius: Specimen Hierarchiae Hungaricae. Posonii et Cassoviae, 1779. II. k. 86. l. — ³⁸ Málnási i. m. 87. l. valószínűleg tollhibából Volckra Jánosra vonatkoztatja, pedig az éppen akkor lett veszprémi püspök. Meghalt 1720-ban. Schem. Cleri Almae Dioec. Wespr. IX. l. — ³⁹ Talán erre vonatkozik a kérvény, amelyben „um die Superiorstelle diesseits der Donau“ fordul Ófelségéhez. Az eredeti akta hiányában csak a rövid kivonat áll rendelkezésünkre, amely az elenchuskészítő figyelmetlensége következtében pontatlan. Bécsi udv. hadügyi levéltár (Hadi lt.). Hadügyi-tanácsi iratok: Expedit-Protokolle 1710. június. 58. sz. — ⁴⁰ Málnási i. m. 78. l. — ⁴¹ *Acta Prov.* 1710. jún. 29.

IV. Nádasdy a csanádi püspökség restaurációjához lát.

Püspökké szentelik. — Szegedre készül, rezidenciát és templomot kér. — Erélyes fellépése a katonai és a városi hatósággal szemben.

1710 júniusában két magyar püspök (Csáky és Nádasdy) indult el a legszebb tervekkel és reményekkel eltelve egyházmegyéje felé, amelyet a török dúlás s az utána következő kuruc idők fosztogatásai teljesen tönkretettek. Az egykori királyi területen levő és a rendezett anyagi viszonyok között található püspöki javadalmakban csaknem kivétel nélkül idegenek ültek ekkor. Az esztergomi érsek és egyben a győri püspökség adminisztrátora Keresztély Ágost szász herceg volt. A váci püspökséget 1708 óta Kollonics Zsigmond bírta,¹ veszprémi püspök haidenreichsteini gróf Volckra Ottó János volt,² a pécsi püspökségben pedig gr. Nesselrode Ferenc Vilmost találjuk.³

Nádasdy kitüntetésének híre villámgyorsan elterjedt a pálos-rendben. Beiktatását a magyar kamara által kijelölt megbízottak június 28-án végezték.⁴ De Rómában csak egy év múlva történt meg a preconisatiója, mert a saját szavai szerint 1712 augusztusában szentelték püspökké.⁵ Az 1712—15. évi országgyűlés első időszaka rövid volt, mert az 1712. ápr. 19-én elkezdett tárgyalásokat már július 16-án félbehagyatja a király a pestisveszedelem hírére. Nádasdy felszentelésére kedvező alkalom nyílt ekkor. Keresztély Ágosttal együtt a kedvelt pálos kegyhelyre, Máriavölgybe mentek s aug. 28-án, Szt. Ágoston napján történt meg az ünnepélyes aktus, amelyen az ott lakó pálos generális és a magyar tartomány főnöke is résztvett (Barilovich Lajos és Kupinich Máté). A másik szentelő valószínűleg az országgyűlésen jeleskedő Csáky Imre váradi püspök, kinevezett, de még meg nem erősített kalocsai érsek volt. Ez alkalommal teszi Nádasdy nagyszerű rendelkezését, amellyel a rendbe vitt családi vagyonát a primás közbejöttére és tanácsára végleg a pálosoknak adja, hogy ezzel lerója háláját nevelő rendje iránt.⁶

Amint az új püspök a császári kinevező iratot megkapta,

levélben felkereste a szegedi katonai és kamarai tisztviselőket. A győzelmes hadjárat és a török közelsége miatt a katonaság fontossága és tekintélye hihetetlen arányban megnőtt ebben az időben. A parancsnokok valóságos kiskirályokként kezelték a rájuk bízott területeket, sokszor zsarolták a lakosságot, úgyhogy az élelmezés kérdése és a beszállásolás terhei nagy súllyal nehezedtek az országra. A katonai és a kamarai tisztviselők között nem volt meg mindig a szükséges összhang; az udvari hivatalok bonyolult adminisztrációja miatt (bár igyekeztek egybehangzóan intézkedni) a közigazgatási, hadi és kamarai ügyek teljes zűrzavara állott elő. A felsőbb rendeletek az alantások rosszindulata vagy egyéni kénye-kedve miatt sokszor kúthaestek, vagy csak hosszú évek, ismételt parancsok és hosszadalmas levélváltások után valósultak meg. Az egész ország visszhangzott a gravamenektől, a panaszok tömegétől, úgyhogy az 1715. évi országgyűlés 59. cikkelyében rendszerező bizottságot (*Systematica commissio*) küld ki ezek felülvizsgálására és a megoldás módozatainak kidolgozására.⁷

Nádasdy jól ismerte a nehézkes hivatali ügykezelést, s ezért ügyeinek, kérelmeinek elintézését előmozdítandó, széleskörű ismeretségét felhasználva egyidejűleg az udvari hatóságoknál s a helybeli tisztviselőknel is szorgalmazta a megfelelő rendelkezések fogantatását. Kinevezése után haladéktalanul írt a szegedi parancsnoknak, gróf Herberstein Ernőnek, hogy rövidesen odaérkezik. Ez azonnal megkérdi a hadügyi tanácsot, hogy mit tegyen, milyen magatartást tanúsítson a püspökkel szemben, mert az a régi élelmezési-házban akar lakni.⁸ Augusztus 12-én válaszol a hadügyi tanács, miután előbb az udvari kamarát is megkereste,⁹ hogy a dúlledező szegedi kaszárnya (kijavításáig az újonnan kinevezett csanádi püspöknek más kényelmes szállást jelöljenek ki az ottani élelmezési-ház helyett).¹⁰

A szegedi kamarai felügyelő, Comet József is kap levelet Nádasdytól, amelyben egy ház kijelölését kéri.¹¹ Comet a püspök kérését szept. 1-én az udvari kamarához terjeszti fel, ahonnét gróf haidenreichsteini Volekra Ottó Kristóf udvari kamarai tanácsoshoz, a magyar ügyekben felállított Bizottság elnökéhez küldi, hogy a püspök kívánalmait vizsgálja felül, és a plénum előtt tegyen erről jelentést.¹² A Bizottság 1710 utolsó hónapjaiban foglalkozik Nádasdy kérelmével. Javasolják, hogy az elődjének, Dolny Istvánnak szánt házat adják át neki is, és mivel az szerencsétlen véletlen folytán teljesen leégett, a kamara javíttassa ki. Volekra megemlíti, hogy a Tisza-Maros közének berendezésére alakított Bizottság az ő vezetése alatt még 1702-ben kijelölt egy házat (ein gewisses „Stöckhel“) rezidenciául a császári élelmezési-ház mellett levő templom közelében. Akkoriban ugyanis Kollonics bíboros írt Dolny érdekében és elismerte, hogy Szeged a csanádi egyházmegyében fekszik és püspöki székhelynek a legalkalmasabb hely.

Volekra úgy gondolja, hogy a mostani püspöknek is át kellene adni a szegedi házat, mert Csanád (az egykori székhely) török

kézen van, az egyházmegye innenső oldalán pedig Szeged az egyetlen „dignior et principalis locus”. A püspök nem lehet meg rezidencia nélkül, papi funkcióinak könnyebb elvégzése és Isten tiszteletének előmozdítása így jobban megtörténhet. De ez az átadás — mint császári kegy — csak az ő személyének szólna, a nélkül hogy utódai szintén jogot formálhatnának a rezidenciára; a székhely kijelölésének és áthelyezésének joga ugyanis kizárólag Őfelségét illeti meg. Erre nézve a püspököknek reverzálist kell adnia. De azután sem a kamarai, sem a katonai hatóság ne zavarja őt nyugodt birtoklásában. Azt azonban semmiképp sem javasolja a bizottság, hogy a kamara pénzen javítsák ki a házat; az építési költségeket fedezze a püspök vagy a beszédett tizedekből vagy pedig magánvagyonából. A kamarai bevételeket felemésztí a nélkülözhetetlen hadiszükséglet.¹³

1711. jan. 5-én küldik meg a császári parancsot az udvari kamara útján Comet József szegedi kamarai inspektorhoz.¹⁴ Az újonnan kinevezett csanádi püspök ugyanazon jogokat és javadalmakat kapja, amelyeket elődje, Dolny István élvezett. A rezidenciát azonban nem kaphatja meg, mert erre a határ közelsége és az ittlevő őrség nagy száma miatt szükség van. De hogyha Nádasdy valami más alkalmas helyet találna rezidenciául, úgy terjessze fel ezt az udvarhoz és a császári kegy nem fog elmaradni.¹⁵

Nádasdy tehát nem kapta meg a házat, de mégis Szegedre jön 1711 tavaszán és a ferencrendi kolostorban lakik. Vele jött Patachich György, a kiváló tehetségű és izzó magyar érzésű boszniai püspök is, aki május 4-én Csanád vármegye főispáni méltóságába beiktatta.¹⁶ Az udvari kancellária még 1710. június 22-én megadta a boszniai püspököknek az erre vonatkozó felhatalmazást.¹⁷ Még néhány hétig Szegeden marad Patachich, május 14-én a két püspök ünnepélyes Tedeumot mond Kassa elfoglalása és a kurucok feletti győzelem örömére.¹⁸

Nádasdy a legelső és a legfontosabb feladatának tartotta, hogy a lelkipásztorkodást rendezze. De e mellett a rezidencia megszerzésén is tovább akart munkálkodni. A lelkipásztorkodást eddig kizárólag ferences atyák látták el, mert a török nem tűrt meg semmi más papságot. 1712. jún. 19-én Nádasdy a pozsonyi országgyűlésről levelet ír nekik, megdicséri őket a plébánia gondos vezetéséért.¹⁹ Iskola még nem volt Szegeden, úgyhogy a fiatal nemzedék mindenféle iskolai képzés nélkül nőtt fel. A püspök világosan látta ezt a hiányt is és egy szerzetes rendet akart Szegedre hozni, amely elsősorban az ifjúság tanítását, azonkívül a lelkipásztorkodás gondjait is magára veszi. Választása a jezsuitákra esett. A városi tanács, de a várparancsnok is csak ürügynek tekintette ezt, amellyel a rezidenciára vonatkozó igényeit akarja leplezni. Herberstein már 1711. jún. 15-én jelenti gróf Schlick tábornok-hadügyibiztosnak, hogy Nádasdy a jezsuitáknak Szegedre telepítésén mesterkedik. A bécsi tartományfőnök már megígérte, hogy

egynéhány atyát fog küldeni, előbb azonban gondosan tájékozódni kíván, hogy lesz-e Szegeden ezek számára lakás és fundus. A püspök azt tanácsolta a provinciálisnak, forduljon az udvarhoz, hogy megkapják az élelmezési-házat, ahol kaszárnnyák hiánya miatt a jelen napig két század katona van beszállásolva. Másik megoldás volna — írja Nádasdy —, hogy a rácokat házaikból kikergetve készítsenek alkalmas helyet a jezsuitáknak. Herberstein úgy véli, hogy itt a határszálon a török közvetlen közelében szükség van egy nagy élelmezési raktárra és mindenekelőtt sok sütőkemencére, ezért az említett házat a parancsnokság nem adhatja át. Ellenkező esetben a kétszázadnyi katonaság szállás nélkül marad.²⁰

A negyedik pontban jelenti Herberstein, hogy Nádasdy a várban levő nagy beomlott templomot (Szent Erzsébet)^{20a} is kérte, ahol a nép nagy ünnepeken szentmisére jöhet össze. Ezenkívül a püspök rezidenciául is szeretne a várban helyet kapni. Mivel azonban a templomot most garnizon-templomnak használják, másrészt pedig különben sem tanácsos, hogy sok népet engedjenek a várba, tanácsolja a püspök kérelmének elutasítását.

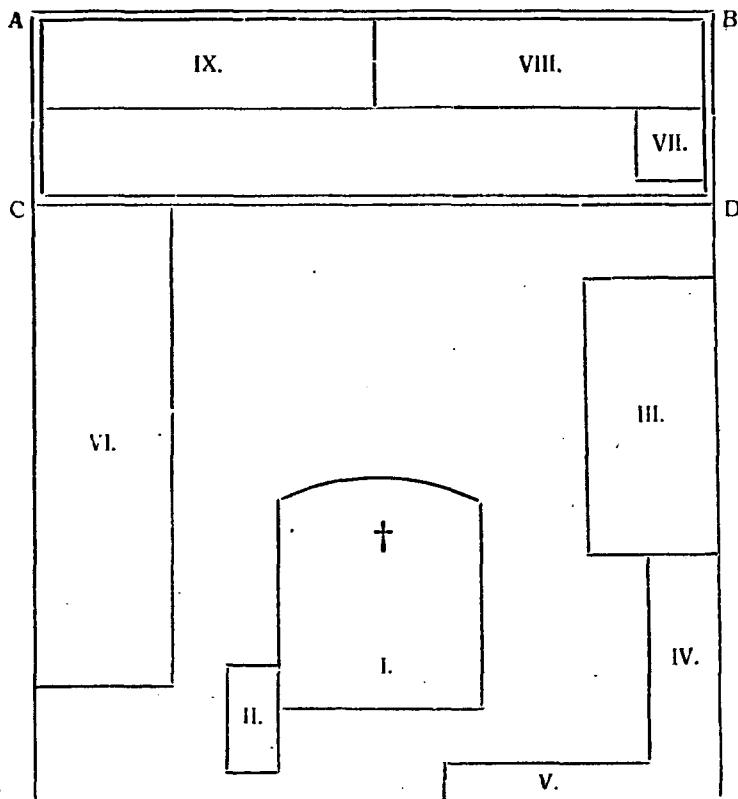
A másik templomot, amely a sáncok közt (Palánk) van és élelmezési raktár céljára szolgál, a jezsuitáknak akarja Nádasdy megszerezni. Ezért Herbersteinhez fordul, aki 1711. júl. 18-án a hadügyi-tanáctól azt a parancsot kapja, hogy utasítsa Nádasdyt kérelmével az udvarhoz.²¹ A püspök azonnal ír az özvegy anyakirálynénak, Eleonóra Magdolnának, aki fia barcelonai távollétében az ügyeket intézte, és kéri a két templomot.²² Kérvényét azonban a hadügyi-tanács leküldi Herbersteinnek jelentésképp végett. Ez 1711 szeptemberében jelenti az okokat, amiért a templomokat nem lehet átadni; ezek ugyanis a katonaság szempontjából nélkülözhetetlenek. Kéri, hogy utasítsák el a püspököt, mert meghallgatása nemcsak a parancsnokságnak, hanem a kamarának is hátrányára volna. A püspök járt már nála az ügyben — jelenti —, de ő az udvarhoz utasította.²³ Herberstein eljárását a hadügyi-tanács dícsérőleg jóváhagyja.²⁴

Nádasdy nem nyugszik. Addig kér, kilincsel, míg végre szept. 16-án a hadügyi-tanács megparancsolja Herbersteinnek, hogy a püspöknek vagy a jezsuitáknak a Palánkban levő beomlott templomot átadhatja, mihelyt sütőműhelynek másik helyet talál.²⁵ A rendelkezés azonban csak papíron maradt, nem hajtották végre. Ezért kéri Nádasdy 1711 novemberében, hogy a templom átadása ügyében gróf Schlicknek, a határőrség főparancsnokának is adják meg a szükséges rendelkezést.²⁶

Ebben az időtájtban (1711. szept. 20-án) fordul kérelmével P. Hevenessy Gábor, a jezsuita-rend provinciális a kamarához, hogy a számukra még 1703. aug. 17-én kijelölt élelmezési-raktárt megkaphassák. Itt szerettek volna ugyanis gimnáziumot nyitni „usque ad rhetoricam inclusive“, de a közbejött nyugtalanságok miatt, amelyeket a Rákóczi-féle felkelés okozott, ez mindeddig elmaradt. Kérelme támogatására mellékeli Kollonics érsek levelét

1703. júl. 27-ről, amelyben megígéri, hogy a Palánkban levő gabonarakartárt, amely 1000 forintért eladó, megveszi a rend számára. Nagyon szeretné ugyanis, ha a jezsuiták Szegedre jöhetnének, mert hét teljes vármegyében nincs a környéken iskola, de a lelkipásztorkodás is hiányos. De nemcsak a házat akarja megszerezni, hanem a közelben levő rongált templomot is.

Ezen kérvénnyel kapcsolatban Comet szegedi felügyelő felterjesztést ír az udvari kamarához.²⁷ Mivel a magyarországi lázongások (Rákóczi) elcsendesedtek és a török is nyugodtan van, — véleménye szerint — semmi szükség sincs arra, hogy a temp-



lom továbbra is mint raktár szerepeljen és könnyű szerrel más-hová lehetne helyezni a bennelevő eszközöket. A templom kijavítása sem okozna nagyobb költséget.

Ámde egy akadály van. T. i. a templomot 1702-ben a Volekra-féle kommisszió a csanádi püspök számára jelölte ki székesegyházul. És ez a templom, amely Szent Demeter tiszteletére volt szentelve („Kirchen bei St. Demetrius“), a régi plébánia-templom s a plébánia felett a kegyúri jogokat Szeged sz. kir. város gyakorolja. Ezen körülmények bizonyára megnehezítik a templom át-

adását a Jézustársaság részére, de hát — amint Comet közbevetőleg írja — ez nem az ő dolga, azt majd elintézik a papok egymás közt, amint az másutt pl. Pozsonyban is történt.

Hogy milyen épületekről van itt szó, tájékoztat bennünket az a tervrajz, amely a Szent Demeter-templomról és környékéről készült, s amelyet Comet küldött a kamarának.²⁸

A tervrajz szerint a templom mellett levő temető (cinterem) köré rögtönzött épületekben voltak a sütőkemencék, ahol a szegedi helyőrség részére szükséges kenyeret készítették. Természetesen több raktárépület is volt itt (így pl. maga a templom is), ahol a tizedekből begyűlt gabonát tartották. A mellékelt magyarázathból megtudjuk, hogy a Szent Demeter-templom (I.) tető nélkül áll, s a mellette levő kis kápolnácskát (II.) használják templom céljaira. A kápolna Szűz Mária tiszteletére volt szentelve.²⁹ A templom közelében van a félig megépült élelmezési tiszti-lakás (III.), amelyet még Dolny István megkapott.³⁰ Az ő idejében három lakható állapotban levő szoba volt a házban, ahová élelmezési tisztek, kenyérkiosztók és pintérek³¹ voltak beszállásolva. Mivel azonban a püspökség részéről senki sem jelentkezett, hogy a házat átvegye, 1000 forint ellenérték megfizetése fejében a jezsuitáknak adta a kamara 1703. szept 20-i rendeletében; de meghagyta, hogy csak a csanádi püspökkel való előzetes megegyezés után vegyék át. Csakhogy — amint már említettük — a Rákóczi-féle felkelés zavarai következtében minden a régiben maradt. A ház még Nádasdy idejében sem készült el egészen s egy tiszt és hatvan közlegény lakott benne.³² A templom mellett kétoldalról (IV. és V.) pajták (Mehlschupfen) állanak, amelyekben liszt volt valamikor beraktározva hordószámra. Ezek nagyobbbrészt már beomlottak, csak az egyik maradt részben épségben (V.) s ezt most kórháznak használják. A ház (VI.), amelyben a régi sütőkemencék vannak, szintén átadható minden további nélkül a jezsuitáknak. Így hát ezekről az épületekről (I—VI.) lemondhat a kamara, mert nem multhatatlanul szükségesek, a katonaságot pedig könnyűszerrel ki lehetne helyezni a magánházakhoz. Csak egy részt kell elkeríteni és megtartani (A, B, C, D) élelmezési-raktárul. Itt van már épület (VII.) a lisztes-hordók számára, azonkívül egy kész kemence és lakás a pékeknek (VIII.), sőt még kert is (IX.), amely az élelmezési-felügyelőé. Itt a jövőben még több kemencét lehetne építtetni.

Cometnek tehát semmiféle kifogása nem volt az ellen, hogy a házat és a templomot a jezsuitáknak adják. Az épület átadását az is nagyon megkönnyíti — írja —, hogy a csanádi püspök már kapott egy másik kincstári helyen rezidenciát.

Nádasdy ugyanis, amikor látta, hogy vajmi kevés reménye van arra, hogy a Dolnynak adott élelmezési-tiszti lakást megkapja, rögtön más rezidencia után nézett. Bátorította ebben a megígért császári jóindulat. Nem is tartott sokáig, amíg kieszközlte Cometnál, akivel különben is jóviszonyban volt, hogy a

közelben levő kidőlt-bedőlt kincstári házat megkapja. Sőt annyira rá tudta beszélni a felügyelőt, hogy az kamarai engedély nélkül közel 1000 forint költséggel kijavíttatta a rongált épületet, úgy-hogy a püspök azt azonnal el is foglalta. Csak azután kéri Nádasdy az udvart, hogy jelölje ki számára és adja neki a házat, amelyben már berendezkedett.³³ Az udvari kamara szigorú hangú levelet ír Cometnek; megdorgálja, amiért a kamara tudta nélkül („sine Camerali ordine”) restauráltatta a házat. Még ez egyszer elnézik a hibáját, de súlyos büntetés terhe alatt megtiltják neki, hogy a jövőben hasonló dolgokba beleáartsa magát.³⁴

De más oldalról is kellemetlenségbe keveredett szegény Comet. Szeged sz. kir. város ugyanis egy vaskos felterjesztésben 13 pontban felsorolja mindazokat a sérelmeket,³⁵ amelyek a várost minduntalan érik a kamarai inspektor részéről. Különösen nehez-ményezik azt, hogy Comet több polgár házat, akiket a Rákóczi-féle felkelésben túsökként elhurcoltak, egyszerűen lefoglalta a kincstár számára és a város megkérdezése nélkül rendelkezik ezek felett. Így pl. az a ház is, amelyet a jezsuiták kérnek, a város tulajdona, hasonlóképen a templom felett is csak ők rendelkezhetnek mint pátronusok. Kérik is a kamarát, hogy a templomot adja át a városnak.

Igy hát hárman igényelték már a templomot: a város mint kegyúr, Nádasdy mint megyéspüspök és a jezsuiták. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy az ügy újból halasztódni kezdett, a nélkül hogy valami megoldás kínálkozott volna, jöllehet sem Nádasdy, sem a jezsuiták nem adták fel jogosnak vélt igényüket és többször zaklatták újabb és újabb kérvényekkel a kamarát meg a hadügyi-tanácsot, amint azt a következőkben látni fogjuk.

A püspök ugyanabban a kérvényben, amelyben a Comet által kijavított ház birtokbavételének jóváhagyását kéri, egy másik épületre is bejelenti igényét, valószínűleg azzal a gondolattal, hogy a kettő közül valamelyiket csak neki adja a kamara.³⁶ Felíratában említi ugyanis, hogy van Szegeden egy másik kincstári ház („domus fiscalis”) is, ahol előbb a püspökség tizedborát mérte ki a kamara. Mivel a kamarának nincs többé bora, kéri, hogy ezt a házat is jelöljék ki számára.³⁷ Újra elpanaszolja, hogy milyen nehéz helyzetben van: a kamara megjelölte számára azt a negyvennél is több helységet, ahol tizedét beszedheti, de semmikép sem tudja azt behajtani. Egyedül Szeged és Makó szolgált be valamit. Nagy fájdalommal kell jelentenie, hogy — bár kinevezett püspök — még sincs egyetlenegy temploma sem. Szegeden van ugyan két elhagyott, rongált templom: egyik a várban, a másik a városban, de ebben még most is liszteshordók állnak.³⁸ A haditanács már megadta az engedélyt, hogy a városban lévő templomot, amely mindeztideig raktárul szolgált, kiürítsék; kéri tehát az udvart, hogy a kamara révén szintén járuljon hozzá, hogy eme vétkes hanyagság miatt Isten egyháza a törökök és a skizmatikusok közt veszendőbe ne menjen.

A templom kiürítését újra kéri Hevenessy is, mert szeretné, ha ez az élelmezési-házzal együtt („una cum domo annonaria“) a rendé lenne. Megkapták ők ezt már a kamarától még 1703-ban, de ismételt kérése ellenére — amint fentebb láttuk — semmi sem lett az átadásból.

A kamara megismétli véleményét a templom kiürítését illetőleg, de azt a kérdést, hogy kié legyen, függőben hagyja.³⁹ Az élelmezési-házat a jezsuitáknak adja, amíg a város — amely már ajánkozott is erre — valami más helyen megfelelő házat nem épít a rendnek,⁴⁰ az a ház pedig, amelyet Nádasdy megkapott, maradjon egyelőre az övé, amíg egy másik alkalmas rezidenciája nem lesz, mert — amint egy lapszéli jegyzet mondja — szükséges a püspököknek a rezidencia („cum residentiam habere deberet“). A kamarai javaslatot 1712. ápr. 8-án átküldik az udvari hadügyi tanácshoz véleményezés végett.⁴¹

Am ez már tárgytalan volt, mert a püspök közben erőszakkal elfoglalta a templomot. Április elején jelenti ugyanis gróf Schlick Lipót a haditanácsnak, hogy tudomására jutott a csanádi püspököknek az eljárása, amellyel erőszakosan birtokába vette a Szeged városában levő templomot.⁴² Április 6-án levelet kap Herberstein a haditanácstól, amelyben ügyetlenségét megróják, egyúttal megírják neki, hogy a jezsuiták számára kijelölendő lakás ügyében az udvari kamara illetékes.⁴³ A püspök erőszakos eljárását április 20-án tudatja a haditanács a kamarával is,⁴⁴ Herberstein csak májusban jelenti a dolgot. Megírja, hogy Nádasdy a szegedi Palánkban álló rongált templomot erőszakkal feltörette, elfoglalta és a benne levő élelmezési tárgyakat ki dobatta.⁴⁵

Jegyzetek a IV. fejezethez.

¹ Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. Vác, 1915. 53. l. Kollonitz II. Zsigmond 1708—1716. — ² Schematismus Cleri Almae Dioec. Wespr. 1938. IX. l. Volckra 1710—1720-ig püspök. — ³ Schematismus Cleri Dioec. Quinque-Eccl. Pécs, 1940. 8. l. Franciscus II. L. B. de Nesselrod S. R. I. Comes 1703—1732. — ⁴ Kam. lt. Hoffinanz 1711. jan. a Volckra-féle bizottság jelentése. — ⁵ Győri kápt. magánlt. Fasc. 6. 5869. sz. Nádasdy sajátkezű írása 1716. aug. 9-ről: „... dum ante quadriannium per gratiam Sedis Apostolicae in Eppum consecratus fuisset...“ — ⁶ Győri kápt. m. lt. Th. XLI. 5285. sz. Aug. 28-a a pálosrendnek nagy napja volt, mert az Ágoston-féle regula alapján éltek. — ⁷ Corpus Juris Hungarici. 1657—1740. évi törvénycikkek. (Szerk. Márkus Dezső dr.). 487. l. — ⁸ Hadi lt. Expeditprotokolle 1710. augusztus 272. sz. — ⁹ Hadi lt. Registraturprotokolle 1710. 153. szám. — ¹⁰ Hadi lt. Registraturprotokolle 1710. 149. sz. — ¹¹ Kam. lt. Hoffinanz Expedit. 1710. 464. l. Az irat hiányzik. — ¹² Kam. lt. Hoffinanz Exp. 1711, 581. l. — ¹³ Kam. lt. Hoffinanz 1711. jan. 5. alatt mint melléklet. — ¹⁴ Kam. lt. Hoffinanz 1711. jan. 5. Fogalmazvány. A Volckra-féle javaslatot csak részben veszi figyelembe. — ¹⁵ „Illam (sc. domum) propter necessitatem praesidii finitimi ibidem constituti dicto Comiti de Nadasd Eppo Csanadiensis nequaquam per se assignandan habere volumus... Sed si idem praelibatus modernus Episcopus Comes de Nadasd alibi pro residentiae loco convenientem sui accomodatio-

nem cognoverit, facta eatenus apud Maiestatem nostram suo ordine debita Instantia desuper gratiam nostram Caesareo-Regiam praestolandam habebit." Id. helyen. — ¹⁰ Schematismus Ven. Cleri Dioec. Bosnensis seu Diakov. et Sirm. 1870. 35. l. — ¹⁷ O. L. Kancelláriai iratok: Index Expeditionum 1710. jún. 22. — ¹⁸ Hadi lt. Feldakten. Fasc. 254. 5—6. sz. — ¹⁹ Cathalogus mancriptorum bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapest. 1907, Tomus II. 743. l. 54. sz. — ²⁰ Hadi lt. Expeditprotokolle 1711. július 201. sz. Lippay György főigazgató beszédében tévesen Temesvári János főjegyzőnek tulajdonítja a jezsuiták Szegedre hozásának tervét. (Emlékkönyv a szegedi kegyesrendi főgimnázium kétszáz éves jubileuma alkalmából 1720—1920. Szeged, 1921. Szerk. Móra Ferenc.). — ^{20a} Cs. Sebestyén Károly: Szeged középkori templomai. Szeged, 1938. 17—26. l. — ²¹ Hadi lt. Registraturprot. 1711. július 18. 222. sz. — ²² Hadi lt. Registraturprot. 1711. augusztus 8. 91. sz. — ²³ Hadi lt. Expeditprot. 1711. szept. 102. és 296. sz. — ²⁴ Hadi lt. Registraturprot. 1711. szept. 5. 50. sz. — ²⁵ Hadi lt. Registraturprot. 1711. szept. 16. 208. sz. „... denen PP. Soc. Jesu daselbst in der dortigen Palanka zu Szegedin befindliche eingefallene Kirchen: wan zu backherey ein anderer Ort dargegeben wirdt übergeben könne". — ²⁶ Hadi lt. Expeditprot. 1711. nov. — ²⁷ Kam. lt. Hoffinanz. 1711. nov. 27. — ²⁸ Kam. lt. Hoffinanz 1711. nov. 27. a. mint melléklet. — ²⁹ Lukács zágrábi püspök építtette 1501. május 29. szegedi szülei, rokonai és saját lelke üdvére. Reizner i. m. IV. k. 90. l. — ³⁰ „... zur Schuel und zum besseren aufnehmen der Jugend". Lenckhardt János ölelmezési tiszti jelentése. Kam. lt. Hoff. 1703. aug. 17. — ³¹ „Officiere, Brodtausgeber und Binder". — ³² „... ein Leutnant-Fähnrich und biss 60 Gemeine...". Comet jelentése. Kam. lt. Hoff. 1711. szept. 25. — ³³ „Mihi Cameralis Inspector ibidem (sc. Szegedini) aliquam desertam domum fiscalem assignavit eamque cum mille circiter florenis reparavit, quam actu inhabito; supplico humillime, ut eadem domus pro mea habitatione cum facta reparatione per Cameram Aulicam penes decretum Sacratissimae Maiestatis Vestrae resignetur". Kam. lt. Hoff. 1712. ápr. 8. alatt mellélve. — ³⁴ „Pro hac vice id parcitur, amplius tamen eo modo nullis rebus se immisceat nisi gravem animadversionem subire velit". — ³⁵ Kam. lt. Hoff. 1714. márc. 22. alatt mellélve. — ³⁶ Kam. lt. Hoff. 1712. ápr. 8. alatt mint melléklet. — ³⁷ Ez az a ház, amelyben 1705—1706-ban beteg katonák voltak elszállásolva, amelyet később kincstári korcsmává alakítottak át. Erre vonatkozólag írja Comet 1711. szept. 30-án, hogy — mivel a bortized ezután a püspöké — legjobb volna a házat vendégfogadóvá átalakítani és berendezni az ide-oda utazó katonatisztek, kereskedők és idegenek számára szállásol. Borovszky i. m. I. 315. l. tévesen Makóra vonatkoztatja Comet sorait s itt keresi ezt a kincstári épületet. — ³⁸ „pauca vasa farinae". Reizner „fannae"-t olvas helytelenül i. m. IV. k. 268. l. — ³⁹ „In quantum autem de eo (sc. templo) tam civitas, quam Episcopus et Societas instarent suis viis illud quaerant". Kam. lt. 1712. ápr. 8. fogalmazvány. — ⁴⁰ „Quoad autem domum annonariam, praevie liquidatis liquidandis, haec Societati ad finem praemissum ut ex parte Fisci Regii tamdiu assignetur, donec memorata civitas sufficientem et commodum locum eidem Societati assignaverit ad quod Se civitas antelata obtulit". l. helyen. — ⁴¹ Hadi lt. Expeditprot. 1712. április 210. sz. — ⁴² „was ihm wegen der von dem Bischofen zu Csanad grafen Nadasdy in der Statt Szegedin gewalthsamer weiss in possession genommener Kürchen berichtet worden ist". Hadi lt. Expeditprot. 1712. április 359. sz. — ⁴³ Hadi lt. Registraturprot. 1712. ápr. 6. 52. sz. — ⁴⁴ Hadi lt. Registraturprot. 1712. ápr. 20. 265. sz. „Nadasdy propria autoritate perfractis portis et fenestris domum annonariam ibidem tamquam ecclesiae appertinentem violenter invadere praesumpserit". — ⁴⁵ Hadi lt. Expeditprot. 1712. május. 109. sz. „... dass Nadasdy die in der Palanka zu Szegedin stehende, öde Kürchen mit gewaldt hette aufschlagen, wegnemben und die darin bisshero geweste Proviantssachen herauswerffen".

V. Kétlaki élet és a szegedi „kivételezett” plébánia.

Győri kanonok lesz. — A pálosok megszálló-házába költözik. — Szeged megkapja plébániája kivételezettségét. — Ellentét a püspök és az új plébános közt. — Az akkori Győr és Szeged.

A visszaszorított, de térdre nem kényszerített török hatalom mint fenyegető rém állott a Tisza-Maros szögletében állig felfegyverezve. A legfőbb hadvezetőség tervei készen voltak hazánknek teljes megszabadítására a félhold uralma alól. A kedvező alkalom rövidesen kínálkozott, amikor itthon levertek a Rákóczi-felkelést, nyugaton pedig sikerült a tizenhárom évig tartó spanyol örökösödési háborúban megnyirbálni a Bourbonok hatalmát s megerősíteni a Habsburg-ház hatalmi állását. Az 1714-ben megkötött rastatti béke biztosította VI. Károlynak (mint magyar király III. Károly) Belgiumot, Milanót, Nápolyt és Szardiniát.

Míg ezek az események lekötötték a császárság haderejét, döntő leszámolásra nem kerülhetett sor a törökkel szemben. De az előkészületek állandóan tartottak: a csapatok összevonása, várak erősítése, az élelmezés szervezése szakadatlanul folyt a déli végeken, ahol a csanádi püspökség feküdt. A katonai szempont volt tehát az első s a többi csak másodsorban jöhetett tekintetbe. Nádasdy szépszerével, kérelemmel, erőszakoskodással nem sokat tudott elérni. Püspökségének megszervezése, javainak birtokbavétele nem sikerült. Anyagi zavarait, pénzügyi nehézségeit leplezetlen őszinteséggel feltárja atyai jóbarátja Keresztély Ágost előtt, aki 1707-től kezdve győri püspöksége mellé megkapta a Kollonics Lipót halálával megüresedett esztergomi érsekséget is. S amint előbb is megmutatta jóindulatát Nádasdyval szemben, mert a János-lovagrend egyik soproni birtokának adományozásával támogatta, úgy most is segítségére sietett s 1711 január 5-én Pozsonyban a győri káptalan tagjává nevezte ki. A kinevezési iratban felemlíti, hogy erre tudása, érdemei, erényei, feddhetetlen élete és erkölcesi tettek méltóvá, amely kiválóságait személyes tapasztalatból ismerte meg.¹ Elődje, Zádory Mihály, akit kanonok-



A győri pálos megszálló-ház. (Nádasdy idejében egyemeletes volt.)

társai bojkottáltak, veszprémi nagyprépost lett; az esztergomi érsek intézkedése értelmében azonban június 24-ig (Szent Iván napja) győri kanonoki javadalmának még élvezetében maradt. Bubnics Mátyás éneklő kanonok azért beiktatja Nádasdyt ápr. 17-én az egész káptalan jelenlétében.² Szerény kis többletet jelentett ez a javadalom annak, aki sokra vágyott. A Zádory eltávolításával megüresedett pápai főesperesi címet aug. 8-án adja Nádasdynak Keresztély Agost Bécsben kelt okmányában,³ de csak 1712. jan. 20-án installálja Bubnics a kanonokok előtt.

Nádasdynak Győrben is volt lakása: 1712. júl. 26-án bárbevette Thuróczy Gergely perjeltől élete tartamára a pálosrend megszálló-házát — amely a pápai konventhez tartozott — évi 60 frt-ért maga és cselédsége számára azzal a kikötéssel, hogy az átutazó frátereknek mindenkor megfelelő szállást ad.⁴ A pálosok „ex favore” szabtak ilyen kedvező anyagi feltételeket, mert látták, hogy sem egyházmegyéjében, sem pedig Győrben nem volt megfelelő lakása, rezidenciája.⁵ Nádasdy igyekezett az épületet lakályossá tenni, mert szegedi lakásügye akkoriban még bizonytalan volt. A győri ház a Rudolf-utcában feküdt a püspökvár közelében.⁶ Az emeleten volt négy bolthajtásos szoba (kettő az utcára, kettő az udvar felől), egy kamra, két konyha; a földszinten pedig két bolthajtásos szoba, konyha, két boltozatos pince, kút, három rossz istálló 14 lóra és hozzá nagy udvar.⁷ Az új pápai perjel, P. Huszár István, nem hagyja Nádasdyt nyugodt élvezetben, hanem a munkásokat és a személyzetet is folytonosan zaklatja különféle okvetetlenkedéssel; ügylátszik nem tetszett neki, hogy a püspök ilyen könnyedén bérletébe jutott a háznak. Nádasdy panaszára az elefánti definitorium 1712. okt. 3-án nyugalomra inti P. Huszárt azzal, hogy ne zavarja az építkezést, hiszen a ház a püspök halála után ismét a konventé lesz.⁸ A győri megyegyűlés 1713. jan. 18-án felmenti a pálos házat, ameddig Nádasdy kanonok lakja, mindenféle közteherből és beszállásolástól.⁹ Itt győri lakásában szövögette a nagyprépostságra vonatkozó terveit, amelyek később meg is valósultak.

Eddigi javadalmai mellett — amelyeket természetesen csak pápai engedéllyel nyerhetett el — az övé volt az egyetlen szegedi plébánia is. A XV. század végéig kétségtelenül a kalocsai érsekséghez tartozott a város, a XVI. századtól kezdve azonban ez a jog mindinkább feledésbe megy. 1542-ben Szeged meghódol és a török kezére jut, s a kalocsai érsek épügy, mint a hódoltsági terület többi püspöke, köztük a csanádi is, csak a nevét őrzi meg az ősi egyházmegyéknél, joghatóságuk gyakorlása azonban lehetetlenné vált. A kalocsai érsekek és a csanádi püspökök is több mint egy évszázadon keresztül a királyi Magyarország területén éltek s különféle javadalmak, prépostságok, apátságok, kanonoki stállumok birtokában megelégedtek valamelyes jelképes szolgáltatással, amelyet a földesúri jog elismerése címén kaptak egyházmegyéikből. Ebben az időben mosódnak el és lesznek bizony-

talanná a püspökségek határai, ami abból is kitűnik, hogy Zongor Zsigmondtól (1646) kezdve a csanádi püspökök sorban úgy írnak Szegedről, mint püspökségükhöz tartozó helységről s a Szeged-alsóvárosi ferences házfőnököt nevezik ki helynöküknek.¹⁰ Dolný István idejében, aki a város felszabadulása után Szegedet kapja meg székhelyül, a kormányhatóság köreiben is a csanádi egyházmegyéhez tartozónak vétetik a szegedi plébánia. Kollonics Lipót esztergomi érsek már idézett levelében 1702-ben ugyanúgy nyilatkozik. A város Mátyás királytól adományozott kegyúri jogainak semmiféle veszélyeztetését nem látta eddig, de nem is élhetett volna azzal a török időkben, amikor más papságot nem tűrt a hódító a ferencendi misszionáriusokon kívül. Amint azonban Nádasdy ténylegesen élni kívánt püspöki jogaival, egyszerre szembetalálta magát a várossal annál is inkább, mert a kegyúr megkérdezése nélkül a magával hozott pálos és jezsuita szerzeteseknek adta át a plébánia vezetését. A város hatósága patronátusi jogai védelmében s mert a püspök kilátásba helyezett szegedi székhelye és tartózkodása miatt amúgy is súlyos anyagi terheknek növekedésétől tartott, az esztergomi érsekség oltalma alá kívánt helyezkedni: egy IX. Bonifác által kiállított és több ízben tévesen másolt okirat alapján a csanádi püspök joghatósága alól való kivételezettségét állította s az esztergomi főegyházmegyből kívánt plébánost hozni.¹¹

Az említett pápai bulla 1389. nov. 14-én kelt és egyenként felsorolja azokat a plébániákat, amelyek az illetékes püspök joghatósága alól ki voltak véve és csupán az esztergomi érseknek tartoztak engedelmeskedni. Sok név közt találjuk a *segesdi* plébánia nevét is (Somogy m.). IX. Bonifác 1400. május 1-i bullájában ezt a kiváltságot újból megerősíti és ismét említi a plébániát „*de Segesdino*“. II. Pius is hasonlóképen tesz 1464. jún. 12-én.¹² A *Segesd* név helyett tévesen *Szegedet* olvasó képzelhete, hogy a kiváltság a szegedi Szent Demeter-plébániára vonatkozik. Hogy erre a gondolatra az esztergomi káptalan tagjainak segítségével vagy más úton jutott-e el a város, vitás marad.¹³ Bizonyos, hogy Keresztély Ágost, aki 1707 óta esztergomi érsek is volt s féltőn ügyelt jogainak csorbitatlanságára, nem követelte soha magának Szegedet. 1713. márc. 29-én a kedvelt máriavölgyi kolostorban Nádasdy leveléből értesült először arról, hogy a szegediek plébániájuk kivételezett voltát követelik s kérelmükkel rövidesen Nagyszombatba jönnek (itt volt az esztergomi káptalan székhelye a török idők óta). Utasítja Pyber Lászlót, az érseki helynököt, hogy a város küldötteit irányítsa hozzá, majd megtárgyalja velük a plébánia ügyét és a plébános személyére vonatkozó bemutatást.¹⁴ A tárgyalások sikeresek voltak a szegediek számára, mert 1713. jún. 24-én a magisztrátusnak küldött levelében Keresztély Ágost már úgy ír Szegedről, mint kivételezett és az esztergomi érsek közvetlen joghatósága alá tartozó plébániáról. Tekintettel arra — írja — hogy a király Szegedet jelölte ki a Csanádról előzött

csanádi püspök székhelyéül, Nádasdy személyének nagyobb fénye és méltósága végett, meg hogy a lakosok előtt is méltó tiszteletnek örvendhessen, átengedi a plébánia feletti lelki joghatóságot bizonyos fenntartásokkal.¹⁵ Nádasdy — bár amint a későbbiekből látni fogjuk, nem törődött bele — szorult anyagi viszonyai közt egyelőre megelégedett azzal, amit kapott. A helyzete különben is nehéz volt, mert alig néhány héttel előbb nevezte ki Keresztély Ágost győri nagyprépostnak, s így bizonyos erkölcsi kényszer hatása alatt állott. Nem is iparkodott a kérdést alaposabban megvizsgálni, hanem 1713. jún. 24-én Sopronban kelt reverzálisában elismerte az érsek joghatóságát a plébánia felett és azt, hogy a jelenlegi primástól csak annak élete tartamára kapta meg. Ennek a reverzálisnak az alapján tekintette Keresztély Ágost és főként utódja, Esterházy Imre Szegedet az esztergomi egyházmegyéhez tartozónak.¹⁶

Ezalatt Temesvári János József főjegyző Návay János nemesoroszi és pataki plébánossal, nógrádi főesperessel¹⁷ Pyber jelenlétében Nagyszombatban már szerződést kötött a szegedi plébánia átvételére vonatkozólag. Csak az volt vitás, hogy kinél történjék a bemutatás (prezentáció). A szegediek Návayt a primásnak mutatták be, Nádasdy azonban azt követelte, hogy ezt nála tegyék és perrel fenyegetőzött. Közben megkapta Keresztély Ágosttól a joghatóságot, tehát a bemutatást most már a jog szerint is nála kellett eszközölni. Erről a harcegprimás értesíti a tanácsot 1713. jún. 27-én Rákoson (Fertőrákos) kelt átíratában.¹⁸ Hozzáteszi, hogy bármily szívesen és gyorsan át is akarná engedni Návayt, mégis a főegyházmegye nagy paphiánya miatt addig türelemmel kell várniok, amíg a csanádi püspök egy másikat nem küld helyette. Ezt különben már meg is ígérte. Reizner erről a nehézségről egy szóval sem emlékezik meg. A város egyébaránt nem sokat adott rá, mert az 1717. évi jegyzőkönyvben ez a bejegyzés olvasható: „Miután ezt megkaptuk, fentemlített urat plébánosnak beiktattuk“.¹⁹

Návay több mint két hónap múlva 1713. szeptemberében elfoglalja a plébániát, miután Nádasdynak szabályszerűen bemutatták. Ezt megkönnyítette az is, hogy a püspök ugyanakkor Szegeden volt. Kitűnik a tanácsjegyzőkönyvből is, hogy Návay János hosszabb ideig élt itt és a hatóság őt tekintette plébánosnak. Eleinte élvezte a püspök jóindulatát és támogatását, később azonban elvesztette. Návay ugyanis élve plébánosi jogával a beszedett tizedből a parochusnak járó sedecimát (tizenhatod) előre kivette. Hiába tiltotta ezt Nádasdy, a plébános nem hagyta ügyét. 1716. október 14-én²⁰ a következő kemény hangú levelet írja a püspöknek: „Most látom immár Comes úr leveléből, hogy Nagyságod nem hogy szép ajánlasi szerint atyai szeretetiből magáéból ilyen kevés fizetésen levő s ebben a drága veszedelmes üdőben sokat szenvedő alázatos Cápánnyát segítené, de tulajdon magamét is kiadni nem ügyekszik holott Nagyságod Bécsben mutatta

azon Eő Főlsége kegyelmes resolútióját, melyben valamint Istenben üdvözült Dolny urnak, úgy Nságodnak is adatott a szegedi dézsma sub tali clausula, tudni illik: excepta sedecima parochi, azt én úgy értem, hogy ha szintén más királyi városokban ki nem adatnék is a sedecima, de Szegeden azon kegyelmes királyunk Eő Főlsége resolútiója szerint ki köllene adni... mivel Jura Parochialia et Ecclesiae minden hitem szerint manu teneálni tartozom, én arra nézve *a sedecimát előre kivettem, és ha mindjárt tömlőczbe tétet is avagy fegyvert állittat Nságod előmbé*, hitemnek propter successores míg itten leszek, eleget akarván tenni, *mindenkor addig kiveszem*, míglen kegyelmes Herczegünk eő Eminentiaja inhibitoriale mandatumát nem vészem... Ha különben cselekedném, nemcsak az egész t. nemes Clérus de Nságod is megítélhetne és rossz parochusnak tarthatna, ha ad simplices literas azon sedecimától in praejudicium successorum recedálnék, a melly sedecimának possessiójában és usussában eddég voltam“.

Még ugyanabban az évben felszólítja Nádasdy a várost, hogy ha az esztergomi főegyházmegyéből jött plébánost nem távolítják el, felfüggeszti „mint nyilvánvalóan botrányos életű“.²¹ A város göresösen ragaszkodva kegyúri jogaihoz nem enged, ezért a püspök felfüggeszti Návayt és egy pálost bíz meg a plébánia vezetésével. A belvárosi plébánia régi anyakönyveiben végigkísértem az említett éveket. 1713. dec. 24-től évről-évre Návay János szerepel mint plébános, Kohmágy György és Sinkay István pedig mint káplánok működnek mellette. 1717. január 10-én fungál először P. Scheiman László pálos szerzetes mint a püspök megbízottja. 1716. október 20-án ugyanis a pálosrend tanácsülésén Nádasdy egy pátert kért maga mellé („ad latus suum“), akit alkalomadtán a rend számára is előnyös és gyümölcsöző helyen tudna beosztani a német keresztesekhez („crucionibus germanicis“). A definitorium az említett Pátert küldi.²² Valószínű, hogy a püspök a szegedi plébániát akarta a rendnek juttatni, vagy inkább a várbeli katonai lelkészségre gondolt, amelyet eddig a ferencrendiek láttak el. Ez utóbbiról különben már egyszer 1712-ben is volt szó. Herberstein várparancsnok megszerette az akkoriban Szegeden működő Vízkelety Bélát, s azt kérte, hogy adják őt házába káplánnak (pro aulae Capellano). Am akkor az aug. 11-i elefanti definitorium Nádasdyhoz utasította Herbersteint, mivel az említett a püspök mellé volt beosztva.²³

P. Scheiman megjelenése után egy ideig még itt van Návay is. Ekkor azonban már végleg kiélesedett a helyzet közte és a Szegeden tartózkodó püspök között, úgyhogy kénytelen távozni. 1717 márciusától kezdve egészen szeptember közepéig van távol. P. Scheiman és P. Komáromy Ferenc látják el ezalatt a lelkipásztorkodást. A város hevesen titlakozik a pálosok ellen és ellenkezését Lantos György és Dékány Péter tanácsosok által írásba is foglaltatja az esztergomi káptalannál 1717-ben (a pünkösd utáni negyedik vasárnapon). Felpanaszolják, hogy hamis

gyanúokok alapján történt Návay elmozdítása, sőt azzal is fenyegetőzött a püspök, hogy a plébános malmait és szőlőjét elfoglalja. Rávette Návayt arra, hogy írjon alá egy kötelezvényt, amely szerint eltávolítása miatt nem keres jogorvoslatot s minél előbb távozik Szegedről. Még egy-két szenátort is megkörnyékezett az említett irat előttemezésére. A város vezetői nem tudnak senki mást prezentálni s attól tartva, hogy a püspök önhatalmúlag az itt lévő pálost teszi meg plébánosnak, már eleve tiltakoznak minden ilyenféle eljárás mód ellen. Návayt, aki most kénytelen visszatérni főegyházmegyéjébe, távollétében is plébánosuknak ismerik el. Ha pedig valaki akár a város nevében, akár saját nevében ellene bármi kifogást és vádat emelne, azt előre is érvénytelennek és akaratuk ellenére történnék nyilvánítják.²⁴

Návay a primás támogatását és segítségét kérte igaztalan meghurcoltatása miatt. Keresztély Ágost Regensburgban értesült a történetekről s 1717. júl. 30-án kelt pártfogó levelében elrendeli, hogy a törvényesen bemutatott és beiktatott plébános azonnal térjen vissza Szegedre és élvezze továbbra is zavartalanul javadalmát, a másik pap pedig hagyja el a parochiát. Ha törvényes ok volna Návay elmozdítására, az csakis a kánonok előírása szerint történhetik meg.²⁵

Ámde bármennyire ragaszkodik is a város vezetősége Návay személyéhez, nem kerülheti el a figyelmünket, hogy kegyúri jogait tévesen értelmezve inkább alkalmazottjuknak és nem lelki atyjuknak tartották. Már a javadalma megállapításánál megmutatkozott ez. 1716-ra évi 650 frtot ígérnek neki, két káplánjának pedig 100—100 forintot,²⁶ de ezt rövidesen visszavonják a temesvári hadikészületek, beszállásolások stb. nyomasztó terhei miatt. Amikor pedig Návay félév múlva a hercegprimás közbenjöttével visszatér, már csak évi 400 frtot adnak neki.²⁷ Az a benyomásunk, hogy a hatóság a kegyuraságot csak jognak tekintette, de már kevésbbé kötelezettségnek is. Návay 1719 márciusában hagyja el a várost, miután 1718 végén Pyber László ajánlatára elnyerte Csáky Imrétől az egyik váradi kanonoki stallumot.²⁸ Nádasdy ekkor néhány hónapig épen Szegeden időzött. A jezsuiták végleges megtelepedése sem sikerült. 1712 végén Nagybányára mentek, ahol az újonnan alapított kollégium vezetését vették át. Egy-kettő közülük még évek múlva is a plébánián működött, de 1715 után ezek is távoznak.²⁹

Nádasdy pedig, különösen mióta nagyprépost lett, csaknem állandóan Győrben lakott, mert a primás lelkiekben segédpüspökévé is kinevezte.³⁰ Itt ekkoriban már fejlett városi élet virult. Nagyszámú katonaság volt beszállásolva, élén előkelő tisztikarral. A mozgalmas társadalmi élet különféle megnyilvánulásaiban nemcsak ezek vettek részt családtagjaikkal együtt, hanem a környéken elterülő birtokok főnemesi és nemesi urai is, akik kúriákat, otthonos házakat építtettek maguknak a városban. Már 1703-ban 532 földszintes ház mellett 144 egyemeletes és 5 kétemeletes

ház van Győrben az akkori telekkönyv szerint.³¹ Azonkívül a harmadrészben német polgárság, iparos és kereskedő társadalom tagjai laktak itt barokk típusú, a módosabbak erkélyes manzardtetős családi házaikban, és tevékeny mozgatói és lendítői voltak mind a közéletnek, mind pedig a hitelnek. 1715-ben a nyitra-megyei kiküldöttek írájk össze a várost és 308 iparos és kereskedő családot találnak 28 segéddel. Az iparosok között voltak szabók, szűrkészítők, csizmadiaák, sarkantyú-csinálók, építészek, kőfaragók, kelmefestők, pecsétkőmetszők, halászok, kesztyűs, koszorúköto, matrackszítő, serfőző stb.³² A káptalan közös officiumain, a főpapi szentmiséken a székesegyházban, a fényes keretek között megtartott körmeneteken, a szerzetesek templomaiban és iskoláiban nyerte táplálékát a külsőségeket is erősen hangsúlyozó barokk vallási élet.³³ A ferencrendiek, jezsuiták és karmeliták fáradoztak a hitélet mélyítésén és az eretnekségek távoltartásán. Magától értetődő, hogy Nádasdynak a fényt, pompát s a hatalom csillogását szerető természetét mindezek bőségesen kielégítették. Előkelő házat tartott, ahová eleinte szívesen eljártak a város vezető személyiségei. De minél jobban megismerték hatalmaskodó és erőszakos természetét, annál inkább visszahúzódtak tőle. Az 1720-as években már teljesen elszigetelődött a püspök-nagyprépost, sőt kíváncsalmait és ismételt kérelmeit sem hallgatták meg a katonai és városi hatóságok.

Még egy másik szempont is közbejárt, hogy Nádasdy szívesebben tartózkodott Győrben. Nyugtalan természete nem hagyta otthon ülni, hanem állandóan vitte hosszabb-rövidebb utazásokra. A környék birtokosait, a bakonyszentlászlói fürdőt, Pozsonyt, Máriavölgyet és Bécs városát évenként sokszor felkereste,³⁴ hogy a társaságot kedvelt előnyeit élvezhesse, másrészt hogy számtalan ügyes-bajos dolgában eljárhasson. Ezért nem szerette a távoli, falusi színvonalon álló Szegedet apró, vályogból készült nádfedelű házaival, rendezetlen utcáival, sáros, posványos tereivel. 1715-ben mikor a baranyamegyei kiküldöttek összeírták a várost, csak 210 polgári és 188 zsellér családot (háztartást) találtak itt összesen. Ehhez számítandó az 1712-es nagy árvíz alkalmával hontalanná lett és a közterhek alól mentesített vagy szegénységük miatt tekintetbe nem jövők száma, valamint a mintegy 200 családra tehető rác határórség, akiket a várparancsnok nem engedett összeírni, úgyhogy mindezt egybevetve és családonként hat-hét főt számítva az 1710-es évek táján *a város állandó lakossága 5000 fő lehetett*. A kizárólag östermeléssel foglalkozó lakosság nem ismerte még a fordulószak gazdálkodást s a szántóföldjeik sem voltak a telkekhez osztva. 1780 köblös (á 1200 □-öl) szántón, 307 kaszás (á 800—1200 □-öl) rétén és 804½ kapás (á 94 □-öl) szőlőben termelte a sajátmaga és a katonaság számára szükséges gabonát, szemes- és szalastakarmányt. Ipar és kereskedelem alig volt. Néhány ács, szabó, kovács, bognár, csizmadia és több halász, valamint görög és rác „háti kalmárok” jeientették

ezt a népréteget. Még 1720-ban is csak 13 iparost és kereskedőt és három boltot tudnak összeírni Szegeden.³⁵ Ez a szegény nép húzta az ígát és hűséges maradt a városához akkor is, amikor a közmunkák, katonai szállítások, különféle zsarolások, a contributio és a beszállásolások elviselhetetlen terhei neheztedtek a vállaira, földjeit és szőlőjét pedig a víz járta. Itt püspöki székhelyet teremteni és állandóan letelepedni a nyughatatlan vérű és nagyra-vágyó püspököknek nem volt ínyére. Különben sem találkozott a város hatósága részéről megfelelő megértéssel. Csak itt-ott jön el ide és a neki adott kincstári házban vesz szállást. Azonban látta, hogy egyházmegyéjében semmit sem tud elérni addig, amíg a törökök a közelben vannak. A szegedi vár kibővítési munkálatai is megkezdődtek ez időtájt, ennek következtében semmi reménye sem volt, hogy végleges rezidenciát és székesegyházat tudjon kapni.

Az önhatalmúlag kiűritett és elfoglalt Szent Demeter-templomot is az a veszély fenyegette, hogy az erődítmények nagyobbítása miatt lerombolják. Ekkor egész üresen és elhagyottan állott a templom: a püspök nem tudta csekély jövedelméből restauráltatni; a város pedig nem akarta, mert nem jó szemmel nézte Nádasdynak a templomra emelt igényeit. A városi tanács a püspök távollétében a hercegprímáshoz fordul és segítséget kéri: akadályozza meg minden eszközzel az ősrégi templom lerombolását, mert abban az esetben, ha lebontják, a város kényszerülne a plébánost visszaküldeni.

Keresztély Ágost 1715. nov. 25-én azt válaszolja, hogy a templom elbontását nem tudja megakadályozni. Legjobb volna — véleménye szerint — ebben az ügyben az udvarhoz fordulni. Szeged mindenesetre a jövőben is kivételezett (exempt) marad. A plébánost a város nem mozdíthatja el, mert az a hívekért van s nem a templomért.³⁶

Az erődítési munkálatok azonban abbamaradtak, és itt is nagy előkészületeket tettek Temesvár visszafoglalására. A legnagyobb gondot a császári seregek élelmezése okozta. Szegeden is, Aradon is bővíteni kellett az élelmezési házakat és mindkét helyen annyi készletet felhalmozni, hogy az egész hadsereget innen lehessen ellátni. 1715 októberében jelenti Herberstein, hogy a gabona elhelyezésére és az élelem elraktározására nem tud alkalmasabb helyet, mint a Palánkban álló üres templomot, ami ellen a püspöki-helynök bizonyára tiltakoznék.³⁷ Hogy ki volt ez a vikárius, nem tudjuk. Talán Návay plébánosról van szó.

A hadügyi tanács október 2-án válaszol Herbersteinnek. A templomot elfoglalhatja a megjelölt célra — a püspöki-helynök tiltakozása ellenére is. Ezt követeli a kereszténység közös java.³⁸ A templom tehát ismét raktár lett („bey belagerung der Vöstung Temesvár ad interim zu unterbringung des Proviantes applieiert worde...“) és az maradt még jó ideig, Temesvárnak a töröktől való megszabadítása után is.

Jegyzetek az V. fejezethez.

¹ Győri kápt. m. lt. Cimeliotheca (Cimth.) VII. 317. sz.: „Inducti doctrina, meritis, virtutibus, vitae morumque integritate... quae propria experientia cognovimus“. Ez ugyan minden kinevező okmányban előforduló formai kifejezés, de ebben az esetben tényeket fed, mert a primás és Nádasdy között — mint említettük — meleg és állandó személyes kapcsolat volt. — ² I. h. A kinevező okmány hátlapjára Bubnics Mátyás sajátkezűleg jegyezte fel. — ³ Győri kápt. m. lt. Cimth. VII. 318. sz. A beiktatást Bubnics Mátyás sajátkezűleg jegyezte az okmányra. — ⁴ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5866. sz. — ⁵ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5870. sz. A pápai perjel levele Nádasdyhoz. — ⁶ Villányi Szaniszló: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882. 184. l. — ⁷ P. Huszár István pápai perjel 1713-ban pontos leltárat készített a házról: „Inventarium Domus Jaurinensis“. Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5867. sz. — ⁸ Acta Provinciae Hungaricae Ord. S. Pauli Primi Eremitae. 1712. okt. 3. — ⁹ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5868. sz.: „... quartirio, solutione ab orgiis et omnibus oneribus immunis sit“. — ¹⁰ Dr. Coloman Juhász: Das Tschanad-Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft 1552—1699. Dülmen in Westph. 1938. 159. l. — ¹¹ Oltványi Pál: A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája. Szeged, 1886. 2—5. l. — ¹² Gárdonyi Albert: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban (Károlyi Árpád- emlékkönyv). Budapest, 1933. — ¹³ Oltványi i. m. 22. l. a Nagyszombatban székelő érseki vikariátusnak tulajdonítja. Idézi a városi tanács 1713-ban kelt bizonyítványát: „... az egyházi férfiak közül többen azt állították, hogy ezen szegedi parochia a római bullák s a legrégibb zsinatok szerint kiváltsággal bír“. — ¹⁴ Győri püspöki levéltár: Acta sub Christiano Augusto IV. k. 373. l. Fogalmazvány. A történetírók felfogása szerint Szeged sohasem tartozott az esztergomi érsekséghez. Egészen elszigetelt álláspontot képvisel ellenkező felfogásával Czimer Károly dr.: Melyik egyházmegyébe tartozott a régi Szeged? c. cikkében. Szegedi Katolikus Tudóstó 1929. 15—19. sz. — ¹⁵ Szeged szab. kir. város levéltára (Szeged lt.): Protocollum 1717—1723. 17. l. Másolat. — ¹⁶ Kam. lt. Hoffinanz 1731. július 16-nál másolatban mellékelve. Szeged lt. i. h. 15—16. l. Másolat. — ¹⁷ Ludovicus Némethy: Series parochiarum et parochorum Archidioecesis Strigoniensis. Strigonii, 1894. 406. l. 1717 augusztusára teszi, pedig akkor már másodszor jön Szegedre. Rövid életrajzát l. Némethy i. m. 811. l. — ¹⁸ Szeged lt. i. h. 18—19. l. Másolat. „Eapropter Illmo et Rndmo Dno Eppo Csanadiens praesentationem suam porrigere et ab eodem pro novo suo Plebano investituram pro nunc petere non omittent Dnationes Vrae“. — ¹⁹ Szeged lt. i. h. 19. l. „His perceptis Dnus superius mentionatus Parochus introductus est“. Nádasdy azonnal megtiltotta az alsóvárosi ferencrendieknek, hogy plébániai teendőket végezzenek. (L. Alsóvárosi ferencrendi zárda levéltárában az 1713. dec. 29-én kelt eredeti levelet.) 1713-ban ért tehát véget a franciskánusok évszázados szegedi plébániai lelkipásztorkodása. — ²⁰ Pap János: A piaristák Szegeden (1720—1886). Szeged, 1886. 59—60. l. tévesen 1726. okt. 14-re teszi a levél keltét. Az idézetet tőle veszem, mert a piaristák „Historia Domus“-ának I. kötete érthetetlen módon eltűnt. — ²¹ „... tamquam praetextuose scandalosum“. Szeged lt. i. h. 21. l. — ²² Acta Provinciae Hungaricae. 1716. okt. — ²³ Acta Prov. 1712. augusztus. — ²⁴ Másolata Szeged lt. i. h. 22—25. l. — ²⁵ Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 631. sz. alatt O. jelzéssel. — ²⁶ Szeged lt. i. h. 20. l. — ²⁷ Szeged lt. i. h. 22. l. — ²⁸ Málnási i. m. 107. l. — ²⁹ P. Szomolovicz Pál S. J. van itt legtovább. 1715-ben a pécsi rendház superiorja lett s 1718. okt. 16-án halt meg 55 éves korában. Jos. Brüstle: Recensio Universi Cleri Quinque-Ecclesiensis, Pécs, 1874—1880. I. k. 95. l. Az 1705-ben elhunyt Mattyasovszky László nyitrai püspök és királyi kancellár 55.000 forintnyi alapítványa, amelyet a szegedi jezsuita gimnázium javára ha-

gyományozott, Nagybányáé lett. Dr. Lányi Károly: Magyar catholicus clerus érdemei. Pozsony, 1848. II. k. 46. és 74. l. — ³⁰ 1713. május 16-án történt a kinevezés „in suffraganeum nostrum“. Győri püspöki lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 416. l. — ³¹ Hammer Gyula: Győr (Városföldrajzi tanulmány). Győr, 1936. 45. l. — ³² Acsádi Ignác: Magyarország népeisége a pragmatica sanctio korában (1720—1721). Budapest, 1896. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam XII. k.). 425—427. l. Sokan vitába szállnak Acsádival és nem fogadják el adatait (Pl. Szabó István: A magyarság életrajza. Budapest, 1941.). Mégis jónak láttam tájékoztatásképpen számításait idézni. — ³³ Hermann Egyed: A vallásos ember a barokk korban c. értekezése a Magyar Művelődéstörténet *Barokk és felvilágosodás* kötetében 432—434. l. A búcsújárások évről-évre elindultak az akkoriban kedvelt kegyhelyekre. 1719. szept. 13-án Nádasdy nagyobb zarándoksereget vezetett Győrből a máriavölgyi kegytemplomhoz. Kisbán i. m. II. k. 47. l. — ³⁴ Hogy hányszor megfordulhatott Bécsben, kitűnik a Pázmáneum levéltárában őrzött „Liber ordinandorum“-ból: 1718—22-ig minden évben, néha kétszer is itt volt és ordinált pazmanitákat. — ³⁵ Az adatokat Acsádi i. m. 447. l. vettem. — ³⁶ Reizner i. m. I. k. 284. l. — ³⁷ „Zur schüttung der Frucht und unterbringung des Proviantes kein anderes orth als die in der Pallanka stehende öde Kürchen wüsste, worgegen aber des Bischoffens Vicarius generalis protestiren thette“. Hadi lt. Expeditprot. 1715. okt. 90. sz. — ³⁸ „Letztlich hat sich derselbe wegen der in der Pallanka stehenden öden Kirchen, umb darauss zu Erbauen Eines Magazins von dem Bischoffen Nádasdy Vicar Generalen nichts Ihren (irren) zu lassen, weillen es Ihre Kayserlich. Mayestät des gemainen Wesens auch der gesambten Christenheit fürtringender dienst Erheusche“. Hadi lt. Registraturprot. 1715. okt. 2. 23. sz.

VI. A birtokviszonyok rendezésének nehézségei.

Az egyházmegye állapota a hódoltság után. — A tizedek és a rác határőrség. — Csak Szeged és Makó fizet. — Megoldási tervek.

Azt már az előzőekben láttuk, hogy a rezidenciának és székesegyháznak megszerzése mennyi nehézségbe ütközött, de talán éppen annyi vagy még több gondot okozott Nádasdynak a püspöki javak visszaszerzése és a birtokviszonyok rendezése.

Kinevezésekor megkapja a püspök a Tisza és a Maros közti területet. Hogy milyen hihetetlen pusztítást vitt végbe ezen a vidéken a török s az utána következő felkelések és katonai átvonulások vihara, sejteti az 1715—20. évi összeírás néhány adata. A régi virágzó élet emlékei is eltűnedezték lassanként, a falvak helyét csupán a határnevek, puszták és egy-egy templom romjai hirdették. Az egész Csongrád megyében 1715-ben csak hét helységet találtak Szegeden kívül: Csongrád, Vásárhely mezővárosokat és Győ, Mindszent, Sas, Szentés és Tápé községeket, összesen 1080 háztartással. S az itt élő 6480 főnyi magyarság szinte elveszett a 14.000 lelket számláló tiszai rác határőrség idegen tengerében. Még szomorúbbak voltak az állapotok Csanád megyében: itt mindössze három község állott még 1720-ban is: Makó mezőváros és két úrbéres község, a többségében oláh *Battonya* és a jórészt szerb *Tornya*. A 8324 lélekből álló csanád-aradi vagy marosi határőrség több mint háromszorosát tette ki az alig 2600 főnyi magyarságnak.¹

Főntebb említett kérvényében, amint Comet 1710. szept. 1-én kelt jelentésében írja, kéri Nádasdy az egyházmegyéjében levő tizedek átadását.² E tárgyban a gróf Volekra Ottó Kristóf elnöklése alatt működő bizottság tesz jelentést.³ A beszámolóban említi Volekra, hogy a f. évi (t. i. 1710) jún. 15-én kelt királyi adománylevél értelmében Nádasdy megkapta a Tiszamenten fekvő csanádi püspökséget, minden hozzátartozandóságával együtt.⁴ Amit most kér a püspök a tizedek tekintetében, arra vonatkozólag már hoztak határozatot még 1702-ben Dolynak, az akkori püspöknek a kívánságára. Abban az időben ugyanis Kollonics bíboros 1702. júl. 26-án levélben kereste meg a Volekra-féle bizottságot és kérte, hogy a név szerint megjelölt tizedhelyeket adják át a csanádi

püspöknek. Ennek eredményeként a kommisszió 1702. aug. 8-án rendeletet ad a szegedi prefektusnak, hogy engedje át Dolnynek az említett tizedeket, de az 1701. ápr. 9-én kelt császári parancs értelmében az előbérleti jogot tartsa fenn a kamara számára határvédelmi célokra.⁵ A rendelkezés tulajdonképpen csak megismétlése volt az 1690. augusztus 11-én kelt és a töröktől visszafoglalt javakat illető császári intézkedésnek. Ennek első pontja szól a tizedekről, amelyek az ősi alapítványok és az országos törvények értelmében az egyházat illetik az előbérleti jog fenntartásával. A tized tizedét, amelyet Kollonics a magyar főpapság nevében felajánlott a felszabadításért való önkéntes hálaajándék és a katonai terhek megváltása fejében, elfogadja a király a plébánosoknak járó tizenhatod (sedecima) kiszakításával. Ugyanitt rendel el Lipót, hogy a tizedet minden honi lakos köteles adni s az egyházi javakat csak addig birtokolhatja a fiskus, míg a főpapok okmányok alapján nem igazolják ősi birtokjogukat. Az esetleges kártalanítás a klérust terheli („cum onere evictionis clerum manente“). Ha időközben a király eladományozott volna ilyen egyházi javakat, ezek visszaszerezhetők a jog útján, mert főleg ebben az esetben az adományozás „salvo jure alieno“ történt. A kamara köteles a szükséges és birtokában levő iratokat lemásolás végett kiadni s a másolatnak az eredetivel egyenlő bizonyító ereje van.⁶ Ezt nagyjában végre is hajtották a Dolnyval kötött szerződésben az előbérleti jog érvényesítésével: „az említett csanádi egyházmegyében esedékes mindenféle gabonatizedből jusson négy rész a császári kamarai kincstárnak s az ötödik rész a püspök úrnak.“⁷

A bizottság úgy véli, hogy ugyanazokat a tizedeket az említett módon a mostani püspöknek is át lehet adni. A többi követelt javadalmakat és helységeket illetőleg azonban el kell utasítani a püspököt, mert eddig nem igazolta erre vonatkozó jogait eredeti, hiteles írásbeli dokumentumok alapján az újszerzeményi bizottságnál.

Ezen referátum alapján 1711. jan. 5-én császári írást kap Comet,⁸ amelynek értelmében az említett tizedeket ugyanazon a módon kell átadni Nádasdy püspöknek, ahogyan azt elődje kapta: beszedheti a dézsmát, de az előbérleti jogot fenntartja magának a királyi fiskus. A többi javak tekintetében elutasítják, míg jogait nem igazolja.

Miben állott a Dolnyval kötött szerződés? A török kitakarodása után a csanádi püspök első feladatának tartotta, hogy egyházmegyéjébe teljhatalmú megbízottat küldjön a püspöki javadalmak összeírására.⁹ 1700. ápr. 20-án Szabó Jánost nevezi ki Dolny megbízottjául a csanádi püspökséghez tartozó városok, falvak és puszták felkutatására és birtokba vételére. Tizenkét pontban instrukciót ad neki az eljárás módozataira vonatkozólag. Szabó János Szegedre jön és itt összeírja a püspökséghez tartozó helységeket, a Maroson innen és túl is. Adatait valószínűleg a szegedi

ferencrendi guardiántól kapta; személyesen nem járt azokon a helyeken, amelyeket jegyzékébe felvett.¹⁰ Több mint száz nevet olvasunk ebben a jegyzékben és ezek közül csak hatot tüntet fel, mint lakott helyet. Ezek a helységek a következők: *Újcsanád, Pécska, Makó, Nagylak, Szemlak és Sajtin*.

Ebből a felsorolásból állítja azután össze Dolny a jegyzéket, amelyet megbízottja, Füleki Pál, 1701. júl. 20-án nyújt be a királyi kancelláriánál. Ekkoriban kezdte meg ugyanis ezen a vidéken működését a *Neoaquistica Commissio*. Minden földbirtokosnak igazolnia kellett, hogy milyen jogon igényli a töröktől visszafoglalt területet. Dolny száznégyszáztíz falut és pusztát kért, amelyek mind egyházmegyéjéhez tartoztak. Ezt a jegyzéket a püspök a főntebb említettből állította össze, úgyhogy kevés változtatással mindkettő azonos. Egy másik kimutatást Kollonics bíbornoknak juttatott el Dolny, s ennek alapján ez az újszerzemény bizottsághoz ajánló levelet is küldött. A komisszió Volekra vezetése alatt Szegeden tartotta üléseit.¹¹ A püspököt is meghívta az elnök a tanácskozássokra, hogy érdekeit személyes megjelenésével védelmezze. Azt nem tudjuk, hogy megjelent-e Dolny a megbeszéléseken, vagy pedig csak megbízottját küldte el; az azonban feltűnik, hogy a püspök kérelmeit készséges előzékenységgel kezelték. Az 1702. aug. 8-án kelt írat szerint a püspök a következő helységek, illetőleg puszták tizedét kapta meg: *Szeged, Batida, Saytyak, Mező-Kopáncs, Csókás, Magos, Csomorgan, Mezőhegyes, Főperceg, Nagy-Komlós, Főcskés, Tót-Kutas, Sámson, Csorbás, Rákos, Rakas, Borszás, Királyhegyes, Dombegyháza, Peres-Kutas, Szent-György, Újváros, Kovácsháza, Konas, Makó (lakott), Lele, Tömpös, Földedák, Igás, Szent-Lőrincz, Szecse, Dál, Vassantó, Új-Csanád (lakott), Tarnak, Belles, Nagylak (lakott), Csiska, Bökény, Töviskök, Domíng, Füged, Sayti vagy Szutin (lakott), Babar, Zemlak (lakott). Becskes másként Becske, Haymát, Keczy, Tibend, Világos (lakott), Kovács egy utca, Püspökfalva, Réthváros, Mogyorós, Csorpa, Kis-Gyénő, Nagy-Udvar, Milatkucz, Csök, Kisköd, Makra, Pap-Keresztúr.¹² A tervezetet az udvarhoz küldötte a bizottság és addig is, még a válasz megérkezik, átengedte a püspöknek a tizedeket. Az udvar hozzájárulását adta, de a püspöki javadalmak visszadását későbbi időre halasztotta.*

Ugyanezeket a tizedeket kapta meg tehát Nádasdy a kinevezésekor az 1711. jan. 5-én kelt császári rendelkezés értelmében. A tizedszedésnél azonban a kamara ugyanazokkal a fenntartásokkal élt, mint Dolny idejében: négy rész a kamaráé, az ötödik rész a püspöké lesz. A háborús célokra való előbérleti jogot (praearendatio) mindenkorra fenntartotta magának a kincstár.

Talán föltűnik az a bőkezűség, amellyel az újszerzeményi bizottság és a kamara a csanádi püspöknek a tizedre vonatkozó kérelmét teljesítette. Itt közvetlenül a török határ közelében megkapja a püspök, ha csak részben is, hatvankét helység és pusztá tizedét. Ha azonban szem előtt tartjuk, hogy ezek öt-hat kivéte-

lével lakatlan és parlagon maradt területek voltak, másrészt pedig, hogy azon a vidéken terültek el, ahol a török kivonulása után a rác határőrséget megszervezték, azonnal látjuk, hogy ezek a tizedek semmiféle előnyt vagy hasznot nem jelentettek a püspöknek.

Már a zentai győzelem után megkezdte a kormány a Tisza-Marosi Határőrség megszervezését.¹³ A török elől menekülő rácokat befogadta az udvar, Közép- és Délmagyarországon, Szlavóniában és később a Bánságban telepítette le. 1690-ben pl. Petrovics Arzén ípeki patriárka harminchétezer, menekülő családdal kért bebocsátatást. Ezekből és két Magyarországon már régi idők óta letelepült rácokból szervezte most a kormány a nemzetőrséget (Nationalmiliz), amely nemcsak a törökök, hanem alkalmasint a magyar rebellesek ellen is felhasználható volt. Ez a határőrség a Rákóczi-féle felkelés idején fontos szerepet játszott. Szolgálatai miatt természetesen a legmессzebbmenő kiváltságokat élvezte a császártól. Kapitányaik vezetése alatt éltek, mindenféle tizedtől és adótól mentesek voltak; teljesen függetlenek voltak a vármegyétől, vallásukat szabadon gyakorolhatták és használhatták a földeket és erdőket. Kezdetben elérte az udvar a célját ezzel a katonasággal, de később igen sok kellemetlenséget és zűrzavart jelentett számára a nyugtalan és féktelen elem. A marosi határőrség két mezővárosban: *Aradon* és *Csanádon* és tizenhárom úrbéres községben élt (Nagylak, Sajtény, Szemlak, Pécska, Glogovác, Mondorlak, Csicser, Szombathely, Almás, Paulis, Solymos, Ohaba és Csába), részben tisztán, jórészt azonban a polgári lakossággal összevegyülve. A tiszai határőrség 18 gyalogos és 17 lovas századba volt osztva és 14 katonailag szervezett helységben lakott. Szeged városában három lovas és két gyalogszázad telepedett meg és a város kereskedelmi életében jelentős szerepet játszott. Főleg sok „kupec” volt köztük, akik a marhakereskedelem lebonyolításában ügyeskedtek és gazdagodtak.¹⁴

Ezen a katonai határőrvidéken feküdtek mindazok a helységek, amelyekben Nádasdynak be kellett szedtetnie a tizedet. Csakugyan erős kézzel hozzá is látott, de rövidesen belátta, hogy a rácokkal nem boldogul. A hadügyi tanácsot megkeresi az udvari kancellária, hogy utasítsa a szegedi katonai tisztviselőket az új csanádi püspökkel való jóviszony megteremtésére, ápolására, valamint a neki járó tisztelet megadására.¹⁵ Mégis állandóan akadályozzák Nádasdyt illetéktelen beavatkozásukkal jogainak zavaralan érvényesítésében. Már 1711. május 11-én jelenti Herberstein, hogy Nádasdy az itteni huszároktól is megköveteli a tizedet; kérdi, hogy milyen magatartást tanúsítson e dologban.¹⁶ A hadügyi tanács válasza május 23-án csak annyi, hogy jelentését áttették az udvari kamarához és a kancelláriához véleményezés végett.¹⁷

Itt egy bizottság tárgyalja az ügyet. Felolvassák Herberstein jelentését, amelyben beszámol arról, hogy a püspök a huszároktól és hajduktól követeli a tizedet, mivel pedig ezek zsoldot nem kapnak, a dízma megfizetése nehézséget jelent nekik. Hivat-

kozik a határőrség érdemeire, amelyeket a felkelés idején szerzett. A mai napig kis gazdaságukból és szántóföldjükből élnek.¹⁴ Kéri, hogy hagyják meg a katonaságot „in statu quo”. Hozzáteszi még, hogy az előbbi püspök, Dolny, nem hajtotta be a tizedet, de a mostani mindent pontosan megkövetel.¹⁵

Ugyanez a kamarai bizottság foglalkozik Comet beadványával is (1711. aug. 20.), amelynek második pontjában jelenti, hogy teljességgel lehetetlen a püspöknek járó tizedet a Maros mentén behajtani. Az itteni határőrök, meg az előbbieik védelme alatt a lakosság is, ellenállást tanúsítanak és kijelentik, hogy csak abban az esetben hajlandók fizetni, ha azt a császár megparancsolja. Comet ebben a kérdésben tárgyalt már a szegedi parancsnokkal gróf Herbersteinnel is. A parancsnok véleménye az, hogy a köznépet el kellene választani a határőrségtől. A megoldás a következő módon történhetné: állapítsanak meg egy létszámot és ezeknek a katonáknak utalják ki a nekik járó zsoldot és a szükséges kenyérmennyiséget, egyúttal azonban meg kellene tiltani nekik a gazdálkodást is; a többi rácot pedig úgy kell kezelni, mint bármely más lakost.

Comet úgy véli, hogy a terv keresztülvitele igen nagy nehézségbe kerülne. Jól ismeri ezt a népséget és tudja, hogy őket mezei munkára szorítani teljesen lehetetlen, ha egy kevés pénzük vagy egy pár jószágjuk van; jobbnak tartaná, ha gazdaságuk után adóztatnák meg;²⁰ mindenkor jövedelmük után kellene megállapítani egy fizetési átalányt. A legjobb mindenesetre az volna, hogyha a katonai határőrvidék ügyeinek általános elrendezéséig várnának és addig mindent a mai helyzetben hagynának meg.

A bizottság semmit sem határoz az ügyben, mert a csanádi püspök eddig még nem panaszkodott a nehézségek miatt.

Ügylátszik, Nádasdy még nem adta fel a reményt. De hiába akarta beszédni a tizedet, igyekvése hasztalan maradt. Comet jelenti is 1711. szept. 21-én,²¹ hogy a csanádi püspök semmiféle tizedet, sem gabonát, sem takarmányt nem szállított még be a folyó évre a császári magazinba a kamarának járó rész fejében. Ennek oka pedig az, hogy csak Szegeden és Makón tudott valamit behajtani tized címén, de itt is olyan rossz volt az aratás, hogy a gabona a püspök és házanépe szükségleteinek fedezésére sem elégséges. A nép kimondhatatlanul szegény: Szegeden pl. a katonák tehetősebbek, mint a polgárok, a rácot pedig a Maros mentén végig semmit sem fizetnek.

Amikor Nádasdy törekvéseinek eredménytelenségét látta, az udvarhoz fordult. Főbb említett kérvényében²² előadja, hogy a kamara több mint negyven (valójában hatvankettő) helység tizedjárandságát adta neki, de csak Szegedtől és Makótól kap valamit. A télen nehezen fog megélni és kéri, hogy engedje át Öfelsége Makó városát tulajdonul, míg a többi püspöki javadalmakat is neki nem adják. Erre a helységre megélhetéséhez feltétlenül

szüksége van. Az kétségtelen, hogy Makó valamikor püspöki város volt, azonkívül pedig a kamarának sem jelent nagy hasznot.²³ Mellékeli a püspök Comet jelentését 1711. szept. 30-ról, amelyben leírja Makó városát. Ez a helység, amely eddig a kamaráé volt, részben katolikus, részben kálvinista lakosságú. Az előbbieket kevés-sel azeiött, hogy a Rákóczi-féle felkelés megindult, a szomszédos püspöki helységből, Szentlőrincről települtek ide. A felkelés ide-jén kimondhatatlan sok szenvedésen mentek át, azután pedig a rácok, a császári hadak és az újoncok sanyargatták őket. A lako-sok olyan szegények, hogy a napi robotmunkára csak három embert kell állítaniok, vagy e helyett 12 krajcárt fizetniök.²⁴ De még ezt sem tudják sem természetben, sem pénzben teljesíteni, így a királyi kincstárnak és a kamarának csak kárt és terhet jelen-tenek.²⁵

Ezenkívül mellékeli Nádasdy Keresztély Ágost esztergomi érsek 1711. dec. 18-án kelt pártfogó-levelét: a maga részéről a legmelegebben ajánlja az udvar jóindulatába a csanádi püspök-nek a megélhetéséhez szükséges Makó városára vonatkozó kérelmét.

Makó a török alól való felszabadulása óta a kincstáré volt, lakosait „*libertini regii*”-nek (királyi szabadosoknak) nevezik az írások. 1682-ben — tehát mielőtt a török-tatár hordák 1686-ban elpusztították — az akkori csanádi püspök, Balogh Miklós köve-telésével szemben is védelmébe vette már a várost a kamara.²⁶ Az 1700 körül újra települők egyszerre két igénylő malmában öröklöttek: Dolny is magának követelte a várost és az udvari kamara is. Bár 1702 februárjában a budai kamarai igazgatóság a „makói királyi szabadosoknak” védlevelet ad a német és magyar katona-ság, valamint minden más követelő „*sartolásaival*” szemben.²⁷ Dolny püspöké lesz Makó tizede, de a kincstár bérli „*pro necessi-tate confiniorum*”. A lakosok évenként a szegedi prefekturára szállítják be a tizedporciót: 1707. dec. 31-én 106½ „küből” búzát, 12¾ „küből” árpát és 29 akó bort nyugtáz a provizorátus.²⁸ 1711-ig nem is változik a helyzet. Ekkor kapja meg Nádasdy ismételt kérelmekre a városnak és a határában elterülő pusztáknak tized-szedési jogát (Lele, Tömpös, Szentlőrinc, Dál, Rákos, Kopáncs, Csókás és Igács).²⁹ Borovszky szerint ezt élete tartamára kapta s mindjárt szerződést is köt (1712. ápr. 13-án) Szies András bíró-val és a többi esküdtekkal, akik kibérlik a tizedeket évi átalány-összeg: 600 forint, 20 véka árpa vagy zab és egy hajó széna fejé-ben. Ha azonban valami okból „kénytelenítettgnék” házaikat el-hagyni, nem követelheti ezt tőlük.³⁰ Szírbik Miklós száz évvel későbbi írása szerint ezt a bérletet 1713-ra is meghosszabbították.³¹

Nem egészen világos, hogy az élethossziglan szóló tized-átadás s a rákövetkező bérlet ellenére mit kíván Nádasdy 1712. dec. 28-án, amikor Keresztély Ágost segítségét kéri, hogy a kamara adja neki a *következő télre* Makó városát, amely jelenleg a kinc-s-táré és keveset jövedelmez.³² Véleményem szerint a püspök itt a földesúri jogot kéri, amelyet a kamara magának tartott fenn,

mint Comet jelentéséből is láttuk. 1713 augusztusában az udvartól is kéri Nádasdy a város átengedését.³³ A tized mellett, amely a püspöké volt 1711 óta, nemcsak ennek bérletét fizette a város, hanem ezzel együtt a kincstárnak mint földesúrnak járó kilencdedet a természetbeni szolgáltatásokkal (robot stb.). Ez utóbbit megváltották évi 200 forint censussal. Így érthető, hogy a budai kamarai igazgatóság 1713. márc. 6-án új oltalomlevelet ad nekik³⁴ és hogy 1715-ben a két baranyamegyei kiküldött (Liptai Imre szolgabíró és Pávicz Mihály jegyző) Csanád megye összeírásakor kincstári városnak mondja Makót.³⁵ 1716. dec. 29-én a magyar kamara újból védőlevelet ad a makói „királyi szabadosoknak“ és megújítja az évi 200 forint földesúri censusra vonatkozó egyességet.³⁶ Meg is fizették azt 1717-re és 1718-ra is a város levéltárában található nyugták bizonyosága szerint.³⁷ 1717. febr. 5-én, amikor Metekovicz János György szolnoki helyettes provizor a kamara megbízásából összeírja a várost, még érvényben van az évi 600 forint bérletre vonatkozó szerződés a püspök és a város között.³⁸

Szeged városával azonban nem boldogul ilyen simán, mert az mindenáron szabadulni kívánt a terhektől s nem mutatott nagy hajlandóságot a püspök jogos követeléseinek kielégítésére. Nádasdy panaszára utasítja a kir. kancellária a várost, hogy a területén esedékes tizedek ügyében lépjenek szerződésre, állandó megállapodásra.³⁹ Egy félév múlva újból intik a városi hatóságot, hogy a törvényes tizedeket fizessék meg, vagy kössenek a püspökkel barátságos egyességet.⁴⁰ Azonban nehezen halad a dolog, egyrészt mert a rác nemzetőrök, akik tekintélyes számban éltek itt, nem akartak fizetni, az alsó- és felsővárosi magyar lakosság pedig már amúgy is túl volt terhelve, másrészt mert a püspök is többet követelt a megengedettnél: be akarta hajtani a kisebb tizedet is, pedig azt a szabad kir. városok nem fizették.

Leszámítva azt a kevés jövedelmet, amelyet a püspök Szegedtől és Makótól kapott, a sok helységnek és pusztának, amelyek papíron hozzátartoztak, semmi hasznát sem látta. Felménytelenül követelte a tizedet a katonaságtól. 1712. márc. 16-án a kamara Cometnek a csanádi püspök tizedköveteléseire vonatkozó jelentésére válaszolva azt írja, hogy egy elkövetkező általános elrendezésig a határőrök ügyében a kérdést függőben kell hagyni.⁴¹ Az udvar átalította a rácok kiváltságait érinteni, mert így itt a határ közvetlen közelségében ez az elégedetlen népség török háború esetében nagy veszedelmet jelentene. Az udvari kamara mégis kifejezi véleményét a hadügyi tanács előtt, hogy t. i. a katonaságot a köznéptől el kellene választani: ez mind a közös, mind a kamarai és a katonai ügynek is szolgálatára lesz.⁴² Ápr. 20-án válaszol a hadügyi tanács,⁴³ de nem tudjuk milyen értelemben. Azonban valószínűnek látszik, hogy elrendelték a köznépnek a határőrségtől való elválasztását a Maros mentén, mert 1714. okt. 5-ről egy a hadügyi tanácstól származó jóváhagyás birtokában vagyunk, amely az udvari kamarához szól, hogy „a Tisza

mellett is történjék meg a katonáknak a parasztnéptől való elválasztása“.⁴⁴

Ha tehát az udvar ilyen szelíden és elnézően kezelte a rációkat, nem csoda, hogy a püspök törekvései eredménytelenek maradtak. Miután Győrben 1712-ben a húsvéti szertartásokat (olajszentelés stb.) elvégezte, Bécsbe utazott, hogy személyesen is sürgesse püspöksége anyagi viszonyainak rendezését. Bizottság kiküldését kérte a kérdés megvizsgálására, de ezt fontos közügyek: az új császár és király hazaérkezése, az országgyűlés és a koronázás előkészületei miatt el kellett ejtenie. Öfelségénél tett bemutatkozó kihallgatása alkalmával feltárta helyzetét. Az uralkodó jóindulatát kilátásba helyezte, de a közbejött országgyűlés elodázta a tényleges segítséget. Nádasdy a rendek támogatását is megszerezte, akik kérték a királyt, hogy a csanádi püspököt illető jószágokat, amelyek most a kincstár birtokában vannak, adassa vissza a törvényes tizedekkel együtt.⁴⁵ A rövid diétai ülésszak után augusztus hónapban megtörténik Nádasdy püspökké szentelése Máriavölgyben és szeptemberben újból Bécsbe megy javadalmi ügyében. Heteken át időzik ott, megint sürgeti egy bizottság kiküldését, sőt Öfelségénél is megjelenik, aki segítésképp valami egyházi javadalmat helyezett kilátásba, addig pedig a szegedi kamarai felügyelőség által bizonyos évi ellátmányt (provízió) fog kiutaltatni. Nádasdy a hatvan helység tizedei helyett 1000 frt. általányt kért, természetben csak Szegedet és Makót kívánta. Öfelsége nem zárkózott el kérelme elől. A magyar kancelláriában is megfordult a püspök, ahol a diósgyőri várhoz tartozó tapolcai apátságra hívták fel a figyelmét. Ez a javadalom akkor Kollonics Zsigmondé volt, aki 1708-ban lett váci püspök. A primást is kéri, hogy járjon közbe érdekében.⁴⁶ Keresztély Ágost Bécsből válasza 1712. nov. 9-én. Megértéssel kezeli Nádasdy ügyeit, de a tapolcai apátság nem jöhet szóba, mert Kollonics kinevező okmánya értelmében összes eddigi javadalmait megtarthatja.⁴⁷

Szomorúan érkezik vissza a püspök Győrbe, ahol a karácsonyi ünnepeket töltötte. 1712. dec. 18-án panaszkodik a primásnak,⁴⁸ hogy „az átkozott rációk szerencsésebbek nálunk, főpapoknál: azokat dédelgetik kiváltságokkal s közben az egyháziak jogait csorbítják.“ Nem tudja, hová forduljon: Győrben semmije sincs, egyházmegyéjében pedig megtagadják a tizedeket. Újból kéri tehát Keresztély Ágost jóindulatú támogatását, hogy legalább Szegeden adjon neki valamit a kamara; a primás ezt meg is ígéri.

Ettől kezdve Nádasdy állandóan ostromolja kérelmeivel. Karácsony után (dec. 28.) újból ír nyomasztó pénzügyi helyzete miatt.⁴⁹ Ami keveset gyűjtött, azt is felemésztette és elköltötte ügyei vitelére. Ezt tudva jobb lett volna otthon maradnia és sem Bécsbe, sem pedig a diétára el nem mennie. 1713. január 4-én boldog újévet kíván s tizedügyeit emlegeti: „Lehetetlen, hogy az egyházi jövedelmekből többet kapjanak a rációk, mint én a püspök.“⁵⁰ Kényszerülne végső esetben ezektől is megkövetelni a dézs-

mát, pedig ez alighanem lázongásra fog vezetni. „Öfelsége kezdetben mindig kegyes volt hozzám.“ Ne feledkezzék el tehát a primás érte jó szót szólni.

Keresztély Agost végtelen türelemmel fogadta Nádasdy ismételt sürgetéseit. De maga is látta, hogy a török határ közelében vajmi nehezen fog sikerülni a csanádi püspökség tizedügyeit rendezni. Nagylétszámú reguláris katonaság és határőrség áll itt, amelynek élelmezése súlyos gondot okoz a kincstárnak. 1713 februárjában lejött Nádasdy Szegedre és itt személyesen meggyőződött erről. Innen ír febr. 19-én s kéri, járja ki a primás a kamara elnökénél, hogy a szegedi prefektus a tüzelőanyag előteremtésére ingyen munkát, kocsit adjon, mert semmivel sem rendelkezik.⁵¹ Az érsek vigasztalgatja és többször biztatja, hogy más úton-módon fog gondoskodni anyagi terheinek könnyítéséről. Ekkor érlelődött meg a győri nagyprépostság és a székesfehérvári őrkanonokság ügye.

Jegyzetek a VI. fejezethez.

- ¹ Acsádi I. i. m. 323—324. l. — ² Kam. lt. Hoffinanz 1710. szept. 5. — ³ Kam. lt. Hoffinanz 1711. jan. 5. alatt mellékelve. — ⁴ Kam. lt. i. h.: „Ihre Kays. Mayest. dem herrn Ladislao grafen von Nadasd ordinis Sti Pauli Primi Eremitae Vicario Generali vermög der sub dato 15. Junij dises Jahr (1710) ausgefertigt... Königl. Donationalien, das an der Theys gelegene Bistumb Csonad, mit allen appertinentien allergnädigst conferieret.“ — ⁵ Kam. lt. i. h. „zu folg der ergangenen Kays. resolution, und Diplomatist de dato 9-ten April 1701. pro necessitate confiniorum praearendiert werden sollen.“ — ⁶ Katona Stephanus: *Historia critica regum Hungariae*. Budae, 1798—1805. XXXVI. k. 186. l. — ⁷ „Von allen denen in mehrbesagten Dioecesi Csonad omnis generis fallenden getreid zehent dem Kays. Cameral aerario vier, und dem herrn bischoffen der fünfte Theil pro cuiuslibet parte unstritig zuefahlen, und zuekhomen solten.“ Kam. lt. i. h. — ⁸ Kam. lt. Hoffinanz 1711. jan. 5. Fogalmazvány. „ut ipse cunctis iuribus illis, quibus Antecessor ejusdem aequae Episcopus Csanádiensis Stephanus Dolny utebatur, iisdem frui... possit. Primo: Ut collecturam Decimae in eodem ipso districtu, in quo ejusdem moderni Episcopi Antecessor eandem exercuit, in eodem illam et memoratus Episcopus de Nádasd exercere possit, praearendationis Jure pro fisco regio in salvo relicto, nec non illis conditionibus et reservatis, quibus ejusdem Antecessor obstrictus erat, et de se in anno 1702. sexta Mensis Augusti, Commissioni nostrae Caesareo-Regiae, ad partes Tibiscanas, et Marusienses, attunc Volkraianae sic dictae literas arendatorias dedisset, et has ipsas antelatus quoque Episcopus subscripsisset. Secundo: bona, et iura possessionaria ad antelatum Episcopatum praetensive spectantia cum antelatus Episcopus comes de Nádasd quam plurima, ad eundem Episcopatum pertinentia praetendisset, eatenus tamen nullis authenticis documentis soliditatem juris sui evicisset; tantisper donec id suis viis effectuaverit, bona a se praetensa (exceptis tamen illis, quae Antecessor ejusdem jam fors tenuisset et suo modo sibi assignata habuisset) in statu quo permanenda esse.“ — ⁹ Borovszky i. m. l. k. 254—257. l. Az utasítás az esztergomi főkáptalan levéltárában Capsa 67. fasciculus 8. 19. szám. — ¹⁰ A helységeket rendszertelenül sorolja fel, a neveket eltorzítja. Különösen észrevehető ez azoknál a helységeknél, amelyek a Marostól délre még török kézen voltak. — ¹¹ Borovszky i. m. l. k. 262. l. — ¹² Esztergomi főkápt. lt. Capsa 67. fasc. 8. 16. szám. Idézve Borovszky-

nál i. m. 263. l. Ezek közül Kopáncsot (Mező-Kopáncs), Csókást, Mágocsot (Magos), Csomorkányt (Csomorgan), Mezőhegyest, Főpereret, Fecskést (Föcskés), Tótkutast, Sámsont, Pereskutast és Ujvárost Vásárhely birta. Szeremlei Samu: Hódmezővásárhely története. 1907. III. k. 204. l. — ¹³ L. Szentkláray Jenő: Száz év Délmagyarország történetéből. Temesvár, 1879. I. k. 107—119. — ¹⁴ Acsádi I. i. m. 408—413. l. — ¹⁵ O. L. Kancelláriai iratok; Index Expeditionum 1711. márc. 46. sz. — ¹⁶ Hadi lt. Expedítprotokolle 1711. máj. 324. sz. — ¹⁷ Hadi lt. Registraturprotokolle 1711. máj. 23. 355., 339. és 368. sz. — ¹⁸ „da selbe einzig allein von dem wenigen anbau und wirdschafft leben müssen“. Kam. lt. Hoffinanz 1712. febr. 20-nál mint melléklet. Eredeti. — ¹⁹ „Voriger Herr Bischof Tolni den Zehendt nit abgenohmen, gegenwertiger aber praecise verlanget“. Kam. lt. i. h. — ²⁰ „dass dieses Volckh von Ihren Würtschafften zahleten“. Kam. lt. i. h. — ²¹ Kam. lt. Hoffinanz 1711. szept. 21. — ²² Kam. lt. Hoffinanz 1712. ápr. 8. — ²³ 1702-ben Dolny megkapta Makó tizedét, de azt a kamara szedte be. — ²⁴ „Ihnen täglich zur Robath nur drey man oder Statt deren jeden 12 Kreuzer aufgelegt worden“. Kam. lt. Hoffinanz 1712. ápr. 8. alatt mellékelve. — ²⁵ „wordurch der Königliche Fiscus und die Cammer einen schlechten Nuzen ziehet“. Kam. lt. i. h. — ²⁶ Borovszky i. m. II. k. 365. l. — ²⁷ Makó város levéltára: A várost érintő legrégibb iratok c. kötegben. — ²⁸ Makó város lt. i. h. — ²⁹ Ezekből a pusztákból egyeseket Vásárhely, másokat Makó bérelt. — ³⁰ Makó város lt. L. Borovszky i. m. II. k. 366. l. Borovszky nem következetes: egyszer csak a puszták, máskor a város és a puszták tizedéről mondja, hogy a püspöké lett. — ³¹ Szirbik Miklós: Makó várossának közönséges és az abban levő reformata ekklesiának különös leírása. Makó, 1835—36. Kiadta Eperjessy Kálmán dr. — ³² Győri püsp. lt. Acta sub Christiano Augusto IV. k. 314. l. „... saltem vel donec commissio in partibus illis instituat locus Makó, qui prae manibus Camerae est, et Camerae parum importat, alioquin pertinet ad Episcopatum pro hac hyeme mihi permittatur, qui neque unicum subditum aut palmum terrae habeo“. — ³³ O. L. Benignae resolutiones regiae. 1713. aug. 22. Ugyanekkor nevezi ki Nádasdy makói plébánosnak Pesthy Istvánt, aki 1713. szept. 30—1716. ápr. 2-ig látja el a teendőket. L. Protocollum Rerum Memorabilium Parochiae et Ecclesiae Makoviensis. — ³⁴ Makó város lt. i. h. — ³⁵ Acsádi I. i. m. 323. l. — ³⁶ Makó város lt. i. h. — ³⁷ Makó város lt. i. h. — ³⁸ Borovszky S. i. m. I. k. 317. l. — ³⁹ O. L. Kancelláriai iratok: Index Exped. 1712. okt. 77. szám. — ⁴⁰ O. L. Kancell. iratok: Index. Exp. 1713. máj. 80. sz. — ⁴¹ Kam. lt. Hoffinanz 1712. febr. 20. alatt mellékelve. — ⁴² „hoc publico, camerali et militari statui deservit“. Kam. lt. Hoffinanz 1712. ápr. 8. — Hadi lt. Expedítprotokolle 1712. 210. sz. — ⁴³ Hadi lt. Registraturprotokolle 1712. ápr. 20. 265. sz. Az irat hiányzik. — ⁴⁴ „dass auch an dem Teisfluss die Separation der Soldaten von dem bauerren Standt beschehe“. Kam. lt. Registraturprotokolle 1714. okt. 5. — ⁴⁵ Bécsi Staatsarchiv. Hungaria fasc. 76. sz. Idézve Szeremlei i. m. 225. l. — ⁴⁶ „Aliquot hebdomadis Viennae commorans sperabam pro revisione Bonorum meorum Episcopatum Commissionem obtenturum, sed cum multa publica praepediverunt spem mihi Sacrae Mattas proximam dedit me aliquo beneficio ecclesiastico consolari, et pro interim ex Praefectura Segediensi certam provisionem ordinaturum, pro universis Decimis Episcopatus mei, ubi tamen acta 60 loca sunt sub Jurisdictione Suae Sacrae Mattis nonnisi per angariam mille Imperiales petii, reservatis in natura solis duobus locis Segedino et Makó“. Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 217. l. — ⁴⁷ Győri püsp. lt. Acta sub Christiano Aug. IV. k. 239. l. — ⁴⁸ „Fateor cum magno maerore Vienna discessi, maledicti Rasciani feliciores sunt nobis Praelatis. Illi in suis Privilegiis cum Ecclesiasticorum Jurum derogamine foventur...“ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 269. l. — ⁴⁹ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 314. l. — ⁵⁰ „impossibile ut plus Rascianis de proventu Ecclesiae quam mihi Episcopo permittatur“. Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 315. l. — ⁵¹ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 372. l.

VII. Nádasdy mint győri nagyprépost.

A káptalani viszonyok. — Nádasdy a lemondott nagyprépost örökébe lép. — A préposti ház építése. — Ellentétek a káptalanban. — Canonica Visitatio. — Nádasdy szembeszáll a primással. — A béke helyreáll.

A győri káptalan, amely a városnak földesura volt, viszonytagságos életet élt a török alatt s az utána következő válságos időkben. A zsoldos katonasággal teletömött erős vár a német generális-főkapitány vezetése alatt védte Bécsét és az örökös tartományokat a keletről jövő veszedelmekkel szemben. A török csak négy esztendőre (1594–1598) tudta megkaparintani az erősséget, de a béke és a nyugalom nem költözhetett be mégsem a falak közé. A püspökök különféle magas állami hivatalokban (kancellárság, helytartóság stb) voltak elfoglalva és csak átmenetileg laktak Győrben, így azután a káptalanra hárult a feladat, hogy a rendi alkotmány és az ősi jogok védelmében szembeszálljanak a mindinkább erősödő katonai önkénnyel.

Ez az állandó védekezés érdekes passzív, helyesebben defenzív magatartás elfoglalására készítette a kanonokokat. Még akkor sem tudtak kilépni tartózkodó állásaikból, amikor már új szelek fujdogáltak s a katolikus megújulás kezdeményező lépései dőngtek körülöttük. Pázmány bátor restaurációs működése, a trienti zsinat szelleme, a harcos jezsuita rend törekvései és sikerei nem vittek lendületet a káptalan életébe. A legszívósabb ellenállást fejtették ki Dallos Miklós püspök idejében (1623–1630) a jezsuiták megtelepedése ellen. Ez az ellenkezés nyílt harccá, sőt országos botrányá fajult ifj. Draskovich György alatt (1635–1650), úgy-hogy az 1637–38. évi országgyűlés is foglalkozott az ügygel.¹ A következő püspökök alatt, különösen Széchenyi György és Kollonics Lipót idejében felfelé emelkedő irányt mutat a káptalan színvonala.² Előkelő családok tagjai, országos nevű írók, kiváló egyházi szónokok vannak a kanonokok között, akik a szerzetesek mellett — a nagy paphiány miatt — mind tevékenyebb részt vesznek a győri katolikus élet megújításában és fellendítésében. A káptalan a XVIII. század elején még teljesen a rendiség jellegét

viseli magán: grófi, bárói, régi nemesi családok sarjait találjuk nagy számban a kanonokok soraiban. Megjelennek a német mágánások is, akik különösen a szász hercegi családból származó Keresztély Ágost alatt kerülnek be, néha nagyon fiatalon.³

A nagyprépost és a vikárius a legtöbbször távollevő püspök teljhatalmú képviselője volt. Virágos nyelven, jellegzetes barokkos körülírással fejezi ezt ki Telekesy István az „Arca Noe” c. történeti művében: A káptalan egy test, amelyben az irányító fej szerepe a püspöké, a szem és a fül a nagyprépost és a püspöki helynök.⁴ Ezekben a méltóságokban egymásután a legkiválóbb egyéniségeket találjuk: a jól gazdálkodó Gorup Ferencet, Telekesy Istvánt a viharos életű egri püspököt, Széchenyi Pált a későbbi veszprémi püspököt, majd kalocsai érseket. Nagy idők tanúja volt Matusék András, aki 1668-ban került a győri káptalanba⁵ és 45 éven keresztül volt tagja. Kiváló egyénisége, papi lelkülete, kezdeményező tehetsége és bátor tetteire következtében fokozatosan emelkedve, 1699-ben a nagypréposti és az általános helynöki méltóságot nyerte el.

Amikor 1711. január 5-én Nádasdy győri kanonok lesz, Matusék András már 75 éves, beteges aggastyán. Mint püspöki-helynök állandó levélbeli összeköttetésben állott Keresztély Ágosttal. Ezek a levelek bepillantást engednek e szent életű, igazi papi lelkületű ember szívébe. „Már az örökkévalóság küszöbén állok s nemsokára itthagynom hivatalomat, mert Isten ítélőszéke elé hív”⁶ — írja magáról; de mégis szenvedélyesen tiltakozik az egyházi javak eltulajdonítása ellen. A szegény papok számára tett alapítványi összegekért harcol bátor szívvel, s javaslatokat tesz a nyomasztó paphiány leküzdésére. A fiúi engedelmességnak ragaszkodó hangján írja, hogy jöllehet mindenki az ő közeli lemondásáról beszél, mégis kijelenti, hogy érsekatyja tudta és akaratára nélkül semmit sem akar tenni.⁷ Ekkor mondja el aranymiséjét is, és hajlott korára való tekintettel végrendelkezik nagy fáradsággal összegyűjtött vagyonkájáról, mert nem akarja, hogy az olyanoknak jusson, akik lelkével nem sokat fognak törődni.⁸ A végrendeletét felterjeszti a primáshoz kegyes jóváhagyás végett. 1712. febr. 28-án ismét a lemondását hozza szóba. Szeretné megvárni, míg Keresztély Ágost hazaérkezik, s akkor vagy személyesen, vagy ha ezt nem lehet, küldöttje által feltárja majd szívét előtte és szándékait jóindulatába ajánlja.⁹

Nádasdy is azok között volt, akik számítottak a helyére. Már 1711 decemberében a máriavölgyi kolostorban beszélt erről a primással, aki megnyugtatta, hogy reményeiben nem fog csalódni.¹⁰ Azt is értékre adta, hogy Matusék valamelyes kis nyugdíj (pensio) ellenében bizonyosan meg fog válni méltóságától. Matusék maga is észrevette, hogy állására sokan aspirálnak, de — írja a primásnak — „...ezzel én nem törődöm. Ezt teljesen az adományozó belátására bízom. Csak az gyötör még ebben a szerencsétlen életben, hogy amióta állnak a győri székesegyház alapjai,

mindig elődjeinek birtokában volt az és nem jutott soha idegenek kezére“, most pedig ez a veszély is fennforog.¹¹

Nádasdy buzgón ajánlgatja saját személyét Keresztély Ágost kegyeibe. 1712. márc. 2-án Szegedről írott levelében¹² a nagyprépostságot kérelmezi. Hogy állandóan Győrben kell majd laknia — írja — nem okoz nehézséget, mert hiszen egész egyházmegyéjében csak két nagyobb helység van: Szeged, ahol a lakosság fele rác, és Makó, amelynek polgárai felerészben kálvinisták. A jezsuiták és a pálosok, akiket magával hozott, könnyen elláthatják a lekipásztorkodást, tehát semmikép sem szükséges, hogy állandóan Szegeden lakják.¹³

De veszedelmes is számára a szegedi székhely a török közelsége miatt. Nap-nap után látják ugyanis innen a Tisza tulsópartján portyázó fegyveres török csapatokat. Félő, hogy a pogány, amely ép most üzent hadat az oroszoknak, a magyarok ellen is elkezd valamit. Matusek már szívesen jelölte volna helyettes-vikáriusnak, de a kánonjog értelmében ez lehetetlen. Ezért kijelentette a kanonokok füle hallatára, hogy amennyiben a primás elfogadná és kinevezetné Nádasdyt helynöknek, kész volna javára lemondani. Világos, hogy a bíborosnak cselekvőképes, tetterős emberre van szüksége s kissé szerénytelenül érdemeit kezdi emlegetni. Felhossa például, hogy miként távolította el Örsből (Mezőörs) és Aszárból gróf Eszterházy József segítségével a protestáns prédikátorokat. Kéri a primást, hogy ne hagyja megcsúgyenyülni, hiszen már mindenki őt tartja utódnak, a kanonokok is kedvelik, alig várják visszaérkezését. Ígéri, hogy engedelmes lesz és mindenben fiúi hódolattal alárendeli magát akaratának. Ez azonban először tagadó választ ad: nem bízhatja rá a hivatalt, mert pápai engedély alapján csak öt évre kapta meg a kanonoki stallumot, a helynöknek pedig állandóan Győrben kell lennie.¹⁴

Matusek bölcsen várta a helyzet tisztulását. 1712 szeptemberében lemondott a „tizenkét apostolról“ elnevezett soproni oltárjavadalomról és a város Nádasdynak adta azt. De ezen adományozás megerősítését nem kaphatta meg, mert Keresztély Ágostnak hirtelenül el kellett utaznia Bécsből. Épúgy nem foglalhatták még írásba a szóbelileg megadott engedélyt, hogy végezhessen püspöki funkciókat a győri egyházmegye egész területén. Kéri, hogy a félig kész okmányok utolsó lapját írja alá előre az érsek, hogy e miatt az ügy halasztást ne szenvedjen.¹⁵

Közben ismét Szegeden járt Nádasdy. A téli hidegben utazik vissza és épen az adventi kántorböjttök szombatján érkezik meg Győrbe. Matusek elkezdte az ilyenkor szokásos szenteléseket, de nem tudta befejezni: végül alig tudta a szavakat olvasni. Már Volekra veszprémi püspök segítségülhívására gondoltak. A nagyprépost örömmel vette a hírt, hogy Nádasdy megérkezett és szóbeli engedélye van a püspöki teendők végzésére: így a szentelések befejezését átadta neki.¹⁶ Keresztély Ágost dec. 23-án gratulál Nádasdynak szerencsés megérkezéséhez és most már írásban is

felhatalmazza a főpapi funkciók végzésére.¹⁷ Fáradalmi jutalmazására megígéri, hogy eljár püspöksége ügyeiben az udvari kamaránál. Nádasdyt örömmel tölti el az újabb siker. Karácsony napján prédikál, a püspöki teendőket hűségesen végzi, mivel Matusék most már teljesen átadta azt neki, az érsek is jóváhagyta és megengedte, hogy a házassági akadályok alól felmenthessen.¹⁸ Közben a vármegyei ügyekben is tevékenykedik. Az alispán és a katonai parancsnok túlkapásai miatt felmerült panaszokat jelenti a primásnak mint főispánnak, s tiltakozik az újabb katonai beszállásolások ellen.¹⁹ Ez a buzgalom részéről főleg csak arra irányult, hogy érdemesnek mutakozzék a nagypréposti és helynöki tisztségre. Még azt is kérte, hogy Telekesyhez hasonlóan megbízatása legyen a primásnak teljhatalmú képviselőtára a megyei ügyekben.²⁰

Keresztély Ágost úgy látta, hogy méltóbbat nem találhatna az öreg Matusék helyére, mint Nádasdyt, ezért kinevezésére javaslatot tesz a császárnak. Meg is írja neki, hogy ne búsuljon püspöksége zavaros viszonyai miatt, majd gondoskodik, hogy máshonnan kárpótolják.²¹ Február 9-én Szegedre készül Nádasdy. Épen értesítést akart küldeni oda a gyorspostával, amikor a német káplán hozzásiet, hogy Matusék önként le fog mondani méltóságáról. Meszlényi alispán jelenlétében történt meg ez az aktus. Nádasdy havi 100 forintot ígért neki élete végéig s az agg nagyprépost és fejevári örkanonok lemondott, az okmányt pedig nagynehezen aláírta („prout potuit, subscripsit“). A szemei ugyan még épek voltak, de kezei és lábai már gémberedettek s így alkalmatlan teendői ellátására.²² Csak ezután indul el a püspök Szegedre örömtelt szívvel. Innen írja feb. 19-én, hogy öt nap alatt tette meg a távolságot saját lovaival meglehetősen jó, homokos úton; az isteni gondviselés csodálatos útjait emlegeti, s mintha a primás prófétai szemmel a jövőt látta volna, bekövetkezett, amit Máriavölgyben mondott: Matusék leköszönt. Mihelyt elnyeri Ófelsége beleegyezését, azonnal siet vissza Győrbe az installációjára.²³

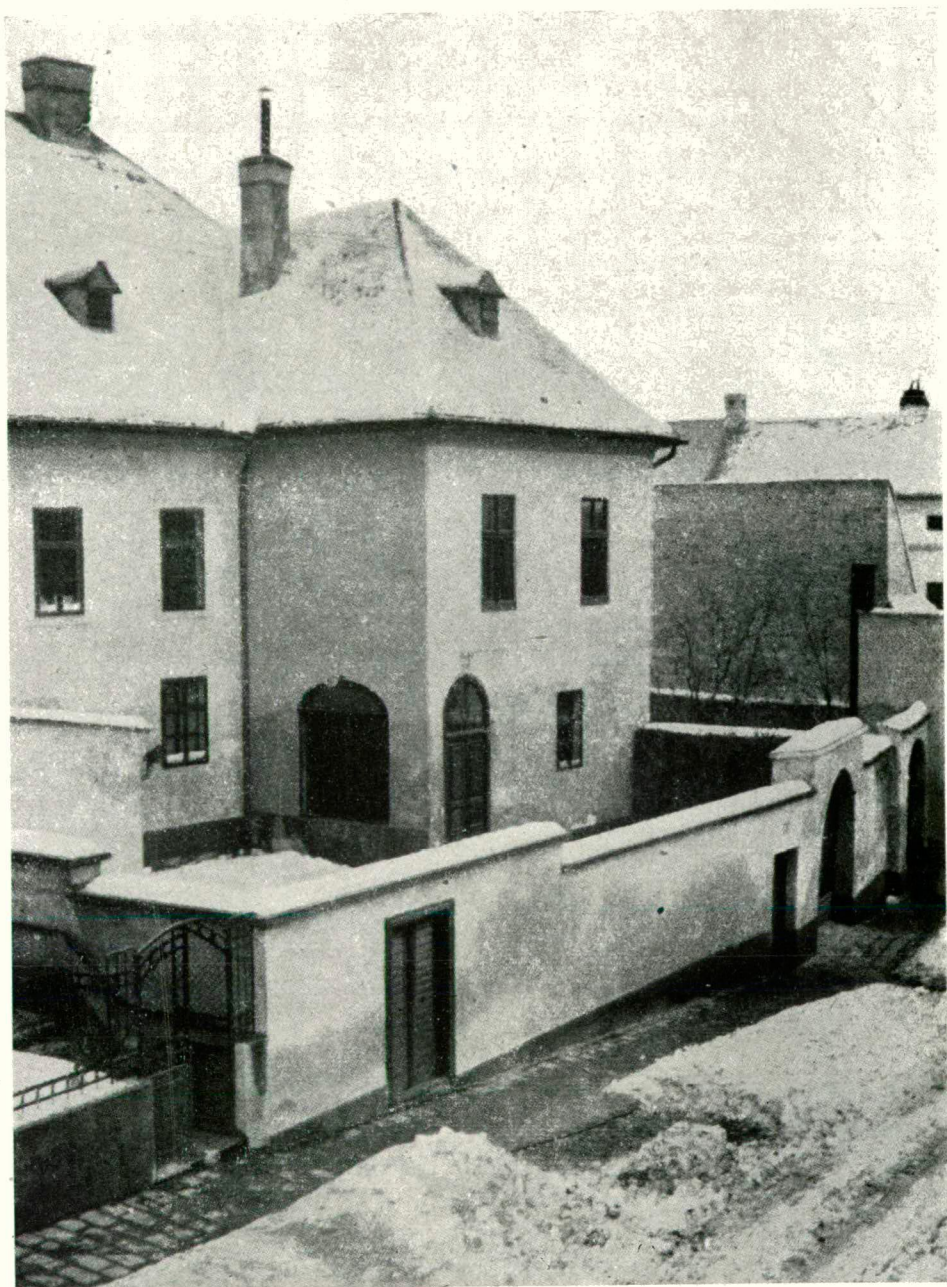
Ekkor már megvolt Nádasdy kinevezése, amelyet a császár és király 1713. febr. 16-án írt alá.²⁴ Két nap múlva értesíti erről a primás a Szegeden tartózkodó püspököt. Reméli, hogy a káptalan az ő vezetése alatt is szeretetben él majd együtt és engedelmes marad a főpásztor iránt.²⁵ Nádasdy azonnal Győrbe indul, ahol ünnepélyesen beiktatják a nagypréposti javadalomba. Vikárius Kontor Szabó István lett, s megkapta a Nádasdy kinevezésével megüresedett pápai főesperességet is. Röviddel ezután (május 16-án) Nádasdyt segédpüspökkévé is kinevezi Keresztély Ágost: bérálhat, szenteléseket végezhet időn kívül is, oltárokat, harangot, olajat stb. szentelhet.²⁶ Egy jó év elteltével (1714. nov. 1-én) kiterjeszti a primás ezt a joghatóságát az egész egyházmegyére²⁷ s fáradalmi jutalmazására évi 300 forintot ad neki a győri püspöki jövedelmekből.²⁸

Nádasdy kitartó munkával elérte a célját, de az omladozó dűledező nagypréposti házat még nem vette birtokába, hanem egyelőre a pálosoktól bérelt épületben lakott. A tervei azonban rövidesen készen állottak a nagypréposti ház újjáépítésére vonatkozólag s a munkát még 1713 tavaszán el is kezdte. A márc. 26-án elhunyt Esterházy Pál nádor temetésén résztvesz, ahol a primással szeretett volna találkozni, de csak Csáky Imrével beszélt, akit meg is hívott Győrbe. A temetés után sietett vissza és sürgette a munkát. Május 3-án elemében lévén lázas örömmel írja Keresztély Ágostnak, hogy teljesen leköti az építkezés.²⁹ Ezekben a napokban érkezett hozzá Csáky s miután pár napot Győrben töltött, tovább ment Komáromba.³⁰

A munka a káptalani jobbagyok ingyen szolgáltatásainak, rövid és hosszú fuvarjainak a segítségével gyors ütemben haladt, csak az anyagiak előteremtése okozott gondot. Mutatja a kanonokok és az új nagyprépost jó viszonyát ebben az időben, hogy 1000 forintot és annak öt évi kamatait (300 frt) ajánlják fel a káptalan pénzéből az építkezésre, ámbár Nádasdynak magának kellene viselnie a terheket.³¹ De még így sem tudták volna befejezni a munkát, ha a primás nem segítette volna őket 3000 forinttal, amelyet a káptalan hódolatteljes hálával fogad. A nagyprépost is, ők is kötelezik magukat, hogy valahányszor a bíboros-érsek Győrbe jön, itt adnak neki szállást, mert a püspöki rezidencia kicsi és szűk.³² A fényes palota, amely ma is megvan, közvetlenül a pálosok megszálló-házának a lábában épült fent a káptalandombon. Érintkezett a telek néhai Karesay Zsigmond portájával is. 1717 júliusában Karesay árvájának gyámja, Torkos Imre, a hatóság előtt kifogásolja, hogy az ablakok átnéznek az udvarukra, a fal pedig a telkükön épült. Az istálló ablaka megmarad a meg egyezés értelmében, mivel az régi idők óta ott volt, de a többi ablakot „lövölyuk“ formájúra fogja átalakíttatni a püspök. A falat közösnek nyilvánítják, s arra az árva is építhet, ha akar, s a lövölyukakat be is csináltathatja. A vízleeresztő csatornát azonban továbbra is meg kell hagyni a szomszéd ház falán, míg a püspök az utcára is nem építtet, különben a víz az udvarba ömlelnek.³³

1717-ben tehát már készen állott a ház. Mióta Nádasdy beköltözött, a megszálló-házban borait kocsmáltatta. E miatt a pálosok ismételten tiltakoznak, míg végül visszaveszik tőle a bérletet.³⁴ De a káptalani tagokkal is megbomlott a kezdeti egyetértés. Megütközéssel látták a kanonokok, hogy a káptalani birtokokon élő jobbagyokat a nagyprépost jogtalanul felhasználja az építkezésnél, amelyet majorságában kezdett. Kocsik, lovak, ekék, emberek igazságtalanul kényszerítve szolgálták egyéni céljait, sőt még ünnepeken is munkában fogta őket nagy közmegebotránkozásra.

A káptalan tagjai már 1716-ban feljelentik e miatt az érseknek, egyúttal elpanaszolják, hogy folyton úton van és elhanya-



A győri nagypréposti ház.



golja a kötelességeit. Felhozzák kibírhatatlan, zsarnoki magatartását: sem kor, sem állás nem számít előtte, a legdurvább kifejezésekkel illeti kanonoktársait (kutya, disznó, buta stb.). Attól sem riadt vissza féktelen haragjában, hogy egyiket-másikat tettelegesen bántalmazza. Különösen Kontor, a helynök és Tarródy János olvasókanonok számolnak be részletesen a primásnak az atrocitásokról, amelyek Nádasdy részéről érik őket. Tarródy sógorságban volt Meszlényi alispánnal, aki ellen Nádasdy több ízben is feljelentést tesz Keresztély Ágostnál mint főispánnál. Ügylátszik, a bosszú érzete is fütötte a kanonokot, hogy mindent jelentsen a főpásztornak. Megfigyelték — írja — hogyha bort iszik, azután ha telihold van vagy holdfogyatkozás, akkor mutatkoznak e jelenségek. Még a primás személyét is megsértette, amikor egyszer arról volt szó köztük, hogy ki lesz a trieri választófejedelem. Ezt a kijelentést tette: „A mi kardinálisunk bizonyosan nem lesz, hanem Schönborn úr, mert az okos ember és nem eszik a más szájával”.³⁵ Kéri alázattal az elmozdítását.³⁶

Keresztély Ágost eleinte kicsinyeskedést látott ezekben a vádaskodásokban, ezért 1716 aug. 18-án részletes jelentést kér Nagyszombatba, okt. 24-én pedig azt írja, hogy „az ügyet intézzék el inkább barátságosan, mint a jog szigorú útján”.³⁷ A kanonokok azonban nem nyugszanak: elviselhetetlen számukra a nagyprépost zsarnoki szigorúsága; sértő kijelentéseit pedig, amelyeket a primás ellen tett, nem lehet másképp magyarázni. Adjon Nádasdy egy írásbeli kötelezvényt, hogy jogkörét nem lépi át, kellő tisztelettel fog viseltetni társai iránt, nem fog veszekedni és a szavazásban nem korlátozza és befolyásolja őket.³⁸ November 7-én bevallja Keresztély Ágost, hogy szigorú vizsgálatot indítana, de fél, hogy ebből nagy botrány keletkezne. Állítson ki Nádasdy két reverzálíst, egyiket a primásnak, másikat a káptalannak, a megsértettektől pedig kérjen bocsánatot.³⁹

Nádasdy éppen ekkor járt Temesvárott gróf Wallis Ferenc várparancsnok beiktatásán. Mikor visszaérkezett Szegedre, a káptalan révén megkapta a primás levelét.⁴⁰ Mentegeti magát és különösen a reverzális ellen tiltakozik, hiszen minden káptalani tag esküt tesz, hogy kötelességeit híven teljesíti. Öt többször megbántották, de mégis hajlandó minden sértettet kiengesztelni. A bíróságtól nem fél, már többször kért is szigorú vizsgálatot, mert így kiderülne ártatlansága. „Isten ügyében, a szegény plébánosok és a szeminárium érdekében cselekedtem”. Csak azért esdekel, hogy a primás ne írjon a káptalannak ellene a háta mögött.⁴¹ Egyetlen ambíciója az, hogy öminenciája kegyes hajlandóságát és jóindulatát megtarthassa.

Az ellentétek a káptalan kebelében mindjobban erősödnek. Nádasdy különféle ügyekben eddig is állandóan jelentéseket küldött a kanonokok dolgaira vonatkozólag, most mind szenvedélyesebb hangon ír az egyesek ellen. Azok sem maradnak azonban adósok; a mellett hogy minden csekélységet feljegyeznek róla,

a káptalani birtokokon élők között vizsgálatot indítanak a nagyprépost hatalmaskodásairól és visszaéléseiről. Patona, Écs, Vámos, Gyirmót, Abda, Nyúl, Kóny jobbágyságait hallgatják ki a megadott aprólékos kérdőpontok alapján.⁴²

Ez utóbbira azért volt szükség, mert 1717 szeptemberében a kanonokok fülébe jutott, hogy a primás a helyzet tisztázására Canonica Visitatiót akar elrendelni. Nagy része volt ennek létrejöttében Nádasdy ismételt sürgetéseinek, aki alaptalan gyanúsítgatásoknak minősítette a panaszokat s újból meg újból a bírói vizsgálatot, pozsonyi vagy esztergomi káptalani biztosok kiküldését kérte. A kanonokok tudták és érezték ezt, s attól féltek, hogy Nádasdyt fogja megbízni az érsek a vizitációval. 1717. okt. 16-án Kontor István kéri, hogy érdektelen személyt küldjön a vizsgálatra, pl. Erdődy Ádám László nyitrai püspököt. Nádasdy semmiképp sem alkalmas, mert tartozik is 2000 forinttal a káptalannak (házépítés!) s nem akar fizetni, azonkívül a saját ügyeivel van elfoglalva és nem a káptalan javát tartja szem előtt. Nem is küldhetik már érdekeik képviselőjében sehová, mert mindenütt bizalmatlanul fogadják. Egy ízben Hunyady László kancelláriai előadó Kontor fülé hallatára mondta Nádasdynak: „Méltóságod ne jöjjön többé, mert ámbár igaza van, nem fog sikerülni a dolog”.⁴³

A kanonokok buzgón jelentgetik Nádasdyt és közben a saját mulasztásait bölesen elhallgatják. Így a nagyprépostnak ha módszerében nem is, de alapjában igaza volt, amikor szigorúan bánt velük. A közös officiumon nem jelentek meg, elmulasztották a jegyzőkönyvek vezetését, a levéltárnak nem viselték gondját, „csatangoltak” és a nagyprépost tudta és engedélye nélkül napokig távol voltak. Nem vezették a számadásokat sem rendesen. 1718 februárjában — közvetlenül a vizitáció előtt — sem tudják a jövedelmek elszámolását felterjeszteni, mert az öreg és beteges Lacza János örkanonok feljegyzések nélkül vett fel és adott ki összegeket s most teljesen képtelen számat adni („incapax alicuius Rationis dandae”).⁴⁴

Ilyen előzmények után kezdődik meg a kánoni vizsgálat 1718. május 12-én. Spáczay Pál és báró Mednyánszky Ferenc László c. püspökök, esztergomi kanonokok végzik azt a primás megbízásából.⁴⁵ Kikéri a nagyprépost véleményét is és ez megérkezésük után azonnal átad nekik egy 17 pontból álló javaslatot a vizsgálat meggyorsítására és a káptalan új rendjére vonatkozólag.⁴⁶ Négy csoportban sorakoztatja fel indítványait: 1. *A belső ügyekre vonatkozólag* a prépost jogainak körvonalozását tartja a legfontosabbnak. Káptalani ülést csak ő hívhasson össze, ha szükséges, a saját házában is. Az ezen kívül hozott részlethatározatok érvénytelenek. A négy első kanonok („columnae”) a szertartások végzésénél kapjon papi segédletet. A prépost engedélye nélkül senki sem maradhat ki egy éjtszakára sem; ha háromszor előfordulna ilyesmi, veszítse el az illető negyedévi jövedelmét, — ha sokszor tenné ezt, fosszák meg méltóságától és utolsó legyen

a káptalanban. Szükséges a kanonokok megfegyelmezésére, hogy kötelezzék őket a vecsernyén és a konventmisén való részvételre, a karkáplánok jegyezzék a hiányzókat és hetenként tegyenek erről jelentést a nagyprépostnak. A nyilvános körmeneteken (Úrnapja, keresztjáró napok, búzaszentelő, Győr felszabadulásának évfordulója) valamennyien kötelesek megjelenni; a káptalani ülésekről, valamint a határozatokról vezessenek jegyzőkönyvet. Aki nem akarja magát a megállapítandó rendhez tartani, mondjon le. 2. *A gazdasági ügyek tekintetében* fontos volna, hogy úrbéri szerződést csináljanak. A jobbágyokat méltányosan kezeljék s a robot kérését igazságosan rendezzék. A káptalani dékán az ispánnal együtt hetenként beszélje meg a préposttal a gazdaság ügyeit s havonként számoljon el a bevételekről. 3. *A székesegyház körül* is rendet kell teremteni. Az örkanonok helyettese (subcustos) a templomjövendelmet (harangozás, temetés, alamizsnák stb.) lelkiismeretesen jegyezze és havonként mutassa be a nagyprépostnak: vegyen fel pontos leltárt a templom egész vagyonáról és csak a prépost hozzájárulásával szerezzon be valamit. 4. *A szeminárium tekintetében* csak annyi a kívánsága, hogy tartsák meg az alapítólevél intézkedéseit és főleg az igazgató (prefektus) lássa el a kötelességét lelkiismeretesen.

A pontokból kitűnik, hogy egyike-másika igen üdvös rendet teremtene a káptalan életében, de az is észrevehető, hogy a prépost hatáskörét nagyban növelné, ha megvalósulna. Nem csoda, hogy a kanonokok hevesen tiltakoznak Nádasdy javaslatai ellen s azonnal átadják válaszukat a vizitátoroknak.⁴⁷ Az egészből — írják — kiérezhető a nagyprépost jól ismert óhaja, hogy senkinek se kelljen engedelmeskednie, de mindenkivel rendelkezhesék. Pontonként cáfolják Nádasdy észrevételeinek jogosultságát. Ha a nagyprépost ellen volt panaszuk pl. amikor 1717-ben megsértette a primást, s a titeli prépostot, Orbán Mátyúst,^{47a} arcuverte s börtönbe vettette, kénytelenek voltak nélküle határozni és jelentést tenni. Ami pedig a „csatangolást“ illeti, ebben senki sem olyan vétkes, mint őmaga. Hiszen már kora ifjúságától a vérében hordja ezt és még a szerzetesi fegyelem sem tudta visszatartani.⁴⁸ Mindenki ismeri a kötelességét, s meg is tartja legalább annyira, mint a prépost.

A vizitátorok befolyástól mentesen, tárgyilagosan végezték munkájukat 18 napon keresztül. Negyvenöt kérdés során megvizsgálták a káptalan belső életét, az anyagiakat, az egyes hivatalokat és méltóságokat, az összes panaszokat, és 145 oldalon teszik meg jelentésüket a hercegprimásnak. Érdekes megjegyezni, hogy a vizsgálat tartama alatt Nádasdy előbb betegen feküdt otthon, majd Bécsben tartózkodott. Talán maga is belátta, hogy hibás, vagy pedig a tárgyilagos munkát nem akarta személyes jelenlétével zavarni. A vizitátorok alapos vizsgálat után mindkét részből megállapítják a mulasztásokat: a nagyprépostnak is jobban meg kell tartania a káptalani statutumokat, de az egyes

kanonokok hibáira is nyíltan rámutatnak és javaslatot tesznek ezek kiküszöbölésére. Felhívják a figyelmet a testvéri szeretet összeforrasztó erejére, amelynek egybe kellene fűznie a káptalan összes tagjait.

Nádasdy érezte, hogy maga is sokban vétkes, tudta azt is, hogy a primás megneheztelt reá. Ezért igyekszik megjavulni s legalább egy időre érezhető is ennek hatása. 1718 júliusában Bécsbe küldött levelében beszámol Keresztély Ágostnak a vizitátorok eredményes és hasznos munkájáról. Ügylátszik, hogy sikerült is kiengesztelnie, mert július 3-i levelében azt írja, hogy amióta a primás újból a jóindulatába fogadta, azóta semmi olyat nem tett, ami miatt panaszkodhatnának reá.⁴⁹ Sajnos, a káptalani tagok nem így cselekszenek: a prépost engedélye nélkül szabadon csatangolnak s lassanként megint kiürül a kanonokok helye. A most kinevezettek lebecsülik a kanonokságot, mivel otthon vagy plébániájukon több jövedelmük volt. „Úgy érzem, hogy az említettek nem méltók többé Eminenciád kegyére“.⁵⁰ (Itt főként Fiáth Zsigmondról, a budavári hős fiáról van szó, aki 1718-ban lett kanonok, de méltatlan magatartása miatt le kellett mondania).

Keresztély Ágost mint szász herceg és kölni nagyprépost élete nagy részét külföldön töltötte a Habsburg-ház nagyhatalmi törekvéseinek szolgálatában.⁵¹ Különösen jelentősek diplomáciai erőfeszítései, amelyekkel a kölni választófejedelemet, Wittelsbach József Keleмент, aki a Habsburg-Bourbon ellentétben francia oldalra húzott, félreállítja és a fejedelemséget Lipót császárnak megnyeri. 1701-ben a XIV. Lajos elleni koalíció összehozásában is résztvett. Életének ez a része, amely az európai történelem szempontjából nagyfontosságú volt, nincs még feltárva, épúgy császári főkommisszáriussága sem, amikor a regensburgi birodalmi gyűlésen (1716–1725) vesz részt III. Károly megbízásából. Katonás egyénisége, buzgó papi lelkülete és törhetetlen hűsége vonzó színben állítja eléink személyét. Jóllehet csaknem állandóan távol van egyházmegyéjétől s teljhatalmú megbízást adott gróf Erdődy Ádám nyitrai püspöknek arra az esetre, ha azonnali intézkedésre volna szükség, mégis minden ügyről részletesen értesül: helynökének és nagyprépostjának leveleire legkésőbb egy héten belül válaszol. Sokszor azonnal lerögzíti rendelkezéseinek rövid foglalataát a levelek visszájára.

Az 1718-as vizitáció írásait is gondosan áttanulmányozza. Közben aug. 12-én forró óhajának ad kifejezést: „...teljességgel azt kívánom, hogy káptalanomban végre a béke és az egyetértés helyreálljon“. Komolyan figyelmeztette Kontort, a helynököt, hogy a maga részéről tegyen meg mindent ez irányban és ne adjon okot a széthúzásra és az ellenkezésre. Még a szeminárium és a káptalan statutumait is kéri, hogy ezekkel összevetve a kánoni vizsgálat javaslatait, üdvös intézkedéseket tehessen.⁵²

Érdekes ellentétként tűnik szemünkbe Keresztély Ágost nagyvonalú, barokkosan széles skálájú élete és tevékenysége

mellett Nádasdy átlagon felüli, de szűkebb körben mozgó saját-ságos egyénisége. Mindkettőjükben közös vonás, hogy paranesuk és tekintélyük előtt feltétlen meghajlást kívánnak, megvan bennük a szinte akaratosságig menő akarat erő s az érdeklődés és tevékenység sokrétűsége, színes szövedéke. Mindez azonban a primásban mély kedéllyel, elmélkedő papi lelkülettel, nagyszerű emberismerettel és elnéző megértéssel párosul. A nyersebb modorú, hidegebb, sőt mondhatni ridegebb természetű Nádasdy az akaratával gondolkozó ember prototípusa.

E kétféle egyéniség összetalálkozásából mindig Nádasdy nyert és meritett több előnyt. A primás megértő lélekkel elfeledte és megbocsátotta nagyprépostja szertelenségeit, de Nádasdy is megcsendesedett egy kisé. Keresztély Ágost jóindulatát ismét megszerezve vigyáz, hogy elő ne forduljon olyasmi, amivel elveszíthetné. Újból lelkiismeretesen beszámol a káptalan életéről, a megüresedett helyekre megfelelőket ajánl, a szegény plébánosok segítségére tett Széchenyi-féle alapítvány kezelésére tesz javaslatokat. A primás szívesen fogadja mindezt, sőt 1719. jan. 2-án Regensburgból írott levelében így nyilatkozik: „Azok a pontok, amelyeket a káptalan megreformálásáról ír Méltóságod, levele végén, nagyon tetszenek nekem. Meglátja, hogy a rendeletben, amelyet a Canonica visitatióval kapcsolatban rövidesen kiadok, nem fogok ezekről sem megfeledkezni”.⁵³ Nádasdy tehát ismét teljes mértékben bírta a főpásztor bizalmát. 1719. jan. 10-én javasolja, hogy Fiáth megüresedő helyére és javadalmára két káplánt nevezzen ki. Ezek legalább pontosan ott lesznek a közös officiumon, amelyet már-már jobban és szívesebben látogatnak a tisztek és a városi polgárok, mint a kanonokok. Panaszkodik Pechman, báró Amade Ádám és Acsády Ádám kanonoktársai ellen és szerinte Kontor társadalmi élete is nagyon feltűnő kezd lenni.⁵⁴ Két hónap múlva újból vádolja báró Pechman Hermannt és gróf Thurn Antalt, akik Újév óta magánházaknál vendégeskednek és a székesegyházi stallumban két-három ember lézeng.⁵⁵ Minduntalan hízeleg is Nádasdy a primásnak és beszámol arról a vágyakozásról, amellyel idegenből (Regensburg) való visszaérkezését várják. „Örülök — írja válaszul Keresztély Ágost — hogy annyira kíván engem látni. Remélem, hogy a folyó évben visszatérhetek..... látom, hogy kedves magyarjaim továbbra is szeretnek engem. Hiszem, hogy ebben az évben újból megláthatom szeretett Magyarországotam”.⁵⁶

Közben a kanonoki állások egymásután üresednek meg. 1718. július 8-án meghal Lacza János örkanonok,⁵⁷ 1720-ban lemond Fiáth, 1721-ben meghal Bubnics Mátyás éneklőkanonok. Nádasdy minden esetben megteszi az utódra vonatkozó javaslatait. Többször ajánlja Kopcsinay Ferencet, a magyar karkáplánt, aki már tizenhárom éve szolgál hűségesen. Az említett bizalmas embere volt s távollétében mindig reábizta a nagypréposti ház és gazdagsága felügyeletét.⁵⁸ Szerette volna tehát viszonzni szolgálatait.

s a káptalanba akarná behozni, de mindig elejti a primás. Ez rendkívül bosszantja Nádasdyt. Amikor 1720-ban Maizán Károly bárót, német udvari papját, nevezi ki Keresztély Ágost, majd 1721-ben az özvegy anyakirályné személyes ajánlására⁵⁹ ismét egy fiatal németet, báró Gaun Antal Józsefet, végleg elfogy a nagyprépost türelme. Szenvedélyesen kifakad: „ismerem ezt a Gaunt... gyermek még; ilyen haszontalan embereket, parókás ifjakat hoz a káptalanba a bíboros és ezzel tönkreteszi azt“. Jelentést akar tenni Öfelségének, sőt a Szentszéknek is. Elkeseredésében kijelenti: „...mától kezdve lemondok mindenféle püspöki teendő végzéséről, amiben eddig a bíborost segitettem; lássa, mit csinál majd. Még a képét sem tűröm meg tovább a szobámban, azonnal kidobatom“. Tarródy — Nádasdy esküdt ellenfele — haladéktalanul jelenti 1721. jún. 29-én az esetet Keresztély Ágostnak és hozzáteszi, hogy Nádasdy ki is dobatta szobájából a képet, amelyet még elődje, Matusek készítettett.⁶⁰ Az érsek október 28-án bizalmasan válaszolt Tarródynak. Úgy tudja, hogy a múlt hónapban lejárt az idő, amelyre a szentszék engedélyezte Nádasdynak mint esanádi püspöknek a nagypréposti javadalom élvezését, s így a jog szerint már meg is üresedett a helye. „Meguntam már sok szemtelen cselekedetét s az ebből származó botrányokat és panaszokat“. Ha helyébe alkalmas személyt tudna, írja meg, hogy a császárnak javaslatot tehessen. Vigyázzon nagyon Tarródy, hogy ebből Nádasdy valamit meg ne sejtсен.⁶¹

De ő e nélkül is tudta, hogy győri napjai meg vannak számolva, ezért valami más javadalom után nézett. 1721 áprilisában Bécsben van s nagy örömmel tudatja a primással, hogy valószínűleg megkapja a Volckra Ottó János halála által röviddel előbb megüresedett veszprémi püspökséget, amelyet már 10 évvel azelőtt is kért. Beszélt a magyar kancellárral is, hogy a nagyprépostság betöltését addig függesszék fel, míg Öeminenciája olyanra nem akad, aki méltó helynöke lehet mind a püspöki teendőkben, mind pedig a lelkiekben.⁶² A veszprémi püspökséget nem sikerült megszereznie, mert több mint két évi széküresedés után Esterházy Imre, volt pálos generálisa kapta meg, Nádasdy pedig megmaradt győri nagyprépostnak. Az országos ügyek, a „pragmatica sanctio“ kihirdetését megelőző bonyolult és hosszadalmas tárgyalások lekötik a primást is, őt is. Tevékeny részt vesz az 1722–23. évi országgyűlésen s figyelme ezután mindinkább püspöksége felé terelődik, ahol az 1723. aug. 7-i császári rendelet új lehetőségeket tárt fel előtte. Közben a primással megint teljes mértékben helyreállott az egyetértés és a béke, a felmentést meghosszabbították s így élete végéig viselte a nagypréposti méltóságot. A káptalanban sem újulnak meg az ellentétek, mert inkább van Győrben, hanem többször huzamosabb időt tölt Szegeden.⁶³

Jegyzetek a VII. fejezethez.

¹ Dr. Szabady Béla: Draskovich György győri kanonokjai. Győr, 1938. 4—6. l. — ² Dr. Szabady Béla: Telekesy István egri püspök, a győri egyházmegye történetírója. Győr, 1941. 34—37. l. — ³ Dr. Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 397. és 453. l. — ⁴ Dr. Szabady B.: Telekesy István stb. 33. l. — ⁵ Dr. Bedy V. i. m. 440—441. l. — ⁶ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 41. l. „... ego iam sto ad limen aeternitatis brevi huic officio meo valedicturus et ad Tribunal Divinum vocandus“, 1711. dec. 9. — ⁷ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 82. l. 1712. febr. 15. — ⁸ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 120. l. 1712. márc. 29. — ⁹ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 103. l. — ¹⁰ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 116. l. — ¹¹ „Quod autem attinet officiorum meorum opinionem, de qua nonnulli multum anxiantur, mihi nulla est cura, hoc enim est in beneplacito Dni Collatoris;... Unum in hac miserabili vita me torquet: quod a quo stant fundamenta Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis praedecessores nostri illam manutenebant, nunquam ad alienos devoluta est... nunc ob inhabilitatem nonnullorum in summo periculo abalienationis versatur“. Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 120. l. — ¹² Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 116. l. — ¹³ A szeged-belvárosi plébánián őrzött eskettek-anyakönyvében megtaláljuk e szerzetesek neveit: P. Vízkelety Béla, capellanus Eppalis, pálos, akit már fentebb is említettünk, és P. Papanek Márton S. J. 1711—1713-ig látják el a lelkipásztori teendőket. 1713-tól P. Nussgruber János és P. Polcke János Henrik püspöki káplán szerepelnek. 1714-ben P. Szomolovicz Pál S. J., azonkívül Kohmágy György és Sinkay István neveivel találkozunk. — ¹⁴ Bedy Vince dr.: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 456. l. — ¹⁵ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 255. l. Nádasdy 1712. szept. 22-én Bécsből kelt levele: „... Velox discussus Serenitatis Vrae duo diplomata terminandi praepedit. quae tamen prope diem finientur. Ut plena gratia Serenitatis Vrae gaudere valeam, supplico dignetur ultimum folium benigne subscribere...“ — ¹⁶ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 269. l. 1712. dec. 18. — ¹⁷ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 269. l. 1712. dec. 23. Fogalmazvány. — ¹⁸ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 320. l. 1713. jan. 11. Fogalmazvány. — ¹⁹ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 314. l. 1712. dec. 28. — ²⁰ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 353. l. 1713. jan. 29. — ²¹ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 321. l. — ²² Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 396. l. — ²³ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 372. l. — ²⁴ O. L. Collationes Eccl. Fol. 105. — ²⁵ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 397. l. — ²⁶ Győri püsp. lt. i. h. IV. k. 416. l. Fogalmazvány. — ²⁷ Győri kápt. m. lt. Cimth. VII. 322. sz. — ²⁸ Győri kápt. m. lt. Cimth. VII. 321. sz. — ²⁹ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. III. k. 37. l. „... totus in aedificio sum distractus“. — ³⁰ Málnási i. m. 153. l. — ³¹ Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 598. sz. — ³² Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 582. sz. — ³³ Győri kápt. m. lt. Cimth. VII. 366. sz. — ³⁴ Az 1723. augusztus 20-i definitoriumon ismertetik a pápai konvent követelését, hogy a házat vegyék vissza, mert Nádasdy nem lakik benne, hanem korcsmának és vendégfogadónak használja. A rendi tanács kéri a püspököket, hogy adja vissza az épületet. (Acta Prov. Hung. O. S. Pauli P. Erem.) Azonban nem hajlik a szóra, ezért a pápai alperjel felsőbb utasításra elfoglalja a házat, leüti a padlás lakatját és az ott elhelyezett gabonát áthordatja a Nádasdy által épített új részbe. A nagyprépost erőszakoskodni kezdett, de a pálosok is fegyveres segítség kérését helyezték kilátásba (Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5870. sz.) 1724. ápr. 24-én Radovány Özséb perjel egy évre 100 forintért kiadja az egész házat gróf Kronegg Károly Józsefnek azzal, hogy védje magát Nádasdy erőszakossága ellen (Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5872. sz.). A püspök felháborodva fenyegetőzik, hogy erővel veszi vissza az épületet. Április 28-án kéri a konvent, hogy álljon el ettől, mert ez „violentia, quae non consecratum Eppum, sed nec litigiosum et inquietum aliquem saecularem decet“. Emlékeztetik, hogy valamikor a szerzet fia volt, ne legyen hát hozzájuk igazságtalan. Vitesse el az amúgy is roskadozó padlásról a nagy súlyú árpát

és zabot, különben „omnes res Illmae D. Vrae ex Domo nostra ejici curabimus”. A ház ügyében többé nem is kívánnak vele tárgyalni. (Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5873. sz.). Erre Nádasdy feljelentést tesz a konvent ellen. Radich János alispán és főszolgabíró megidézi a feleket „következendő Szentivány havának Tizenhatodik napiára, az több utána következő szükséges törvényes napokkal edgyütt.” (Győri kápt. m. lt. Fasc. VI. 5874.). Végül is 1724. dec. 30-án Flávy Benedekkel, az új perjellel békésen megegyezik. Hat évre kibéri a püspök a megszálló-házat évi 100 forintért és megígéri, hogy a jövő évben új tetőt építtet. Ha magasabb állásra jut, vagy ha meghal, a ház visszaszáll a pálosokra. Az új épületrészt, amelyet a bejáratától jobbra építtetett, élete fogytáig használhatja (mint eddig is) még abban az esetben is, ha a hat év elteltével más bérelné a fő- és melléképületeket (Győri kápt. m. lt. Cimth. VII. 425. sz.). — ³⁵ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. III. k. 215. l. „...certo noster Cardinalis non erit elector, sed D. Schönborn erit, quia *ille est vir doctus, et non comedit ille ore alieno*”. Tarródy levele 1716. júl. 31. — ³⁶ Győri püsp. lt. i. h. 241. l. a káptalan levele 1716. okt. 2. — ³⁷ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 223. és 187. l. — ³⁸ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 187. l. — ³⁹ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 191. l. — ⁴⁰ „Die 28. Novembris *redux Temesvarino accipio litteras Capituli Jaurinensis*”. Győri püsp. lt. i. h. III. 309. l. Megdől tehát Szentkláray állítása, hogy Nádasdy 1724. márc. 4-én járt itt először. „Másként évszázad óta ez volt az első alkalom, hogy román. kath. püspök jelent meg a Temesvári várban” írja Szentkláray Jenő dr.: Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi Bánságban. Budapest, 1909. 55. l. — ⁴¹ I. h.: „Dignetur Eminentia Vra tam pretiosa esse, et non amplius me excluso toti Capitulo contra me scribere”. — ⁴² „Querelae Colonorum Capitulariorum Contra C. Ladislaum Nádasdy (9 db.) Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5861. sz.: *Patona* szekereket adott s ételmet a püspök embereinek és lovainak. Legelőjüket Nádasdy ménesével legeltette. *Écs*: „...négy esztendeje négy, embert hajót vonni Püskéig is, egy hétig oda voltak”... „négy lovat az Híntő elejbe...” *Vámos*: „6 lovat Nagyszombatba... és pedig az katona hajtotta be az lovakat, Ferenc nevű katona...” „...Dobos János bíróságában Sok nímét volt nálunk Akor szabottunk öngagságának, hogyha lehetne Rajtunk segittyeni öngagsága vármegye Tisztjeihez ment Rolkunk mingyárt elvittek Tiz nímeket. Akor fogattuk öngának, hogy adunk ekéket Atunk hatot...” *Gyirmót*: „hat ekét pénzért egy napra, de semit sem füzettek érette...” *Abda*: „Anno 1715. Hogy Bécsbe fölment nálunk hált adtam hat icze bort ötöd magával levin Eő Nga. Attam Mosonyigh Czezája elejbe 4 lovat” (Szűcs István bíró). 1716-ban Csáktornyai Gergő bíróságában. Item hogy Posonba ment három ézben mindenkor Abdán hált Eő Ngha. három ézben 11 icze bor: Sört, az Cselédjének 9 iczét, zabot 6 mérőt... egy pár kappant...” „...Item Posonban adtam három pár Tyukfiat egy pár Coppant (!)...” „Ezeket azért adtuk Eő Nghak, hogy az leveleinkkel Sokszor föl fáradot, az mellet is megh tapasztaltunk már két télen quartelost nem tartottunk...” — Győri kápt. m. lt. Theca XLVI. 5664. sz.: *Nyúl*: „1715-ben Maga eő Ngsága megh foghta Flaskár Márton Birónak az haiát, és aszt mondotta eő Ngsága, hogy ha az fán Járis a Biró mind abrakk Mindennek ki köl telnyi, az mitt kíván eő Ngsága”... „Eő Nga szolgája az Uczánkon egy kis sáron által nem ment, hanem az szegin Polgár vütte által az Uczán, illen dülást tett eő Ngsága Cselédgye...” — ⁴³ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 313. l. „Vra Illma Dnatio amplius nec veniat, quia esto justam habeat causam, tamen eam perditura est.” — ⁴⁴ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 318. l. A káptalan levele 1718. febr. 6. kelettel. — ⁴⁵ „Visitatio Canonica Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis et ejusdem Capituli Jaurinensis” c. a győri káptalan magánlevéltárában. — ⁴⁶ Győri kápt. m. lt. Cimth. VII. 492. sz. — ⁴⁷ Győri kápt. m. lt. Cimth. VII. 493. sz. — ^{47a} Mint kalocsai plébános és kanonok megkapja „Praeposituram S. Sapientiae de Titel.” O. L. Collationes Eccl. Folio 122. 1716. ápr. 2-től 1717 aug. végéig makói plébános. Protoc. Rerum Mem. Parochiae

Makov. — ⁴⁸ I. h.: „... ista evagandi consuetudo Dno Praeposito Maj. jam inde a Pueritia Ipsi in naturam vertit nec claustris Paulinorum cohiberi valita“. Érdekes megjegyezni, hogy öccséről, Miklósról is feljegyzí a római Coll. Germ. Hung. anyakönyve: „... in reditu diu vagatus est per Italiam ad plures menses“. (Veress: *Matricula et acta Hungarorum in Univ. Italiae stud.* Budapest, 1917. 83. l.) — ⁴⁹ „Nec ullus ex tempore recuperatae gratiae a Vra Serenitate crederem obloqui potuit.“ — ⁵⁰ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 327. l. „Sentio praesentes non esse amplius dignos gratia Eminentiae Vrae“. — ⁵¹ Kelemen Atanáz O. S. B.: Keresztély Ágost herceg katolikus restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. *Pannonhalma*, 1931. 12—13. l. — ⁵² Győri püsp. lt. i. h. III. k. 345. és 347. l. — ⁵³ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 396. l. — ⁵⁴ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 450. l. — ⁵⁵ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 415. l. Nádasdy levele Győrből 1719. márc. 11. — ⁵⁶ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 426. és 427. l. — ⁵⁷ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 339. l. — ⁵⁸ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 533. l. — ⁵⁹ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 539. l. — ⁶⁰ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 542. l. 1721. jún. 29. és 1721. aug. 3. Az utóbbi panaszos levelének végén ezt írja: „utinam Dnus Deus liberaret nos semel ab ipso, ut essemus quieti.“ Nem írgyelnék tőle azt sem, ha nagyobb püspökséget, vagy akár bíborosságot kapna, sőt vígan énekelnek: „Candidus Antistes
Non curat Clerus ubi stes.
Optat ut abeas,
Dummodo non redeas.“

⁶¹ Győri püsp. lt. i. h. III. k. 543. l. Fogalmazvány. — ⁶² Győri püsp. lt. i. h. III. k. 533. l. Nádasdy eredeti levele Bécsből 1721. ápr. 7. — ⁶³ Utódjául Sinzendori Fülöp Lajos bíboros, győri püspök előterjesztésére 1730. ápr. 19-én gróf Batthyány Pált nevezi ki a császár és király nagyprépostnak. O. L. *Collationes Ecclesiasticae*. Fol. 568.

VIII. Harc a székesfehérvári örkanonokság és káptalan javaiért.

Az örkanonokság birtokai. — Telepítő és térítő munka. — A káptalani javak visszaszerzésén fáradozik. — A birtokrendező bizottsághoz utasítják.

A székesfehérvári örkanonokság eredetileg a magyar szent korona őreinek a javadalma volt. A társaskáptalant, amelynek prépostja érseki kiváltságokkal bírt, Szent István alapította 1002-ben.¹ A custosi javadalom később segélyül szolgált azok számára, akik a hit védelme, a vallás ügyeinek szolgálata körül érdemeket szereztek. Birtokai kiterjedtek Fejér, Veszprém, Zala, Somogy (állandóan Sümegnek nevezik a kamarai iratok), Tolna és Baranya vármegyékre. Rupp Jakab a következő ingatlan-javakat sorolja fel: *Dörgicse*, és *Akaliban* a *Lovas*, *Kékkút* és *Szala* vármegyei *Ságh*-falubeli birtokrész, továbbá *Bonya*, *Szent Miklós*, *Boldogasszonyfa*, *Merenye*, *Gelle*, *Zala*, *Csehi*, *Inam*, *Kisfalu*, *Fonó*, *Taszár*, mind a két *Dobsza* és *Petend* helységek; az *Öszödi*-birtokrész; *Vade* és a somogymegyei *Hetény*, végre a tolnavármegyei *Várony* puszták.²

Melhárd³ és az őt követő Bojt Lajos⁴ szerint Nádasdy már 1710-ben, csanádi püspökké történt kinevezésével egyidőben, kapja meg az örkanonokságot és az előbbi szerint 1725-ig marad annak birtokában. Azonban sem az első, sem az utóbbi adat nem felel meg a valóságnak. Kinevező okmányában,⁵ amelyet I. József ír alá, csupán a csanádi püspökségről van szó és az ahhoz tartozó javadalmakról. 1713. febr. 18-án értesíti a primás⁶ az akkor Szegeden tartózkodó püspököt, hogy előterjesztésére Öfelsége febr. 16-án kinevezte a Matusek lemondásával megüresedett győri nagypréposti s egyben a székesfehérvári custosi javadalomra.⁷ Ettől az időtől számítandó tehát Nádasdy örkanonoksága. 1717 áprilisában maga is írja: „ex Clementia moderni Augmi Imperatoris Custodiatum Albensem obtinui.”⁸ Itt III. Károlyról van szó, aki 1711-ben bátyja, I. József halála után jutott a trónra. Az pedig egészen bizonyos, hogy Nádasdy nem 1720-ig volt örkanonok, ahogy Bauer állítja, sem pedig 1725-ig, amint Melhárdnál találjuk,

Excelsa Camera Aulica Domini Domini
Clementissimi

Clementissimus Imperator pia memoria Leopoldus
in Anno 1701 die 9 Aprilis Clero Hungariae ex spe-
ciali gratia universa bona Ecclesiastica in Neaquis,
et remissa

Ex Clementia moderni Augusti Imperatoris Custodiam
Alberensem obtinui, et universa bona ad Custodiam
prodecessoribus meis per Cameram Hungaricam sunt re-
signata, eadem et mihi tempore installationis con-
signata, in quorum pacifica possessione actui existo.
Solum in Comitatu Tolnensi et Baranienfi, qui
huc armorum non convererunt, gratuiti labores
cum nova denegantur

Hinc humillime supplico, siquidem Sancti Martini Justitiarum
Clerum condonasset, ut bona quae possideo actui
in Comitatu Tolnensi et Baranienfi, ne protrahatur
Just armorum, mihi gratuiti labores seu robore cur-
solito servitio Colonerum per Cameram Hungaricam per-
petuo permittantur, eatenus Camera Hungaria com-
re dignetur. favorem Excelsae Camerae omnimode re-
sperare Audebo

Excelsae Camerae Aulicae

Joannes de Spina
Adolphus Comes de Habs-
burgis Baranienfi



hanem egészen 1729-ben bekövetkezett haláláig. Amint alább látni fogjuk, az 1728—1729-i országgyűlésen résztvevő agg püspök még mindig örkanonokságának bizonyos javadalmaiért küzd. Végeredményben tehát Nádasdy 1713—1729-ig kerek tizenhat éven keresztül volt örkanonok.

Az 1680-as években felszabadult dunántúli területet mint újszerzeményt kezelték. A Neoacquistica Commissio előtt kellett igazolnia a régi tulajdonosoknak ősi birtokjogukat az említett 1690-i, ill. 1701-i császári rendelet értelmében, s ha ez sikerült és a fegyverjogválságot (*ius armorum*, *ius Turcicum*) kifizették, visszakapták javadalmaikat. A már említett Mátusek András győri kanonok-nagyprépost, c. úszkübi (*Scopiensis*) püspök, aki a göllei feljegyzések szerint 1695-ben lett székesfehérvári örkanonok, 1701-ben igazolta birtokjogát. Hivatkozott az 1535, 1550, 1612, 1613, 1696, 1698. évi összeírásokra, meg az elődei által kötött különféle szerződésekre, amelyek mind azt igazolják, hogy az érintett birtokok több mint másfél évszázadon keresztül az örkanonok-sághoz tartoztak és a custosokat földesúri jogukban senki sem háborította. Bemutatta Pávich Ignácnak, Baranya vármegye főbiztosának és helyettes alispánjának 1698. aug. 26-án kelt irását is. E szerint előtte, mint akkori birtokfelügyelő előtt az alább felsorolt helységeken lakók azt vallották, hogy a „magyar adót“ (a török iga alatt élők juttatták magyar földesuraiknak) Mátusek Andrásnak fizették és őt ismerték el uroknak. A helységneveket eredeti helyesírással és a hozzáfűzött megjegyzésekkel közöljük: *Hepmen* (elpusztult s nem találtatik), *Katalin* (falu), *Ökörvölgye* (puszta), *Szatina* (falu, a folyó évben egy kivételével valamennyi lakosa elpusztult ragályos betegségben), *Almás* (puszta), *Asdy*, *Ördöglik*, *Hertelend* (puszták), *Bisztrice* (puszta), *Haymás* (falu), *Bakocza* (falu), *Szent-Lélek* (puszta), *Korpád* (a pécsi káptalan is követeli, puszta), *Bakon*, *Nagyfalva*, *Kéthely*, *Szent-Márton* (puszták), *Kám*, *Karácsfalva* (puszták, amelyeket a pécsi káptalan is követel), *Érsek*, *Kerend*, *Pogony*, *Chete*, *Homod*, *Telegd* (puszták), *Urati*, *Szent-Borbála*, *Tótujfalu*, *Vaducz*, *Hétfőhely* (puszták).⁹

Mátusek András a felterjesztett okmányok alapján Meskó Adám kir. ügyész 1701. dec. 22-én kelt jóindulatú véleményezése következtében a bécsi újszerzeményi bizottságtól visszakapja 1702-ben a következő javakat: *Hertelend* (Horváthertelend), *Almás*, *Telegd*, *Homok*, *Ördöglik*, *Kövesd*, *Bagocsa* (Bakóca), *Korpád*, *Rákocza* (Ráckozár), *Kám* (Kán), *Ökörvölgye*, *Hetme* (Hetvehely), *Szent-Katalin*, *Karácsfalva* (Karácsodfa), *Fonó*, *Inám* (Inámi puszta), *Kisfalud*, *Cseke* (Csekepuszta), *Bunnya* (Bonnya), *Vade* (Vadépuszta), *Varáng* (Várong), *Zolád* (Szólád), *Nagy- és Kis-dobsa* (Nagydobsza, Kisdobsza), *Petend* (Petendpuszta).¹⁰

Miután Nádasdy örkanonok lett, természetesen valamennyi birtokának megszerzését tűzte ki célul. Pár hónappal kinevezése után (1713. jún. 13-án) már kérelmezi a fejevári örkanonok-sághoz tartozó összes birtokok átadását.¹¹ Kérése nem is marad ered-

ménytelen és azonnal megkapja a következő javadalmakat: *Taszár, Atalya* (Attala), *Gellye* (Gölle), *Szent-Miklós, Kékkut, Dörgicse, Akalidörgicse, Boldogasszonydörgicse, Szent-Péterdörgicse, Sághdörgicse, Ószöd*.¹² Mindezek Zala és Sümeg (Somogy) megyében terülnek el és mivel ezek a megyék közválságot, „átalányt“ fizettek a fegyverjogért,¹³ az újszerzeményi bizottság elismerte Nádasdy jogcímét a birtokokra és a fiskus a közös birtoklástól visszavonult. Később megszerezte még *Fonót, Homokot, Inámot, Mernyét, Szent-Balázst, Petendet és Vadét*.¹⁴

A püspök törhetetlen szívósságát a csanádi egyházmegye új életre keltése körüli tevékenységéből már ismerjük; a székesfehérvári örkanonokság birtokain is haladéktalanul munkába kezd. Kinevezése évében megjelenik Fejér megyében, majd Somogyban és Zalában, hogy teendői felől tájékozódjék. Székesfehérvárott restauráltatja a régi Szent-Anna kápolnát,¹⁵ kifosztott, elnéptelenedett javadalmas birtokán pedig térítési és telepítési akciót kezdeményez. Mint földesúr legelőbb jobbágyainak számát igyekezett szaporítani s amint Kalló Antal néhai göllei plébános feljegyzései megörökítették, katolikus jobbággyokkal népesíti be a helységeket.¹⁶ Fonót 1714-ben, Mernyét 1716-ban arra a helyre telepíti, ahol azok ma is állanak, Mernyén és Attalán templomot építtetett s felszentelt pap hiányában licentiatust alkalmazott. A göllei plébániai feljegyzések, amelyeket Szvorényi¹⁷ idéz legelőször és átvesz Melhárd is, regényesen írják le Nádasdy térítő tevékenységét. Meghívja Radanay Mátyást, a híres pécsi püspököt és három jezsuitát 1711-ben (!) Göllére, ahol a Bíró és Esküdt nevezetű családok kivételével mindnyájan református és arianus (unitárius) hiten voltak. Szeptember 14-én, Szentkereszt felmagasztalása ünnepén érkeztek a misszionáriusok a faluba. Nádasdy összegyűjtötte a népet azon a helyen, ahol jelenleg a templom áll, szentbeszédet mondott és ezzel megindult a népmiszió. Őt napon át reggel és este szolt hozzájuk, a hatodik napon pedig zöld gallyakból sátrakat készíttetett a négy térítőnek, ahol a bűnbánat szentségének kiszolgáltatása kezdetét vette. Maga a püspök a kezében kis selyemkorbáccsal, amelynek a nyele piros bársonnyal volt bevonva, bejárta a falut s mindenkit a sátrak felé hajtott bűnbánatot tartani. Templomot is emeltetett nekik ideiglenesen fából és egy licentiatust alkalmazott, név szerint Jókay Miklóst (Miklós deák) a hívek lelki gondozására.

Ez a barokkizű regényes elbeszélés, ha nem is nélkülözi a historiai magot, ilyen formájában nem felel meg az igazságnak. 1711-ben még Matusék volt az örkanonok, Radanay Mátyás pedig már 1703. ápr. 3-án meghalt 74 éves korában.¹⁸ A göllei feljegyzések készítője bizonyára évtizedek múlva hallomás után írta le az eseményeket s így az évszámok és az adatok összekeveredtek. Radanay nagyszabású és erőlyes térítő tevékenységet fejtett ki éppen ezen a vidéken és szeretett elvegyülni a nép és a gyermek-sereg között, hogy Krisztus tanítását a szívükbe csepegtesse.¹⁹

ezért élénken élhetett az öregek lelkében s mivel Nádasdy is törekedett az eretnokség megszüntetésére, a két személy összeolvadt a mesélő nép fantáziájában.

De nemcsak mint az eretnekké vált nép megtérítője, hanem mint birtokszerző is édesapja nyomdokaiba lépett Nádasdy: a török időben hontalanná lett székesfehérvári káptalan gazdátlan vagy bitorolt javadalmait is szeretne volna megszerezni. 1717-ben panaszolja az udvari kamaránál, hogy már ötödik éve fáradozik („*iam a Quiquennio continuo sollicito*”), hogy e javakat birtokba vegye, de hiába. Az 1713. jún. 13-i említett kérvényére céloz itt. Úgy érezte ugyanis, hogy mint custosra reá hármlík a feladat: *az összes káptalani javak visszaszerzése*. Említett kérelmében felsorolja a „Zilitség”-ben (Zselicség) fekvő birtokokat: Szent-Katalin, Ökörvölgye, Szatina, Bisztriceze, Rakocza (Ráczkózár), Bakotza (Bakóca), Hagymás (Hajmás), Bikösd (Bükkösd), Hertelend (Horváthertelend), Assaghi, Hetme (Hetvehely), Ördöglik, Apáti, Szentlélek (Szentlélekpuszta). Ezeknek nem tud a birtokába jutni, mert Tolna- és Baranya-vármegyék nem váltották meg közösen a fegyverjogot, hanem a magánúton való egyezkedést választották, kinek-kinek a saját birtokára vonatkozólag. Pedig — mint mondja. — a Neoacquistica Commissio 1702-ben ezeket a javakat is az örkanonoktséghez sorozta; Lipót császár a főpapságot felmentette a fegyverjogváltás fizetése alól, azonkívül pedig mindezek lakói 35 forintot és egy pár csizmát adtak évenként a mindenkori örkanonoknak, még a török időkben is, a földesúri jog elismerése címén s ezt ma is fizetik.²⁰

A Matusek által előterjesztett okmányokat a pozsonyi káptalan hitelesített másolatában nyújtja be Nádasdy az udvari kamarához, hogy birtokjogát igazolja. De itt most zárt fülekre talált. A Rákóczi-féle felkelés utáni időkben nagyszabású birtokhajhászás indult meg egész hazánkban, nemcsak a régi királyi, hanem a neoacquista területen is. Dunántúlon elsősorban a régi tulajdonosok vagy örököseik jelentkeznek, azután a vagyonszerzés lehetőségét látva, az udvar körül érdemeket szerzett, vagy a hadjáratokban, főképp pedig a felkelés idején császárhűnek megmaradt főnemesek és nemesek, nemkülönbén a pécsváradi apátság, a pécsi káptalan, a székesfehérvári prépost és örkanonok is. Ekkora zűrzavarban a kamarai urak nem ismerik ki magukat. A kincstár, nagy pénzszükségletei miatt, nem egykönnyen akar lemondani a fentemlített újszerzeményű területekről.

Nádasdy ügyében még kinevezése évében átírtak a pozsonyi magyar kamarához, véleményt kérve. A kamarai tanács parancsot küldött 1713. dec. 12-én Zennegh György Kristóf budai felügyelőnek, hogy gondosan vizsgálódjék s informálja a magyar kamarát, hogy a Pávich Ignác-féle jegyzékben felsorolt javak és uradalmak: a) léteznek-e még, b) milyen kamarai kerülethez tartoznak, c) jelenleg ki birtokolja s nem csatolták-e azokat valamelyik várhoz.²¹ Zennegh azonnal ír a pécsi és szigetvári kamarai tisztviselő-

lőnek. Schaumberg Károly pécsi provizor jelentése teljesen negatív.²² A jegyzékben szereplő puszták és öt kicsiny falu teljes egészében a pécsi kamarai kerülethez tartoznak. A falu lakói, meg más parasztok is azt vallották, hogy a török időkben is a kamarát ismerték el földesuruknak és most is kincstáriaknak tartják magukat. Azt azonban állítják, hogy kényszerből Matuseknek is fizettek évente 32 forintot, amely teher akkoriban a még virágzó 32 falu közt oszlott meg. A fehérvári és somogyi javadalmakról semmit sem tud Schaumberg, de írt a kérdésben Wagner, Kristófnak, a szigetvári provizornak. 1714. jan. 5-én küldi fel Wagner kümerítő jelentését Zenneghnek. A lehető legszorgosabban járt el dolgában („omni adhibito conamine et industria”): az örkanonok-sághoz tartozó javadalmak és azok jelenlegi birtokosai, amennyire ez megtudható volt (eredeti helyesírással):

Samarod (puszta), a kaposvári járásban a Balaton mellett.

Kis-Samarod (puszta), szintén a Balaton mellett.

Alsó Kugrad (puszta), szintén a Balaton mellett. Mindezeket a tihanyi apát bírja.

Cseppel sűrűn lakott hely, a veszprémi püspöké.

Teleky kevés lakossal, a tihanyi apáté.

Berky (puszta, ma Berki alsómajor), Jankovics István bírja, a Kapos folyó mellett.

Kiliti sok lakossal, a Sívó (Sió) folyó mellett, nem messze Foktól, a veszprémi káptalané.

Belevár (Bélavár), két évvel ezelőtt lakói megszöktek, a kani-zsai járásban a Dráva mellett, egy kilométerre Babocsától, Herceg Marchio Prie bírja.

Sághvár a kaposvári járásban, Kilitihez közel, sűrűn lakott hely, a veszprémi káptalané.

Az egyik *Kisberény*, puszta, a Batthyány-családé, a Sió mellett Hidvég közelében.

A másik *Kisberény*, Jankovics Istváné, a kaposvári járásban Lak mellett.

Szolod (Szólád) sok lakossal, a Balaton mellett, Sankó Miklós és Hunyady Lászlóé.

Thur (puszta) Bakacs Lukácsé és Sankóé.

Bard (Bárdpuszta) a szigetvári járásban a Kapos — inze-lie (in Zselie) — tó mellett, Talián Ádámé.

Nagy Dopsa, *Kis Dobsa* (Nagydobsza, Kisdobsza) a szigetvári járásban, a Zaccaniani-örökösé.

Kis Semes (Balatonszemes), elég népes hely a Balaton mellett, Sankó Miklósé.

Ösöd (Öszöd), *Boldogh Asszony*, *Merenye* (Mernye), *Vade* (Vadépuszta), *S. Miklós*, *Petend* (Petendpuszta) a csanádi püspöké, Nádasdyé.

Semmit sem tudott meg a következőkről: *Bengh* (Benk?), *Pigom* (Pogony?), *Iot* (Jódpuszta), *Ocsmány*, *Palmo* (Palnia), *Tofy* (Tófű), *Sikva*, a két *Eky*, *Semes* (Szemes).²³

Ebből a két jelentésből (Schaumberg és Wagner) több körülmény ragadja meg figyelmünket: 1. Elénk tárul a szörnyű pusztulás képe, amely a Dunántúl e gazdagon lakott vidékét sujtotta a török alatt. A falvak elpusztultak s pusztasággá lettek, sokszor már csak a neveket őrizte meg jól-rosszul a szájhagyomány. 2. Az egyházi javak csak részben jutottak vissza egyházi személyek birtokába, jórészen főnemesi és nemesi családok kaparintják meg. 3. A kamarai tisztviselők (provizorok) sem ismerték ki magukat a sok helységnév és birtokigénylő között.

Ügylátszik, hogy a kamara is zavarban volt e tekintetben. Jobbnak látta tehát elfogadni Majthényi János kir. ügyész (causarum regalium Director) véleményét, hogy t. i. hagyják meg Nádasdyt a 35 forint élvezetében továbbra is, azonban a földesúri szolgáltatásokat (robot, ingyen-munka, kilenced stb.) a kincstár élvezze. Nem is fogadható el a püspök érvelése teljes egészében — írja Majthényi —, mert a tulajdonjog igazolására adománylevelek, alapítólevelek, vagy bírói ítéletek szükségesek. A porták összeírásának nem a tulajdonjog vizsgálata a célja, hanem egyszerűen a tényleges birtokost jelöli meg, hogy a közterhek elosztása igazságosabb legyen. Az épen akkoriban tartott 1715. évi országgyűlés tizedik artikulusa értelmében a fiskus által teljesen birtokolt, vagy a tulajdonossal együttbirtokolt (compossessa) javadalmak ügyét hagyják függőben egy újszerzeményi bizottsági rendezésig.²⁴

Ilyen értelemben informálja a pozsonyi kamara az udvari kamarát, annál is inkább, mert a pécsi püspök, gróf Nesselrode Vilmos Ferenc, *mint székesfehérvári prépost* ugyanezekre a javakra emelt igényt.²⁵ Az udvari kamara tehát így is rendelkezik. Nádasdyt azonban nem lehet egykönnyen leszerelni. 1719. ápr. 4-én újra kéri a kilencedre és robotra vonatkozó jogainak elismerését. Az udvari kamara leírta, amelyet a magyar kamarához intézett, említi, hogy Nádasdy felette csodálkozott, amikor olvasta, hogy az 1715. évi 10. artikulusra hivatkozva egy eljövendő Neoacquistica Commissiói rendezés bevarására utasítják. Ő ugyanis úgy tudta, hogy jogát elegendőképen igazolta és csupán az áll útjában a javak visszaadásának, hogy Tolna és Baranya nem fizették ki a fegyverjog-váltáságot.²⁶ Hallgassa ki tehát a magyar kamara — szól a parancs — újból a püspököt, hogy meg nem hallgatása miatt ne panaszkodhassék. S ha az eddigieken kívül valami újabb okmányt tudna felmutatni, amely kétségtelenül igazolná földesúri jogát, haladéktalanul terjesszék fel azt az udvari kamarához.²⁷

Ezen parancs értelmében a pozsonyi kamara egy bizottságot küld ki. Október 19-én ülnek össze tanácskozássra báró Viechter Ignác palotájában, aki elnöke volt a vizsgáló bizottságnak. Tagjai: Sauska Ferenc János helyettes számvivő (vice Rationum Magister), Majthényi János és Mednyánszky Ferenc kir. ügyészek. A püspök személyesen megjelenik s amikor új

okmányokat kérnek tőle földesúri jogainak igazolására, az 1552. évi megyei összeírásokra hivatkozik. Ezt nem akarják elfogadni, mert, — mint már fentebb is láttuk — ezek nem igazolják a tulajdonjogot, hanem csak az összeírás idején fennálló tényleges birtoklást. Nádasdy azt feleli, hogy ha csak egy ilyen összeírás volna a kezében, annak valóban nem volna döntő ereje. De sok évnek összeírásaiból kitűnik, hogy emberemlékezet óta mindig a székesfehérvári örkanonokhoz tartoztak a kérdéses javadalmak. A püspök távozása után a bizottság sorra veszi az okmányokat s ezek alapján egyöntetűen úgy határoz, hogy a birtokokat vissza kell adni az örkanonoknak. Megtámadtatás esetén azonban saját erejéből tartozik megvédeni tulajdonjogát minden követelővel szemben. Erre nézve adjon kötelezvényt. Ilyen értelemben informálják az udvari kamarát, ahol azonban ismét csak eredeti adományleveleket kérnek.²⁸

Nádasdy erőfeszítései tehát most sem jártak sikerrel. Pedig már a kívánt reverzálist is megadta, amelynek értelmében a jelenlegi birtokvisszaadás nem jelentene és alapítana új jogot. Elismeri magára és utódaira nézve is kötelezőnek a feladatot, hogy amennyiben bármikor a jövőben kétely támadna a földesúri jogot illetőleg, azt ő is, utódai is saját erejükből meg fogják védeni. Ha azonban ez nem sikerülne, mert pl. a kincstár vagy más birtokos tulajdonjoga igazolódna, tartozik a mindenkori örkanonok e mostani visszaadás pillanatától egész addig befolyt összes jövedelmeket megtéríteni.²⁹

Három év múlva újra kérelmezi Nádasdy a tolnai és baranyai javadalmakat. A kötelezvényben írottak teljes érvényét most is elismeri, s ha eddigi szempontjai szerint nem adják vissza e birtokokat, engedje meg neki a magyar kamara joga keresését, s ahogy már más birtokosokat is kitessékelt peres úton, a kincstárral szemben is léphessen bírói útra.³⁰ Annyit elért, hogy az udvari kamara kívánságára a pozsonyi kamarai számtartóhivatal (Officina Rationaria) összeállíttatja a különféle provizorok elszámolásaiból mit jövedelmeztek a kincstárnak pl. 1721-ben az érintett és Nádasdy által követelt javadalmak. 1722. jún. 1-én ír át az udvari kamara ebben az ügyben és egyúttal azt is megkérdi, miképen lehetséges, hogy a püspök által kimutatott és követelt 24 helység mindössze csak 35 forint jövedelmet jelent neki évenként. Tegyenek jelentést a földek mineműségéről és e csekély jövedelemnek az okáról.

1722. nov. 14-én küldik fel a kivonatot Pozsonyból. *Bakocsa* (Bakóca), *Bisztrice*, *Hagymás* (Hajmás), *Szent Katalin*, *Szatina*, *Dineberg* (Dinnyeberki), *Hellesfalva* (Helesfa), *Bodo* (Boda) pénzbeli és természetben való (malom, bárány, malac, méh, makkoltatás, legeltetés, bor, búza, zab, kukorica, káposzta stb.) szolgáltatásait részletezik az 1721. évről. A nyolc helység 615 forint 59 dénárt fizetett a kamarának az alábbi felsorolás szerint:

Bakocsa	184 forint 26 dénár
Bisztricze	121 „ 29 „
Hagymás	96 „ 28 „
Szent Katalin	55 „ 07 „
Szatina	35 „ 12 „

Mindezek egykor a székesfehérvári káptalané voltak.

Dineberg	45 forint 27 dénár
Hellesfalva	49 „ 62 „
Bodo	28 „ 65 „

Hozzáteszik azonban, hogy az 1551. és az 1561. évi megyei összeírások (Conscriptio Comitatum) szerint a megnevezett helységek a székesfehérvári káptalané voltak, jelenleg pedig a prépost és az örkanonokot leszámítva nem létezik a káptalan. Kérdéses marad tehát, hogy a 35 forint évi magyaradó címén jogot formálhat-e magának az örkanonok mindeme káptalani javakra.³¹

Közben az udvari kamaránál elvész az 1720-as Viechter-féle bizottsági jelentés a mellékleteivel együtt. Nádasdy sürgetésére az elveszett okmányok másolatait elkérlik a pozsonyi kamarától. Ez még ugyanebben az évben (1722-ben) felterjeszti azokat azzal a megjegyzéssel, hogy most is változatlanul fenntartják és azonosítják vele magukat a kamarai urak.³²

Az udvari kamara 1723. ápr. 2-án reflektál a magyar kamara felterjesztésére: jóllehet az iratok a kétségeket részben eloszlatják („dubietatibus magnum lumen addant“), gyökeresen nem igazolják a földesúri jogot. *A káptalan sem létezik, amely pedig eredetileg birtokosa volt e javaknak.* Mindezeket meggondolva, nem olyan kis dologról van szó, amint azt a kérelmező úr gondolja („non ita facile velut Dnus Instans putat“). A kamara nem mondhat le egykönnyen erről a tekintélyes, évi 600 forintnyi összegről, csak egy esetben: ha t. i. Nádasdy a tulajdonjogát kétséget kizáróan igazolja. Mindezt alkalomadtán közölni kell az örkanonokkal — teszi hozzá a rendelet.³³

Nádasdy júliusban válaszol. Kéri, hogy kiméeljék meg a sok költségtől, utánjárástól s végre vonuljon vissza a fiskus az együttbirtoklástól. Pontonként sorra veszi a kamarai iratot és így válaszol: 1) A török időkben a földesurak közül senki sem kaphatta meg a neki járó kilencedet, tizedet, robotmunkát, hanem a földesúri jog elismerése címén vagy pénzösszeget, vagy szőnyegeket, csizmát s más hasonlót kaptak. 2) Az 1534, 1550, 1612, 1613, 1696, 1698. évi összeírások szerint az említett javak mindig az örkanonokok kezeiben voltak. A II. Ferdinánd-fele 1620. évi és időközben elvesztett adománylevél nem új adományozásról szól, hanem csak a birtokjogot hangsúlyozza és erősíti meg újból. 3) Ami pedig a javakat illeti, helyesen írja a pozsonyi számvevőség, hogy azok sohasem voltak a kincstáré, hanem mindig a kápt-

taláné. Így tehát jogtalanul helyezkedik a kamara az együtt-birtoklás álláspontjára. Amint Zala, Somogy, Veszprém és Fejér vármegyékben a composessiótól elállt, mert a fegyverjog-váltást a vármegyék rendezték, ugyanígy kellene tennie Baranyában és Tolnában is (ahol e kérdéses javak fekszenek), mert a pécsi püspöknek és káptalannak, a pécsváradi apátnak a fegyverjog-váltást már elengedték és birtokaikat minden további nélkül visszaadták. Ne követeljék tehát tőle az eredeti alapítólevelet, mivel képtelenségre senkit sem lehet kötelezni és ilyesmit bizonyára egyetlen egyházi személy sem tudna felmutatni („primaevae fundationes nullus certo producere valet“). Hogy pedig e javak a káptalané, az nem a kamara gondja; a jövedelmek elosztását a káptalan, ha felállítja, saját kebelén belül el fogja intézni.³⁴

Már 1728-at írtak s az ügy most sem dőlt el. Dec. 11-én türelmetlenül írja Nádasdy, hogy annyi kérvény, leirat, felirat, másolat után a végső határozat ez volt: a javak nem az örkanonokshoz tartoznak, hanem a fehérvári káptalanhoz, az egész ügyet át kell tenni az újonnan felállítandó birtokrendező bizottsághoz. Javasolja Nádasdy, hogy az udvari kamara küldje át az összes iratokat a magyar kamarához s hallgassák ki a prépostot és őt is a dologban. Egyezzenek meg békésen, hogy végre is felállítsák a káptalan.³⁵ Az agg püspök utolsó erőfeszítése volt már ez. Választ csak 1729. márc. 3-án kap a pozsonyi magyar kamarától: *Várja meg a felállítandó újszerzeményi bizottság döntését!*³⁶

Még ugyanebben az évben meghalt Nádasdy s így sikertelen maradt a tolnai és baranyai káptalani javak megszerzésére vonatkozó törekvése. Mindvégig csak azoknak a birtokoknak a jövedelmeit élvezhette, amelyeket kinevezésekor megkapott s fentebb felsoroltunk.³⁷

Jegyzetek a VIII. fejezethez.

¹ Hóman-Szekfü: Magyar történet. Budapest, 1. kiadás, I. k. 202. l. — ² Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története 3. k. Pest, 1870. I. k. 224. l. — ³ Melhár Gyula: A székesfehérvári örkanonokshág története. Veszprém, 1906. 37. l. A göllei plébánián található „Historia domus“ból veszi adatait. — ⁴ Bojt Lajos: A fehérvári örkanonokshág (custodiatus) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig. Budapest, 1935. 6. l. — ⁵ O. L. Collationes Ecclesiasticae. Fol. 28. — ⁶ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 397. l. Fogalmazvány. — ⁷ O. L. Coll. Eccl. Fol. 106. — ⁸ Kam. lt. Hoffinanz 1719. júl. 26. alatt mellékelve. Eredeti. Fényképmásolatban közlöm. — ⁹ Kam. lt. Hoffinanz 1719. júl. 26. és 1723. ápr. 2-nél mint melléklet. Másolat. — ¹⁰ Kam. lt. Hoff. 1719. júl. 26. alatt mellékelve. Zárójelben a helységeknek a mai nevét közlöm. Ahol nem írok semmit, ott a név ma is ugyanaz. — ¹¹ O. L. Benignae res. regiae 1713. jún. 13. Eredeti. — ¹² Kam. lt. Hoff. 1719. júl. 26-nál mellékelve. Nádasdy felsorolása szerint. — ¹³ Ezekre az átalánytárgyalásokra nézve l. Mezősi K.: A jus armorum megváltása a töröktől visszafoglalt területeken című értekezését. Századok LXXVI. évf. 4—6. sz. 1942. 185. l. s. k. Fejérmegye

15.000, Somogy pedig 12.000 forinttal váltotta meg a fegyverjogot 1702-ben. — ¹⁴ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5886. sz. „Somogyi örkanonoki javadalmak bevételei és kiadásai 1722. máj. 7—1726. okt. 30-ig“ alapján. Eredeti elszámolások. — ¹⁵ Melhárd i. m. 37. l. A kápolnában látható a Nádasdy-címer (nadasból felszálló vadkacsa) s a felirat: „Si Deus pro nobis, Qui contra nos“. A kápolna egyébként a custos gondjaira volt bízva. Ezért is, meg édesanyja emlékezetére (Esterházy Anna Jul.) is befejeztette Nádasdy a munkát. — ¹⁶ Melhárd i. m. 37—38. l. — ¹⁷ Szvorényi Mich. Josephus: *Dissertatio Historica de Albensi Custodiati*. Veszprém. 1809. 20—21. l. a „*Protocollum Parochiae Gellensis*“-t idézi. — ¹⁸ Radanay (v. Radonay) Mátyás Ignác 1630 februárjában született Dubrovicán (Varasd m.), tizenhét éves koráig katonáskodik, majd Grácban filozófiát és teológiát tanul. 1663-ban a salzburgi püspök pappá szenteli. 1687-ben pécsi püspöknek kinevezi a császár, de közben hamis rágalom miatt kegyvesztett lett, úgyhogy csak 1699-ben erősíti meg Róma. 1700-ban püspökké szentelik. Jos. Brüstle: *Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis*. 1874—1880. 4. k. I. 432—470. l. — ¹⁹ „... semet ruricolis ac pueris, qui eum catervatim circumdabant, commiscere ob instillandam doctrinam Christi solebat“. Brüstle Jos. i. m. I. 435. l. — ²⁰ Kam. lt. Hoff. 1719. júl. 26-nál mellékelve másolatban. — ²¹ Kam. lt. Hoff. i. h. Melléklet másolatban. — ²² Kam. lt. Hoff. i. h. mellékelve. Másolat. — ²³ Kam. lt. Hoff. i. h. melléklet. Bojt L. i. m. nem tesz különbséget a volt káptalan, az örkanonok és a prépost birtokai között. Pedig mint majd látnuk, éppen azon a címen ütik el Nádasdyt a kért javaktól, hogy azok a káptalanéi voltak s nem az örkanonokéi. — ²⁴ Majthényi eredeti írása 1719. febr. 6-i kelettel mellékelve Kam. lt. Hoff. 1722. ápr. 2. alatt. — ²⁵ 1652-ben született Wesztfáliában. Lipót császár kinevezi a Szent Szűzről nevezett székesfejvári prépostságra. 1703. ápr. 19-én mint alszerpap pécsi püspök, tolnai, majd banyai és valkói főispán lesz. Róma csak 1710. júl. 21-én erősíti meg és Csáky Imre gróf, Patachich György és gróf Volckra Ottó János 1711. szept. 24-én püspökké szentelik. Jos. Brüstle i. m. I. k. 470. l. s. köv. — 1715-ben XI. Kelemen pápától bullát eszközölt ki, amely a fejvári prépostság és káptalan (?) kiváltságos helyzetét biztosította: csak a pápának és oldal-követének van alávetve, a primásnak nem. Erdélyi László dr.: A panon-halmi Szent Benedek-rend története, Budapest, 1907. V. k. 79. l. Nesselrode 1732-ben halt meg. *Schematismus Cleri Dioec. Quinque-Ecclesiensis*. Pécs, 1940. 8. l. — ²⁶ Kam. lt. Hoff. 1719. júl. 26. Fogalmazvány. „Mirabatur idem memoratus Dominus Instans super facta hac Propositione, et rem hac sibi longe aliter notam esse, quam exponeretur, asserebat, addendo, quod coram praetitulatis Dnationibus Vris Jus possessorium Dno Terrestri competens sufficienter edocuerit“. — ²⁷ I. h.: „ne idem Dnus Comes et Eppus Instans semet sufficienter auditum non esse querulandi ansam capiat... saepe dictum Dnum Eppum denuo audire; et si praeter Documenta priori occasione producta et Camerae huic Aulicae jam transmissa, alia nova produxerit, et Praetensum Jus possessorium, respectu toties dictarum Nonarum et robottarum. Dno Terrestri competens, sufficienter edocuerit, probaveritque ejusmodi edoctionis et probationis Instrumenta Camerae huic Aulicae consveto modo cum solita Informatione transmittere. Votumque et Opinionem Suam eadem praetitulatae Dominationes Vrae annectere non graventur“ (1719. júl. 26.). — ²⁸ A bizottság jelentése másolatban Kam. lt. Hoff. 1723. ápr. 2. alatt. — ²⁹ I. h. mellékelve. — ³⁰ Kam. lt. Hoff. 1772. jún. 1.: „... secundum Articulum novae Diaetae sinat me iura quaerere, et prout iam alios possessores via Juris ejeci, possim contra fiscum auctore Judice procedere“. — ³¹ Kam. lt. Hoff. 1723. ápr. 2. alatt van mellékelve a részletes kimutatás, amely felsorolja az egyes helységek szolgáltatásait. Célomnak megfelelően csak az össze-sztést közlöm. — ³² Kam. lt. Hoff. 1722. ápr. 27. (mellékelve i. h.): „... cui opinioni et Relationi velut in legalitate fundatis nos per omnia conformamus“. — ³³ Kam. lt. Hoff. i. h. — ³⁴ Kam. lt. Hoff. i. h. mellékelve: „... in

corpore est et erit ipsius Capituli proportionem et divisonem inter se facere". — ³⁵ Kam. lt. Hoff. 1728. dec. 15. alatt mellékelve Nádasdy írása: ".... post tot duplicas, triplicas finalis resolutio erat; quod haec bona non pertineant ad Custodem, sed ad Capitulum Albense, et quod haec causa debeat relegari ad modernam Neoaquisticam Comissionem. Hinc demisse insto dignabitur omnia acta, quae hic in Camera Aulica sunt tractata Camerae Hungaricae iterato remittere ut Causa denuo revideretur, et ne mihi et Capitulo tantae expensae causentur, audiatur Dnus Praepositus, et custos, potius huic Causae placidus finis imponeretur, ut tandem Capitulum Albense restauraretur". — ³⁶ Kam. lt. i. h. — ³⁷ Utódja az örkanonokságban Dolberg (Dalberg?) Vilmos Gellért lett 1732 januárjában. O. L. Benignae resolutiones regiae. 1732. jan. 2.

IX. A püspök a temesi Bánságért küzd.

Előkészületek a török háborúra. — Temesvár visszafoglalása. — Védi a Bánsághoz való püspöki jogait. — Fáradozásait siker koronázza.

III. Károly 1715 nyarán a török ellen megindítandó felszabadító háború pénzügyi megalapozásához fogott s XI. Kelemtől kieszközölte, hogy az összes egyházi jövedelmek tizede három évre a kamaráé legyen.¹ A pápa a bécsi nunciusra bízta ennek behajtását, de az uralkodó sérelmesnek találta a nuncius közbejöttét, s 1716. júl. 31-ére Nagyszombatba összehívatta a klérust, hogy önkéntes segély megajánlását kérje.² Az összegyűlekezett főpapok — Szörényi László szerémi püspök egykorú feljegyzései szerint — nemcsak a jövedelmi tizedet, hanem önkéntes ajándék (donum gratuitum) címén az előbbi jóval meghaladó összeget ajánlottak fel 1716-ra.³ Az összeg 48.578 forintot tett ki,⁴ amelyből mindössze 450 forint Nádasdy megajánlása; két csanádi plébános (Szeged és Makó?) 65 forinttal járult hozzá.⁵ Az udvar keveselte a pénzt s a kamarai bevételek fokozása céljából élt az újszerzeményű területeken a visszaadott püspöki tizedek előbérleti jogával. Nádasdy tizedeit is bérelte 1717—1718-ra, mint később látjuk.

Az 1761—1717-i török háború 60 millió forintba került.⁶ A 2 és fél millió forintot kitevő rendes hadiadó, amelyet a rendek a szatmári béke óta évről-évre csaknem azonos összegben ajánlának meg, egy csepp volt a szükséglet óceánjában. Megérthető ebből az állam nagymérvű eladósodása és elképzelhető, hogy a hatalmas sereg élelmezése, szállítása, elhelyezése mekkora terhet jelentett az ország népére, főleg a jobbágyságra s a városok lakosságára. „*Porció, kvártély és vectura*“ keserítette a délvidéki, így a szegedkörnyéki magyarságot is ebben az időben. De legalább nem volt hiábavaló a sok áldozat. Savoyai Jenőnek, az alighogy befejezett nyugati örökösödési háború győzelmes hadvezérének a főparancsnoksága alatt, Pálffy Jánosnak nem megvetendő segítségével sikerült végleg megsemmisíteni a török Tisza—Maros közötti uralmát s 1716 őszén a kezén levő utolsó erősség: Temesvár is a császári hadaké lett; 1717-ben pedig elfoglalják Belgrádot.

Temesvár elfoglalása idején azt hitte Nádasdy és vele együtt az egész nemzet, hogy Magyarország délkeleti részét: a Bánságot, a magyar szent koronához csatolják. Ebben a hitben ír 1716. nov. 12-én gróf Wallis Ferencnek, Temesvár parancsnokának. Tudatja vele, hogy mint csanádi püspök, tehát Temesvárnak is törvényes főpásztora, parancsnoki beiktatásán személyesen meg fog jelenni. Kéri, hogy a házat, ahol meg akar szállni, javíttassa ki.⁷ Az ünnepségeken végig ott volt Nádasdy, mivel azonban jóformán még csak hetek teltek el a vár visszafoglalása óta s a végleges elrendezés most vette kezdetét, püspöksége ügyeinek megbeszélésére nem igen nyílt alkalma, rövidesen visszatért Szegedre. Innen ír dec. 20-án a parancsnoknak — nem sejtve semmit ősi, nagy egyházmegyéjének tervezett kettéosztásáról — s boldog karácsonyi ünnepeket kíván. Tudomására hozza azt is, hogy püspöki székhelyét Csanádra készül áthelyezni s legfőbb gondja az lesz, hogy a török uralom alól felszabadított környező vidéket benépesítse.⁸

Amint azonban lassanként megtudta, hogy egyházmegyéjét a Maros alatti egész területnek elválasztásával megcsonkítják és csak a Marostól északra fekvő részre terjed ki joghatósága, minden erejével szembehelyezkedik a tervvel. Egyik emlékirat és kérvény a másikat éri. Előbb az udvarhoz, majd a kamarához fordul és kéri a csanádi püspök joghatóságának kiterjesztését a visszatért területekre.

A kormány szándéka az volt, hogy a Bánságot katonailag szervezi meg, és így a határ közelében a délről fenyegető veszedelemekkel szemben biztosítva lesz. A kormányzóság székhelye Temesvár lett; a vár úgyszintén a katonaság kezében volt, ez pedig közvetlenül a bécsi kormánytól függött. Az első kormányzó gróf Mercy Kolos lovassági tábornok, Savoyai Jenő bizalmas embere.

Az 1717. és 1718. évi Bánság-berendezési okmányok egy szóval sem emlékeznek meg a csanádi püspökségről. Ennek magyarázatát főleg abban találhatjuk, hogy az új terület megszervezése a mélyen katolikus Savoyai Jenő elgondolásai alapján az egyház érdekeinek szem előtt tartásával történt. A rendeletek értelmében az egész kormányzóság területén csak katolikus ember lehetett tisztviselő, más vallásúnak nem is engedték meg az eredeti tervek szerint, hogy itt letelepedhessék. A telepések legtöbbször magukkal hozták papjaikat s a hatóság gondot fordított arra, hogy minden faluban templom épüljön. A temesvári jezsuita misszió minden tekintetben kezére járt az adminisztrációnak s így elintéztettnék látták az udvar köreiben is a bánsági hívek lelki gondozását.⁹ De ezenkívül volt még egy másik szempont: sem Bécs, sem a kormányzóság nem nézte volna jószemmel, hogy a Bánság — hacsak mint egyházmegye is — bizonyos mértékben Magyarországhoz csatoltassék. 1717. jan. 19-én pl. megdicséri a hadügyi tanács Wallist, mert a csanádi püspöknek nem engedte meg Temesvárotti egyházi joghatóságának semmiféle gyakorlá-

sát.¹⁰ Ezért maradtak Nádasdy ismételt kérelmei eredménytelenek. 1717 májusában azt kéri,¹¹ hogy a hadügyi tanács és az udvari kamara részéről küldjenek ki egy vegyes bizottságot Temesvárnak a csanádi püspökséggel való egyesítése ügyében. Ez a vár ugyanis kétségtelenül egyházmegyéjéhez tartozik. Mikor azután látta, hogy nem talál meghallgattatásra, jöllehet a pápa segítségét és védelmét is kérte, azt akarta, hogy a lelkiekben való joghatóságot megnyerje, ha a püspöki javakat nem is adják vissza neki. 1718 októberében csak annyit kér a császártól, hogy legalább a temesi főesperességben adjanak neki lelki hatalmat.¹²

Rómából megbízást kap a nemrég bíborossá kinevezett kalocsai érsek, gróf Csáky, hogy vizsgálja meg Nádasdy sérelmeit és egyházmegyéjének szomorú viszonyait. Csáky 1718. dec. 18-án Pozsonyból Temesvárra érkezik, ahol az adminisztráció ünnepélyesen fogadja. A bíboros-érsek másnap főpapi misét celebrál a jezsuitáknál, azután megtekinti a várat és a várost, és 20-án a postakocsival hazaindul, mivel a karácsonyt otthon akarja ünnepelni.¹³ Rómába tett jelentését nem ismerjük.

A következő 1719. év februárjában Nádasdy ismét öfelségéhez a császárhoz fordul és kéri, hogy püspöki joghatóságának gyakorlásában elődjéhez hasonlóan őt se zavarja az ottani katonaság. Ugyancsak 1719-ben terjedelmes emlékiratot küld a püspök az udvarhoz, amelyben egyházmegyéjének elmúlt nagyságát ecsegteli. A püspökség Szent István alapítása. Mind a hat főesperesség elpusztult, a káptalannak menekülnie kellett a török elől és így egyházmegyéje most teljesen elhagyatva és kifosztva áll itt. Adják meg neki a jurisdictiót a Bánság fölött is és állítsák¹⁴ vissza a káptalant és püspöki javadalmait. Minden követ megmozgat és személyesen megbeszéli a kérdést először jóakaró pártfogóival, majd az udvari hivatalok vezetőivel. Ügye sikerrel kecsegtetett s örömmel jelenti 1719 március közepén a prímásnak: „...itt Bécsben legalább részben kicsikartam valamit a *barbár Temesvártól*“.¹⁵ Kéri, hogy békés boldogságában egy szikrával segítse őt is nyugodt kormányzáshoz, hátha a „*szász kérelmet*“ (céloz Keresztély Ágost szász hercegségére) meghallgatná Ausztria, ahol — ha csak egy kis hajlandóságot is érezne — öreg ember létére személyes hódolatát mutatná be, amit „köztudomásúlag igen nagyra tartanak itt az udvarban“. Keresztély Ágost megígéri a támogatást, csak írja meg, hogy kinek és milyen ügyben szóljon. Azt azonban nem tudja, hogy a „*szász ajánlásnak*“ nagyobb eredménye lesz-e, mint eddig.¹⁶ Július 15-én arra kéri Nádasdy a prímást, hogy szóljon vagy írjon érdekében a titkos tanácsosok közül gr. Starhemberg Gundakernek, a kamara elnökének és herceg Trautsohn főudvarmesternek, mert betegnek látja püspöksége ügyét, ámbár a kancellár (Illésházy) és a nyitrai püspök (Erdődy Ádám) egy kissé megnyugtatták.¹⁷

A kancellária 1719 júniusában értesítette a püspököt, hogy miniszteriális konferencia intézkedik a dologban.¹⁸ Valóban július

7-én tárgyalták ügyét a birodalmi tanácsban és jogosnak találták. Illésházy Miklós, a magyar kancellár augusztus vége felé tudósítja a püspököt a tanácsülés lefolyásáról: Nádasdy kérelme és okfejtése nem tetszett az elnöklő Savoyai Jenő hercegnek, a hadügyi tanács mindenható elnökének (1703. jún. 30—1736. ápr. 21.),¹⁹ mert ő a töröktől megszabadított területet a kalocsai érsekséghez akarta csatolni. De mégis sikerült a püspök ügyét győzelemre vinni, és az már csak Ófelsége jóváhagyásától függött. A császár elvben megadta a joghatóságot a Maroson-túli Bánságban, s ingatlan birtokok helyett az egri, váradi, váci, pécsi és erdélyi püspökségek mintájára átalányfizetést kap Nádasdy. Így megakadályozta a csanádi egyházmegye kettéosztását vagy más egyházmegyéhez való csatolását és sok nehézség ellenére is keresztülvitte, hogy a püspökségnek történelmi területe — az elkülönült politikai helyzet ellenére — magyar püspök joghatósága alá került.²⁰ A végső döntést még augusztusban közli a kancellária a hadügyi tanácsal²¹ és az udvari kamarával.²²

Azt hinné az ember, hogy az ügy most már végleg rendben volt; a püspök legalább is ezt gondolta. De rövidesen be kellett látnia, hogy minden a régiben maradt. Amikor ugyanis első kánoni látogatását akarta végezni a Bánságban, a jezsuiták superiorja hevesen tiltakozott az ottani misszió jogainak megsértése miatt. A kormányzóság pedig értesítette a püspököt „a császár nevében“, hogy mint vendéget és magyar főurat mindig nagyon szívesen látják, de az újszerzeményű Bánság püspökének nem ismerik el.²³

A temesi adminisztráció valóban teljhatalommal bírt, úgy, hogy a püspök — a barátságos viszony biztosítása végett — semmiféle rendelkezést nem mert kiadni, mielőtt őket meg nem kérdezte. 1721. ápr. 10-én pl. megkérdi, hogy milyen személyek, milyen nyelvtudással kaphatják meg a plébániákat és miféle feltételekkel.²⁴ 1721. szept. 21-én ír gróf Wallisnak, hogy a szüretre Temesvárra szeretne menni. Természetesen ebből nem lett semmi.²⁵ Ennek ellenére Nádasdy mindenáron el akar jutni Temesvárra. Decemberben kéri a hadügyi tanácsot,²⁶ hogy ismerjék el végrehaláhára joghatóságát a Bánság felett és egyúttal adjanak neki a várban helyet, ahol odaérkezése esetén megszállhat. 1722. dec. 27-én arra kérte az olasz hadjáratból hazaérkezett Mercy gróf kormányzót, hogy hozassa rendbe a Szegedtől Temesvárra vezető országutát és engedjen át neki temesvári tartózkodása idejére legalább egy munkáslakást.²⁷ Az adminisztráció nem teljesítette a püspök kérelmét, sőt tisztán egyházi ügyekbe is beleavatkozott. 1722. júl. 13-án kapja meg Nádasdy a temesi kormányzóság írását, amelyben megrovásban részesül, mert Zomborra és Csanádra önhatalmulag nevezett ki plébánost.²⁸ Amikor ugyanis Baký Ferdinánd makói plébános a püspök megbízásából a kerületi előljáró engedélye nélkül beiktatta a zombori plébánost, az adminisztráció azonnal kiutasította az újonnan beiktatottat. A nép szembe-

helyezkedett és Baky nem akart távozni, úgyhogy végül is karhatalommal távolították el, a templomot bezárták és a községben közhírré tették, hogy aki a plébánost házába fogadja, szigorúan bűnhődik.²⁹ Majdnem hasonlóan történt a csanádi plébános beiktatása is. Wallis 1722 augusztusában jelenti a hadügyi tanácsnak a két plébánosnak felsőbb parancs kiadásáig történt elmozdítását.³⁰ A kormányzóság túlkapására jellemző Haidiger oravicei plébánosnak állítólagos erkölcstelen életmódja miatt való elmozdítása.³¹ A német birodalomból jelentkező papok nem a püspöktől, hanem az adminisztrációtól kérnek és kapnak engedélyt a lelkész-kedésre.³²

Ennek a méltatlan bánásmódnak a következtében Nádasdy a Temesvár visszafoglalása óta eltelt nyolc év alatt nem tudta érvényesíteni püspöki joghatóságát a Bánságban. Pedig már a török uralom alatt is szándékában volt idejönni, amint az egy 1711. aug. 19-én kelt iratból kitűnik: a hadügyi tanács megdicséri Herbersteint, mert nem engedte meg Nádasdynak, hogy Temesvárra utazzék. Ugyanezen a napon Saltzer aradi parancsnoknak is elrendeli, hogy hasonlóképen járjon el adott esetben.³³ Temesvár visszafoglalása után is csak egyszer-kétszer engedték meg ezt neki, de csak mint vendéget fogadták, a joghatóságát nem ismerték el. Ezért érthető, hogy a püspök 1723 júniusában ismét kéri a Bánság feletti jurisdictiót.³⁴

Az említett 1719. évi elvi döntés gyakorlati megvalósítása elé — mint látjuk — ezer akadály tornyosult: a bécsi udvar az aggályosságig óvatos volt minden olyan kérdésben, amely a Bánsággal állott kapcsolatban. Nádasdy azonban szívósan küzd jogaiért s hét pontban összeállítja követeléseit:³⁵

1. Adjanak rendelkezést a temesi adminisztrációnak, hogy negyedévi részletekben fizessen 5000 frtot a püspököknek, ismerjék el megyéspüspököknek, adjanak számára házat Temesvárott és építőanyagot, amelyet nem pénzért szoktak kiutalni; engedjék meg, hogy a házat ingyen munkával kijavíttathassa.

2. Írjon a haditanács a szegedi parancsnoknak, a kamara pedig a szegedi prefektusnak, hogy az elhagyott templomot a pékműhellyel és az egész környékkel adják a püspököknek; a szegedi parancsnok jelöljön ki új helyet, ahol a rezidenciát, a kanonokok házát, a tanítószemélyzet és templomi zenészek lakását megépítheti; ingyen építési anyagot és a falvakból ingyen munkát adjanak.

3. A kamara adjon megbízást a szegedi felügyelőnek, hogy juttassa birtokába az összes tizedeknek, amelyeket a Volckra-féle bizottság a csanádi püspököknek adott.

4. Mivel az aradi kerület a csanádi egyházmegyéhez tartozik, a püspököknek jusson a tized, a kamarának pedig mint földesúrnak a kilenced.

5. A Maroson inneni javadalmakat, amelyek a királyi könyvek szerint a csanádi püspököt illetik, adják neki.

6. A katonai helyeken — a Lipót-féle intézkedés értelmében — minden katonai személy tartozik tizedet fizetni, a föld után azonban, amelyet zsoldja fejében kapott, dézsmát nem ad.

7. A tizennégy plébánosnak a tizenhatod helyett fizetést adjanak: fejenként 150 forintot, a felszerelésre pedig egyszersmindenkorra mindegyiknek 200 forintot.³⁶

Ezeket a pontokat tárgyalja gróf Mikos elnöklete alatt 1721. jún. 27-én a neoacquistica commissio vegyesbizottsága. A részletekhez is hozzájárulnak kevés változtatással, csak az nem biztos még, hogy 4500 vagy 5000 forintot kap-e a csanádi püspök a bánsági tizedjövedelmek helyében.³⁷

A végleges döntést a püspök pontozatai alapján az 1723. aug. 7-én Prágában kiadott császári rezolúció hozza.³⁸ Mivel nyilvánvalóvá lett — mondja a rendelet, — hogy a temesi Bánság a csanádi püspök lelki joghatósága alá tartozik, azt a mostani püspök, gróf Nádasdy megkapja s az elvesztett tizedek helyett évi 5000 forintot.³⁹ Fennhatósága kiterjed a Tisza-Duna-Maros és az erdélyi hegyek által határolt egész Bánságra, de Szerbiára, Oláhországra és az Erdélyi-fejedelemségre nem. A görög-szertartású híveket kiveszik, mert van főpásztoruk, de kötelezik őket arra, hogy a „festa decretalia“-t és a vasárnapokat a Gergely-naptár szerint üljék meg és e napokon tartózkodjanak a házonkívüli munkák végzésétől.⁴⁰ A földesúri jog azonban egyedül és kizárólag a császárt illeti meg, ennek következtében ő gyakorolja a kegyúri jogot valamennyi templom és javadalom fölött. Kimondja a rendelet, hogy minden egyházi javadalomra való kinevezés alkalmával az adminisztrációnak javaslatot kell tennie az udvarhoz, és ha a jóváhagyás megérkezett, csak akkor fogantatható a prezentáció a püspöknél. Ilyen esetekben a püspök is nyilváníthatja akaratát. A beiktatásnál vegyen részt a püspök vagy megbízottja és a temesi-kormányzóság képviselője is.

A rendelkezést német fogalmazásban a temesvári adminisztrációnak is megküldik.⁴¹ Hasonlóképen megkapta 1723. dec. 1-én a püspök és Staudacher kamarai tiszti is.⁴²

A császári rendelet egy lakást is kiutal a püspöknek Temesvárott a várban. Nádasdy nagy örömmel ír a kormányzóságnak, hogy — mivel itt rezidenciát biztosítottak neki — székhelyét rövidesen Temesvárra fogja helyezni.⁴³ A régi püspöki székhelyet ugyanis teljességgel lehetetlen volt visszaállítani, mert a törökök Csanád várát teljesen szétrombolták. A legokosabbnak látszott, ha a főpásztor ott lakik, ahol a kormányzóság székhelye is van. De az adminisztráció most sem akarta öt törvényes püspöknek elismerni. Az 1724. jan. 27-én kelt rendeletre⁴⁴ végre megtörténik ez is. Nádasdy ez év márc. 4-én Temesvárra érkezik, mint a csanádi egyházmegyéhez tartozó Bánságnak a püspöke. A kormányzóság részéről meglehetősen hideg fogadtatásban részesül. Csak néhány napig időzik itt, kiszolgáltatja a bérmlás szentségét, egy

hétre Belgrádba utazik, és miután a jezsuitaház rektorát, aki plébános is volt, püspöki vikáriusnak kinevezi, visszatér Szegedre.⁴⁵

Az adminisztráció részletes jelentést tesz a hadügyi tanácsnak a fogadási ünnepekről. Ez jún. 14-én⁴⁶ jóváhagyja a kormányzóság eljárását s egyúttal engedélyt ad, hogy az ünnepség költségeit (176 forint 33 krajcárt) a kamarai bevételekből fizessék.

Ettől kezdve Nádasdy soha többé nem gondol arra, hogy székhelyét Temesvárra helyezze. A kormányzóság urai németek voltak, nem jó szemmel nézték Nádasdyt, a magyar főurat, de ő is rosszul érezte magát az idegenek között. Mostantól fogva csak egy kívánsága volt: hogy székhelyét Szegeden megteremthesse. Első célját elérte: a *Bánság fölötti joghatóságot megszerezte* és ezáltal megakadályozta ősi egyházmegyéjének a kettéosztását. Második célja volt: a rezidencia és a káptalan visszaállítása. A következőkben fogjuk látni, hogy e miatt hányszor volt nézeteltérése a temesi kormányzósággal.

Jegyzetek a IX. fejezethez.

¹ Dr. Lányi Károly: A magyar catholicus clerus érdemei. Pozsony, 1848. II. k. 121. l. — ² Málnási Ödön i. m. 229. l. — ³ Lányi i. m. II. 121. l. — ⁴ Málnási i. m. 229. l. — ⁵ Lányi i. m. II. 121. l. — ⁶ Hóman—Szekfü i. m. VI. k. 118. l. — ⁷ Szentkláray Jenő dr.: Mercy Claudius Florimund kormányzata a Temesi Bánságban. Budapest, 1909. 52—53. l. Szentkláray úgy állítja be, hogy Nádasdy akadályozva volt a megjelénésben. Viszont a győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. III. k. 309. l. Nádasdy sajátkezű levele van, amelyben azt írja 1716-ban: „Die 28. Novembris *redux Temesvarino* accipio litteras ...” Szentkláray állítása tehát, hogy Nádasdy 1724-ben jut el legelőször Temesvárra, nem állja meg a helyét. — ⁸ Szentkláray i. m. 53. l. és ugyanaz: Temesvár sz. kir. város története 1850-ig. Budapest, évszám nélkül, 73. l. — ⁹ Szentkláray: Cl. M. Fl. korm. 51., 52. és 83. l. — ¹⁰ Hadi lt. Registraturprotokolle 1717. jan. 9. 147. sz. „dass er dem Bischoffen zu Csanad gr. Nádasdy dermahlen noch keinen actum iurisdictionis Ecclesiasticae daselbst in Temesvár zu exercieren verstattet habe”. — ¹¹ Hadi lt. Expeditprotokolle 1717. máj. 28. sz. — ¹² Hadi lt. Expeditprotokolle 1718. okt. 309. sz. — ¹³ A Wiener Diarium egykorú tudósítása. Idézve Szentkláray: Temesvár sz. kir. város tört. 73. l. Málnási i. m. 252. l. is említi, nem tud azonban arról, hogy ezt a megbízatást személyesen kapta Rómában, amikor bíborosi kinevezése után lement. Veress Endre dr. i. m. 145. l. — ¹⁴ Kam. lt. Hoff. 1723. dec. 1. alatt mellékelve. — ¹⁵ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. III. k. 415. l. Nádasdy levele Bécsből 1719. márc. 11.: „Hic Viennae in parte aliquid extorsi ex Barbarico Temesvár”. — ¹⁶ Nádasdy előbb idézett levelének hátlapján van ennek a fogalmazványa. — ¹⁷ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. III. 437. l. „inveni causam vulneratam”. — ¹⁸ O. L. Kancelláriai iratok 1719. júl. 66. sz. — ¹⁹ Th. Fellner—H. Kretschmayr i. m. I. k. 288. l. — ²⁰ Szentkláray: Mercy Cl. Flor. korm. 53. l. Ugyanaz: Csanádegyházmegyei plébániák története. Temesvár, 1898. 75—78. l. — ²¹ O. L. Kancelláriai iratok 1719. aug. 79. sz. — ²² O. L. Kancelláriai iratok 1719. aug. 78. sz. — ²³ Szentkláray: Mercy Cl. Flor. 53. l. U. az: Temesvár sz. kir. v. tört. 74. l. — ²⁴ Szentkláray: Mercy Cl. Flor. 57. l. — ²⁵ Szentkláray i. m. 54. l. — ²⁶ Hadi lt. Expeditprotokolle 1721. dec. 402. sz. — ²⁷ Szentkláray i. m. 54. l. — ²⁸ Szentkláray i. m. 54. l. — ²⁹ Szent-

kláray i. m. 58. l. — ³⁰ Hadi lt. Expeditprotokolle 1722. aug. 420. sz. — ³¹ Szentkláray i. m. 58. l. — ³² Szentkláray i. m. 58. l. — ³³ Hadi lt. Registraturprotokolle 1711. aug. 11. 251. és 257. sz. — ³⁴ Hadi lt. Expeditprotokolle 1723. jun. 310. sz. — ³⁵ „Puncta Episcopi Csanadiensis“ (In Commissione Mixta Sub praesidio Excellmi Dni Comitiss a Mikos gratiose expedienda) című irat, a győri kápt. m. lt.ában Cimth. VIII. 631. E. sz. alatt évszám nélkül, amelyet itt szó szerinti fordításban közlök. Mellékelve van csaknem teljesen azonos szöveggel Kam. lt. Hoffinanz 1723. dec. 1-nél is „Postulata Episcopi Csanadiensis“ cím alatt. — ³⁶ Az említett 14 plébános részben a marosoninnyi, részben a bánsági részen volt. A győri káptalan magánlevéltárában Cimth. VII. 363. szám alatt évszám nélküli irat van: „Jurisdictione Epipi Csanadiensis Actualis“ címmel. Itt a következő nevek találhatók: Makó, Földeák, Zombor, Arad. Az irat Nádasdy ismert kérvonása. Aláírása: „Placet Gabriel Antonius, Comes Erdődy Eppus Agriensis“. Ezekhez a plébániákhoz számítandó még: Szeged, Radna s a bánsági részen: Temesvár, Orsova, Lippa, Lugos, Pancsova, Karánsebes, Krassova, amelyek 1720 előtt keletkeztek. Szentkláray: Cl. M. Fl. korm. a tem. Báns. 79—80. l. — ³⁷ Kam. lt. Hoff. 1721. jún. 27. — ³⁸ Kam. lt. Hoff. 1723. aug. 7. Erthetetlen, hogy valamennyi író 1724. januártól s nem az említett dátumtól számítja Nádasdy joghatóságának a kiterjesztését a Bánságra. Az 1942. évi csanádi Schematismusban is ez az adat olvasható 12. l. — ³⁹ I. h. „quotannis quinque milia florenorum Rhenensium Summam ex proventibus eiusdem Banatus Temesiensis“. — ⁴⁰ A bánsági és szegedi rácsággal igen sok baj volt ebben a tekintetben. Szeged városa 1726. febr. 18-án, Nádasdy pedig szept. 27-én panasszal fordul a helytartótanácsához (O. L. Helytartótanácsi iratok), mert a „gens rasciana“ nem tartja meg a törvényszabta ünnepnapokat többszöri figyelmeztetés ellenére sem. Az udv. kancellária 1726. júliusában Nádasdy jelentését kéri, hogy eddig a festa decretalia tekintetében milyen szokások voltak Szegeden (O. L. Kancelláriai iratok. 1726. júl. 82. sz.). De hiábavalók voltak a rendelkezések, a rációk nem csendesedtek le és kiváltságaikra hivatkozva nem tartották meg a kat. ünnepeket. Des Pelliers Tiivadar Ferenc gróf szegedi várparancsnoknál bevádolják Nádasdyt, aki 40 éves szabad vallásgyakorlatukat nem respektálja, városi hajdúkkal és diákokkal elvéteti a szerzsámjukat, ha ünnepen befoznak, vagy dolgoznak a mezon és a ház körül. Kéri a parancsnok védelmét (Győri kápt. magánlt. Cimth. VIII. 631. M. sz.). 1733-ban közli a helytartótanács a király rendeletét, amely szerint minden honi lakos kivétel nélkül köteles a törvényszabta ünnepeket megtilni. A törvény megszegőire nemesek esetében pénzbüntetést, nem nemesekre pedig testi fenyítéket kell kiszabni. A büntetés mértéke 6—25 forint, illetve 12—50 pálcaütés lehet. Az ünnepek a következők: 1. Vasárnapok, 2. Újév, 3. Vízkereszt, 4. Pál fordulása, 5. Gyertyaszentelő Boldogasszony, 6. Szent Mátyás, 7. Szent József, 8. Gyümölcsoltó Boldogasszony, 9. Husvét, 10. A husvét utáni három nap, 11. Szent Adalbert püspök-vértanu, 13. Szent Fülöp és Jakab, 14. Szent kereszt feltalálása, 15. Aldozocsütörtök, 16. Pünkösöd három napja, 17. Urnapja, 18. Keresztelő Szent János, 19. Szent László magyar király, 20. Szent Péter és Pál, 21. Sárlos Boldogasszony, 22. Mária Magdolna, 23. Szent Jakab apostol, 24. Urunk színeváltozása, 25. Szent Lőrinc vértanu, 26. Nagybldogasszony, 27. Szent István király, 28. Szent Bertalan apostol, 29. Kisasszony, 30. Szent Kereszt felmagasztalása, 31. Szent Máté apostol, 32. Szent Mihály főangyal, 33. Szent Simon és Judás, 34. Mindenszentek, 35. Szent Imre herceg, 36. Szent Márton püspök, 37. Szent Erzsébet özvegy, 38. Szent Katalin szüz és vértanu, 39. Szent András apostol, 40. Szeplőtelen Fogantatás, 41. Szent Tamás apostol, 42. Karácsony, 43. Szent István első vértanu, 44. Szent János evangalista, 45. Aprószentek, 46. A templom védőszentjének és szentelésének napja (Szegedi piaristák levéltára: Archivum Domus Szegediensis c. könyvben. Kézirat). — ⁴¹ Dr. Baróti Lajos: Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. I. rész. Temesvár, 1893. 13. l. — ⁴² Kam. lt.

Hoff. 1723. dec. 1. — ⁴³ Szentkláray: Mercy Cl. Flor. 57. l. — ⁴⁴ Szentkláray i. m. 54. l. Mint fentebb láttuk, már az előző év augusztusában elrendeli ezt a császár, csak a temesi adminisztráció akadékoskodása és hatalmi túltengése tette szükségessé az újabb intézkedést. Új jogot már nem alapít az 1724. jan. 27-i rendelkezés. — ⁴⁵ Szentkláray i. m. 55. l. Ezt a hivatalos látogatását, amelyet *mint a Bánság elismert püspöke* tett, — mint láttuk — több magánlátogatás előzte meg. — ⁴⁶ Hadi lt. Registraturprotokolle 1724. jún. 14. 163. sz.

X. Nádasdy anyagi viszonyai.

Családi vagyonát a pálosoknak adja. — Püspökségéből nem bír megélni. — A soproni oltárjavadalom. — Nagypréposti és örökkanonoki jövedelmei. — A marosmenti tizedbérlet ügyét királyi kegy rendezi. — Per a Kett bárokkal.

Püspöksége csekély tizedbevételeit az első években nem is számíthatjuk, hiszen ezt felélték papjai és személyzete. Amikor látta, hogy szegény egyházmegyéjének jövedelmei alig-alig lesznek elégségesek, még 1712 augusztusában visszakéri a pálosrendtől a mádi szőlőjét, amelyet valamikor anyai örökség címén kapott.¹ Ugyancsak kéri a 3000 frtot, amelyet hozományából megtartott magának, vagy legalább azt, hogy ez összeg kamatait használhassa, amint azt szerzetes korában tehetette. De hiába! Augusztus 11-én az elefánti kolostorban tartott definitorium elutasítja Nádasdy kérelmét azzal, hogy ő a rend számára „erkölcseileg meghalt”.²

Ennek ellenére rövidesen hajlandónak mutatkoztak az engedékenységre, mert szept. 5-én Keresztély Ágost közbenjárására a Nyulászó nevű szőlő jövedelme fejében kiutalnak neki évi 300 forintot a Homonnai-örökségből és két hordó bort a bodrogújhelyi háztól. Kérdezhetjük, hogy mi indíthatta a rendet engedékenységre. Valószínűleg az akkor püspökké szentelt Nádasdy nagylelkűsége, amely kitűnik a pálosrenddel 1712. aug. 28-án Máriavölgyben kötött megegyezéséből.³ A rend képviselőtársa Barilovich Lajos generális és Kupinich Máté magyar provinciális írják alá a szerződést. Háláját azzal akarja kimutatni — írja a püspök — a renddel szemben, amelyben sokáig élt és nevelkedett, hogy előző elhatározását, amelyet fogadalomtételle előtt a noviciátusban tett, megújítja: a szerzetbe vitt egész vagyonát és a szőlőföldeket, amelyeket később kapott a kincstártól, végleg a „neki oly kedves” rendnek adja és magának semmi jogot sem tart fenn. Sőt még azt a 300 forintot és két hordó bort sem fogja kívánni, amelyet most neki önként felajánlanak, mihelyt olyan javadalmat kap, amely többet jövedelmez.

Most azonban okvetlenül szüksége volt minden fillérre.

Hiszen alig rendelkezik annyival, hogy a maga, káplánjai és cselédsége szükségleteit fedezhesse. 1712. dec. 28-án Győrből ír^a az esztergomi érseknek és elmondja, hogy az országgyűlés sok pénzébe került, püspöki ornátusát és mellkeresztjét is zálogba adta, csak hogy megélhessen. 1713. febr. 19-én^s panaszkodik, hogy nincs kenyere és bora, négy káplánjával a legnagyobb szükségben él: „Utolsó filléremet is nekik adtam és mindennapi kenyéremet osztom meg velük“. Megérthetővé teszi nyomorúságát az 1712. évi szokatlanul nagy aszály, amely a szépnek ígérkező termést tönkretette.

Ha talán egy kevésbé túlzottnak is tartjuk a vallomását, az kétségtelen, hogy készpénz jövedelmeinek ekkor még igen gyér forrásai voltak. A Szeged és Makó városától kapott tized csak szűkösen elegendő háznépe számára. 1711. május 8-án^s Makó városa mindössze 109 véka búzát, 48 véka árpát és méhtized fejében 17 aranyat fizetett. Szegeden az 1710. évre⁷ püspöki-tized címen 231 véka búza, 60 véka árpa és 50 meszely bor folyt be. A püspök Szegeden a kisebb tizedet is be akarta szedni (méh-, zöldség-, báránytized stb.), pedig ez alól a szabad kir. városok fel voltak mentve. A város természetesen azonnal tiltakozott Nádasdy szándékai ellen, többször kértek segítséget és pártfogást a kamarától, az udvartól és a hadügyi tanácstól.⁸ Különösen azt kéri, hogy a parancsnokság ne adjon katonai segítséget a püspöknek a kisebb tizedek behajtására, 1712. október 8-án gróf Herberstein várparancsnok utasítást kap, hogy a tizedszedés alkalmával igénybe vett karhatalmat vonja vissza.⁹ 1714 novemberében még a császár és király is figyelmezteti Nádasdyt, hogy amint a többi püspökök respektálják a szabad kir. városok (Buda, Székesfehérvár) kiváltságait, úgy ő is hagyjon fel e nemű követeléseivel.¹⁰ A nehezen beszédett és változó értékű szegedi tizedek mellett — mint láttuk — 1712 óta 600 forintot és bizonyos természetben való szolgáltatást kapott Makó városától. Kevés anyagi segítséget nyújtott a győri kanonoksága, amely a természetbeniekén kívül nem jövedemezett többet évi 100 forintnál. Ugyanilyen jelentéktelen többletet biztosított Nádasdynak a soproni javadalom is.

Ennek az 1712 szeptemberében Matuséktól átvett oltárjavadalomnak az elszámolásai 1713-ról és 1714-ről a győri káptalani levéltárban vannak.¹¹ A négy szőlőből (Kirker, Stainer, Kozendorf, Kessenveh) és tizenhárom és fél hold szántóföldből (Rostkraiz, Judles, Judlisbrunn) álló alapítványt, amely nem kívánt helybenlakást, csak az alapítókért mondandó heti két szentmise terhével járt, 20 forint készpénz-állománnyal veszi át Nádasdy. Az első évben sokat költ a rendbehozására s így ráfizet 70 forint 6 dénárt, de 1714-ben már 198 forint 20 dénár bevétele volt. Még két évig maga munkáltatja, 1716-ban azután bérbeadja a csornai prépostnak évi 200 forintért és 2 csöbör soproni borért,¹² míg 1724. dec. 16-án ünnepélyesen visszaadja a javadalmat Sopronnak, mivel az állásával járó elfoglaltság és a távolság miatt nem gondolhatja.¹³

Ekkor azonban anyagiassága miatt simónia gyanújába keveredett. Lemondásának a háttérében ugyanis megegyezés volt egyrészt Palesztráczy Jakab Ágostonnal, aki fiának akarta a javadalmat megszerezni, másrészt a várossal, hogy azt valóban a megnevezettnek adja. A Palesztráczyval kötött egység értelmében Nádasdy hétévi bérletnek megfelelő összeget, 1400 forintot kap, amelyből azonnal kifizetnek 400-at.¹⁴ Mikor azonban a feltételek nem teljesednek s Palesztráczy nem fizet, Nádasdy visszavonja a lemondását, amít természetesen Sopron bírása és a tanács urai nem fogadnak el, hanem beiktatják az új javadalmast s egyben a győri püspöki-helynök védelmét kéri.¹⁵ Kontor simóniának minősíti Nádasdy eljárását, és Palesztráczyt feloldozza kötelezettségei alól. Nádasdy tagadja a vétket és a pápához fordul. Azzal mentegeti magát, hogy nem követhetett el simóniát, mert az egész csak kísérlet maradt s megghiúsult, mielőtt megvalósulhatott volna. Amennyiben mégis fennforogna, kéri a külső és belső fórumon való feloldozását és a közben történtek érvényességének megsemmisítését, hogy a beneficiumot visszakaphassa.¹⁶ De azt sosem kapta meg többé.

Gyatra anyagi helyzete lényegesen megjavult, amikor 1713-ban a nagyprépostságot és az örkanonokságot is megkapta. A Canonica visitatio jegyzőkönyve¹⁷ alapján megkísérletem összeállítani a győri nagyprépost jövedelmeit. Ezt azonban csak hozzávetőlegesen lehet megtenni, mert a káptalan tagjai közt természetben kiosztott kilenced, tízed, azután a bárány, méz, sajt, vaj, bors, kósó, olaj, szárnyasok, vadak stb. értékéről nincs összefoglaló tájékoztatásunk. Mindezeket a káptalan javadalmas birtokain élők szolgáltatták be. Ezenkívül a nagyprépost külön javadalmát jelentette: 1. a káptalani birtokok dézsmájának ötöde, illetőleg félötöde, 2. különféle bordézsmaák ötöde, 3. egyes malmok jövedelmének ötöde, 4. több faluból kapott terménytized vagy annak pénzértéke. Az egész kitett készpénzben 1413 forint 13 dénárt.

Tetemesebb bevételt jelentett a székesfehérvári örkanonokság is.¹⁸ A Mernyén lakó provizor (felügyelő; kettőt: Schatt Gergelyt és Radics György Jánost név szerint ismerjük) lakása, természetben kapott ellátmánya és évi 40 frt készpénz fizetés fejében gondozza a birtokokat. Nádasdy győri háztartásának csaknem minden szükségletét innen fedezték: gabonaneműek, takarmány, húsneműek, zsír, vadak, bor, a böjti időkben teknősbéka stb. vándorolnak a birtokról Győrbe. Még a személyzet és cseléd-ség jórésze is innen kerül ki: vadászok, hajdúk (Zsiga és Péter), istállómeister, huszárok, kocsis (Palkó). 1722. május 7—1726. október 30-ig 1161 forint 39 1/4 dénárt tesz ki a somogyi javadalmak készpénz bevétele. Ugyanerre az időre a borbevétel 190 1/4, csöbör; húzból 2188 mérő, zabból és egyéb szemestakarmányból 1111 mérő folyt be. Természetes, hogy Nádasdy fényűző élete, főúri háztartása és rengeteg utazása mindezt csaknem teljesen felemésztette, s így a most idézett számadások lezárásakor (1727. jan. 30-án)

kézpénzben 35 forint 91 $\frac{1}{2}$ dénár, 9 csőbör bor, 12 mérő búza és 26 mérő zab az egész készlet Mernyén.

A székesfehérvári káptalannak baranyai és tolnai birtokain élők a török idők óta évi 35 forintot fizettek a mindenkori örkanonoknak, így Nádasdynak is, magyaradó (tributum Hungaricum) címen. Ingyen munka, kilenced és egyéb földesúri szolgáltatások azonban a kamarát illették ezeken a területeken. Az utóbbiak megszerzése — amint láttuk — nem sikerült neki élete fogytáig, a 35 forintot azonban csaknem végig kapta. De 1728 októberében már panaszkodik, hogy mióta e birtokot eladták „Melczér urnak“, azóta megtagadják neki az összeg fizetését.¹⁹

1715. febr. 2-án a székesegyház körüli buzgó szolgálataiért megkapta a győri Szentháromság-kápolna (ma Szent László-kápolna) alapítványi vagyonát tevő nyúli és csanaki szőlőbirtokot és élvezte haláláig.²⁰ Ekkor a testvére, Boldizsár foglalja el, úgy-hogy ettől az időtől kezdve végleg elveszítette a káptalan a birtokot.²¹ Volt még Nádasdynak Koronczón egy allodiuma (major-sága) és három évre bérelte a káptalannak „Palotarét“ nevű leelőjét évi 15 forintért.²²

Ha már most mindezt összegezzük, azt mondhatjuk, hogy évi kézpénz jövedelme (a Szegedtől kapott 1200, a Makótól járó 600, majd 1200 és a segédpüspöki teendők ellátásáért adott 300 forinttal együtt) közeljárt az évi 5000 forinthez, nem számítva a természetben kapott járandóságot.

De mi volt ez egy Nádasdynak, aki atyjának lelkületét, főúri nagyralátását sokban örökölte s maga körül látta a Csákyak, Esterházyak, Erdődyek, a nagy barokk püspökök és főurak láza: építő tevékenységét! Ebben a korban, különösen a töröktől visszavett területeken, jelentéktelen, falusi életet élő városkákból termettek nagyvonalú és kezdeményező főurak, főpapok tervei és pénzszerzése révén a művészeteket felkaroló és lendületes kultúreltet élő városok.²³ Nádasdy felesleges anyagi eszközök hiányában és főként püspöksége közállapotának kialakulatlan és rendezetlen viszonyai miatt csaknem egész életében a kezdetnél és az alapok lerakásánál maradt. Javainak visszaszerzésére irányuló erőfeszítései így is jelentősek, mert utódai számára megteremtette a kedvező föltételeket és sok ősi jogot mentett meg a nagy átalakulás idején a végleges elfeledtetéstől.

Temesvár visszavétele — amint előbb láttuk — nem jelentett lényeges változást. Az a tény, hogy a török határ messzebb tolódott, a Maroson-inneni részben több lehetőséget tárt fel számára. A rákok határőrvidéke megmaradt ugyan, de fontosságát jórészt elvesztette és ez tizedjövedelmeinek behajtását valamelyest megkönnyítette. A kormány tervei és a Marostól délre fekvő Bánságnak különálló megszervezése felvetette a gondolatot, hogy a püspököt kártalanítani kell elvesztett tizedei helyett valami megfelelő pénzbeli ellenszolgáltatással. Ez a terv voltaképen szintén Nádasdy lelkében fogamzott meg. 1718 októberében kéri,²⁴ hogy

bánsági püspöki birtokai helyett adjanak neki „jobb időkig“ (biss auf bessere Zeithen) meghatározott állandó pénzösszeget. Az udvari kamarának tetszett a gondolat, mert okt. 20-án már megkérdi²⁵ gróf Mercyt, hogy milyen megfelelő kárpótlást kaphatna Nádasdy a Bánságban esedékes tizedei helyett.

Évekig érik ez az ügy. Közben a püspök égető pénzzükségében jött egy kedvező fordulat. 1718. ápr. 30-án a rendkívüli haditerhek miatt megegyezésre lép vele a kamara a marosmenti tizedre vonatkozólag.²⁶ Az 1717. és 1718. évekre ugyanis él a kincstár a preárendáció jogával „ad necessitates publicas“. Nádasdy szívesen átadta összes kis és nagy tizedeinek behajtását, mivel maga úgy sem boldogult e tekintetben. Saját maga szükségleteire 100 mérő búzát, 200 mérő (metreta) zabot és 100 meszely (urna) bort tartott fenn. Nádasdy becslése szerint 1718-ra 6000 forintnyi tizedjövedelem volt várható. A kincstár a Bankalitás útján — jóhaszon reményében — ki is utal Nádasdy kezeihez készpénzben 4000 forintot, miután a püspök reverzálisban²⁷ kötelezte magát, hogy az esetben, ha a szegedi és aradi kerületben nem folyna be az említett 6000 forint, a hiányzó összeget sajátjából fogja pótolni. A szegedi és aradi kamarai felügyelő, Thau Ádám János kir. számtanácsos jelentése szerint azonban 1718-ra csak 3537 forint 7 krajcár gyűlt be tized címén.²⁸ Hogy 1717-ben mennyi volt az összeg, nem tudja. Kereste ugyan elődjének, a nemrég elhunyt Cometnek, elszámolásai és papírai között a jegyzéket, azonban a nagy rendetlenségben hátrahagyott írások közt erre nézve semmit sem talált.

1719-től kezdve a kamara visszaadta Nádasdynak a tizedszedés jogát. Egyrészt azért, mert a bánsági rész megszervezése és betelepítése következtében határvédelmi célokra nagyobb jövedelmek voltak kilátásban, másrészt pedig a marosmenti részekben sok herce-hurcával járt a tizedszedés a rác határőrök miatt. Így azután a püspök ez év június havában — hosszabb szegedi tartózkodása alatt — gróf Herberstein és Thau Ádám jelenlétében a szegedi tanáccsal tartós egyességet kötött a dézsmaváltságra vonatkozóan. Erről részletesen fogunk szólni a következőkben.

Makó városával hasonló megegyezése volt a püspöknek. Mikor ugyanis a kamara visszaadta a tizedszedés jogát, a püspök mindent megmozgat, hogy régi tervét megvalósíthassa s Makót földesúri joggal megkaphassa. A város hírért vette Nádasdy törekvéseinek és ismételten tiltakozott ellene, kifejezve óhaját, hogy a kamara földesurasága alatt kíván maradni. Bár a kamarai számvevőség 1718. dec. 27-én kelt jelentésében szintén károsnak mondja a kir. jövedelmek szempontjából Makó átadását,²⁹ mégis sikerült Nádasdynak megvalósítania szándékát, mert már nov. 23-i levelében örömmel jelenti Bécsből a primásnak, hogy a karácsonyi ünnepek után le kell mennie Szegedre, ahol *bizonyos javakat és tizedeket* kapott, amelyeket most átvesz püspöksége anyagi megerősítésére.³⁰ 1719 tavaszán meg is kapta Makó városát földes-

úri joggal, de csak élete tartamára, anélkül hogy ez a jog utódaira is kiterjedne. Május 20-án adja át a szegedi prefektus a várost, amellyel az összes tized, kilenced és egyéb földesúri szolgáltatás címén évi 1200 forintban, 20 akó borban, 20 köből gabonában, két hajó szénában és ugyanannyi fában egyezik meg.³¹ Így biztosítva volt valamelyest tizedjövedelme s a behajtás kétes és sokszor terhes feladatától megszabadult.

Az 1718. évi tizedügy azonban még nem zárult le és évekig tartó súlyos gondot okozott neki ennek az elintézése. 1720. febr. 18-án figyelmeztette az udvari kamara,³² hogy kötelezvénye értelmében tartozik a hiányzó 2462 forint 53 krajcárt megtéríteni. 1721. jún. 28-án megismétlik a felszólítást,³³ de eredménytelenül. 1722. jan. 29-én a gróf Löwenburg Jakab János elnöklete alatt tartott főbizottsági ülésen tárgyalják az ügyet. Jelen vannak: Báró Kleinburg és Dizent tanácsosok, Strobel és Száraz titkárok. Nyilvánvaló volt a bizottság előtt, hogy Nádasdy nem tudja kifizetni az összeget készpénzben, tekintetbe véve azt, hogy *csaknem állandóan pénzszűkében van*.³⁴ Elrendelik tehát, hogy a kamarai magazinba a folyó évre beszállított tizedekből a püspöknek járó ötöd-részt, vagy pedig a Szeged és Makó városával kötött bérszerződés értelmében járó évi 2400 forintot tartsák vissza tartozása fejében. Ha ez nem volna elegendő a hiány fedezésére, ezt addig folytassák, míg az egész hiányzó összeg meg nem térül. Thau minden ügyességét szedje össze és vigyázzon a kamarai érdekek sértetlenül való megőrzésére.

Thau Ádám azonban nem felelt meg a várakozásnak. 1722. febr. 20-án keményhangú rendelkezést küld az udvari kamara a szegedi felügyelőség tisztviselőjének és az aradi provizornak is, hogy a már többször sürgetett megbízható betűsoros jegyzéket a kerülethez tartozó lakott helyekről és pusztákról haladéktalanul terjesszék fel. Az aradi küldött ugyan 1721. szept. 16-án három kimutatást is, de ezek sehogysem egyeznek meg egymással. 1718-ra 46 lakott helységet és 112 pusztát jelent, 1719-re 51 lakott helységet és 107 pusztát, 1720-ra pedig 55 lakott helységet és 102 pusztát; a névsoros összesítő jegyzék szerint azonban 66 lakott hely és 142 pusztá van felvéve. Tisztázzák ezt a kérdést nyolc napon belül és küldjék meg a kívánt jegyzéket, különben szigorú büntetésben lesz részük és elvesztik negyedévi fizetésüket.³⁵

Időközben a kamara elcsapta Thau Ádámot hanyagsága és az udvari kamara parancsainak késedelmes teljesítése miatt. Nádasdy felhasználva ezt az alkalmat, érdekeinek védelmére kel.³⁶ Feljeleníti Thau Ádámot: 1. mert a püspök embereit nem engedte — a megegyezés szerint — a tized begyűjtésében résztvenni, 2. mert az 1718. évi nagy aszály miatt amúgy is csökkent tizedet nem természetben szedte be, hanem pénzben s akkor is az aratás és a szüret idején szokásos alacsonyabb árban történt számítás szerint, 3. a határőrségek falvaiban nem csupán a katonaságtól nem szedett tizedet, hanem a köztük lakó polgári személyektől sem.

Ezért igazságtalannak tartja, hogy 2462 forintot követelnek rajta, hiszen az efféle bérszerződéseket nem egy-két, hanem legalább is három évre szokták kötni, hogy így az egyik év veszteségét a másik esztendő haszna pótolja. De nem akarja a kincstárt megkárosítani és kész a kézhez kapott 4000 forint megtérítése címén a hiányzó 462 forint 53 krajcárt megfizetni. Még egy kimutatást is felterjeszt amelyben a szegedi és aradi tizedjövedelmek elszámolása található a kérdéses esztendőre (Kelt 1718. okt. 30-án). Ebből kitűnik, hogy 139 forinttal több, vagyis 3676 forint 18 krajcár volt valójában a tizedjövedelem az alábbi részletezés szerint.²⁷

Szeged szabad királyi város.

57½ alsóausztriai mérő gabonát szállítottak be. A tizenhatod (Sedecima) levonása után maradt 54 mérő, á 1 forint 30 krajcár — — — — —	91 frt
árpából és zabból 7½ mérő, á 1 forint —	7 „ 30 kr
borból 590½ akó (Eimer). Sedecima fejében levontak 39½ akót, maradt 551 akó, á 2 forint 15 krajcár — — — — —	1239 „ 45 kr
Summa:	1338 frt 15 kr

Megjegyzés: Bárány, méh és más kicsinységek nem folytak be, mert ez alól a szabad kir. városok fel vannak mentve.

Makó mezőváros (Marekht Makova).

Gabona a tizenhatod levonása után 192 alsóausztriai mérővel, á 1 frt 30 kr, amelyet a lakosok az előző évekhez hasonlóan megváltottak — — — — —	288 frt
árpa és zab 106½ mérő, á 40 kr — — — — —	71 „
bárányból — — — — —	19 „ 06 kr
méhből — — — — —	8 „ 15 kr
bor a tizenhatod levonása után 260 akó, amit a városnak adtak á 1 frt 42 krajcárért, mivel teljesen rossz volt (a katonai átvonulások miatt ugyanis korán kellett szüretelni) — — — — —	442 „
Summa:	828 frt 21 kr

Az aradi kerületből.

A csanádi püspök megbízásából szedett tizedek fejében befolylt:

gabonából Sedecima nélkül 751½ mérő, á 1 frt 30 kr — — — — —	1127 frt 15 kr
bárányból — — — — —	4 „ 15 kr
árpa és zab 42½ mérő, á 1 forint — — — — —	42 „ 30 kr
bor 100 akó, á 3 frt — — — — —	300 „
Summa:	1509 frt 42 kr
Summa summarum:	3676 frt 18 kr

De az udvari kamara főbizottsága a püspök kötelezvényének szószerinti értelméhez tartja magát és a 2462 forint 53 kr összeget követeli teljes egészében. Erre a püspök a császári kegyhez fordul és *per viam gratiae* kéri ügye rendezését és a többlet elengedését. A tanács urai végre is az irgalmat a szigor elé helyezve („der glimpf dem rigori vorgezogen“) úgy látják, hogy az elmaradt kamatokkal együtt kb. 1000 forintnyi összeg kártalanítaná a kincstárt. Az udvari kamara 1724 januárjában Öfelségő elé terjeszti egyhangú javaslatát, hogy 1462 frt 53 krt engedjen el a császár Nádasdynak az általa felhozott — jöllehet nem nagyon helytálló³⁸ („aus nicht allzu standhafften motiuis“) — indokoknál fogva. Ha azonban a császár kegyes jóindulata az egész 2462 frtot elengedné, az udvari kamara ez esetben is alázattal veszi tudomásul a végzést. Gróf Dietrichstein írja alá a felterjesztést, amelynek szélére Károly (Carl) a császár és király sajátkezűleg jegyzi oda:³⁹ „ezer forintot fizessen meg a kincstárnak, a többit elengedem“.

Nádasdy püspöki javainak végleges rendezése az említett 1723. aug. 7-i császári rendelkezéssel történt meg. A Bánságból elmaradó tizedeinek kárpótlásául 1721-ig visszamenőleg évi 5000 frtot kap, amely összegből 2000 frtot saját szükségleteire fordíthat.

Nem volna teljes Nádasdy anyagi viszonyainak a képe, ha nem emlékeznénk meg a két Kett (Ketten) báróval való perlekedéséről. Az 1715. évi országgyűlésen magyarokká fogadott br. Ketten János Mihály, a császári tüzérség főfizetője és testvére János Jakab⁴⁰ a dunántúli részekén hatalmas kereskedelmi vállalkozásokba kezdtek és már meglehetősen eladósodtak, amikor 1719. márc. 28-án Nádasdyval is kapcsolathoz jutottak. A püspök 304 esőbör jó magyar bort adott el nekik 2004 forintért, de a vételárral adósok maradtak.⁴¹ 1719 decemberében Nádasdy végrehajtást kér ellenük, de ettől eláll, amikor biztosítéskul mosonyi kúriájukat ajánlják fel. Csak a következő évben derül ki, hogy ezt a kúriát már más hitelezőknek is felajánlották s amikor a püspök el akarja foglalni, a kamara Zsidanics István Jánosnak adja, aki kölcsönadott 3000 forintját már régóta követeli a két bárón. A kancellária 1720 márciusában elrendeli ellenük a végrehajtást,⁴² Nádasdy pedig a mosonyi udvarházba betelepült Zsidanicstól egyelőre 1400 forintot kap, míg az ingó és ingatlan javak eladásából befolyó összegből teljesen nem kártalanítják.

Jegyzetek a X. fejezethez.

¹ Acta Prov. Hung. Ordinis S. Pauli Primi Erem.: „... ubi advertisset proventus non multum pinguis Episcopatus sui aegre sufficere eandem vineam (Madensem) Eppus Csanadiensis Nádasdy in portione materna olim sibi assignatam a religione repetit sed incassum.“ — ² I. h. „moraliter mortuus est“. — ³ Az eredeti szerződés a győri kápt. magánlevéltárában Th. XLI. 5285. és 5286. sz. Másolata Acta Prov. Hung.

Ord. S. Pauli Pr. Erem. 272. l. — ⁴ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 314. l.: „certe cum lachrymis Vienna inconsolatus discessi, ornatum meum, Crucem oppignorare debui, sperabam quod pro Ecclesia mea aliquid obtinebo, imo quae etiam prius habui sollicitando consumere debui“. — ⁵ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. IV. k. 372. l.: „Hoc anno ita sumus miseri nec panem, nec vinum habemus, hic etiam summa Miseria, Diaeta totaliter me exhaustit, nescio quo me vertam. Quatuor sacerdotes pro cura animarum mecum deduxi, eos ad propagandum Evangelium expedio, ultimum obulum iisdem dedi, et panem quotidianum cum iisdem divido“. — ⁶ Oltványi Pál: A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története. Szeged, 1867. 20. l. Valószínűleg nyomdahiba a 709 véka. — ⁷ Oltványi i. m. 20. l. — ⁸ Hadi lt. Expedítprotokolle 1712. okt. 129. sz. — ⁹ Reizner: Szeged története. I. k. 284. l. — ¹⁰ A királyi védlevél másolata Szeged lt. Protocollum 1717—1723. 41. l. és O. L. Kancelláriai íratok 1714. november. 41. sz. — ¹¹ Győri kápt. m. lt. Fasc. 5883—5885. sz. „Rechnung über Empfang undt Aussgaab. Pro Annis 1713 et 14.“ Schematismus Cieri Dioec. Csanadiensis 1913. 53. l. 1724-re teszi, pedig ép ekkor mond le a javadalomról. — ¹² Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5878. sz. 1716. jún. 10-én köt Nádasdy szerződést Robertus Sancius csornai préposttal. — ¹³ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5880. sz.: „Notum facimus, quod certis de Causis ex quo nos in remotioribus partibus sumus constituti... de simplici plano beneficium Sanctorum duodecim Apostolorum in manus Dominorum Collatorum liberae Regiaeque Civitatis Soproniensis resignamus“. — ¹⁴ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5883. sz. — ¹⁵ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5882. sz. Sopron bírása és tanácsa aláírással 1725. ápr. 16. — ¹⁶ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5883. sz. Fogalmazvány — ¹⁷ A győri kápt. m. lt.-ban. L. még erre vonatkozólag Bedy V. i. m. 102—103 l. — ¹⁸ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5886. sz. Az összes somogyi javadalmak (Szent Balázs, Mernye, Gelle, Inám, Attala, Taszár, Petend, Homok, Öszöd, Nagydobsza, Kisdobsza) bevételeinek részletes elszámolása 1722—1726-ig. Céljaimnak megfelelően csak az összesített eredményt közlöm. Bojt Lajos i. m. nem foglalkozik vele, pedig sok érdekes gazdaságtörténeti vonatkozás található benne. — ¹⁹ Kam. lt. Hoffinanz 1729. márc. 2. alatt mellékelve: „... iam mihi Census Turcicus 35 Florenorum a tempore quo Dno Melcer bona sunt vendita denegatur“. — ²⁰ Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 581. sz. A káptalan eredeti okmánya. — ²¹ Bedy Vince dr.: A győri székesegyház története. Győr, 1936. 78. l. — ²² Győri kápt. m. lt. Theca VII. 1611. b. sz. — ²³ Hóman—Szekfi i. m. VI. k. 149. lap s k. — ²⁴ Hadi lt. Expedítprotokolle 1718. okt. 309. sz. — ²⁵ Baróti: Adattár Délmagyarország tört. 2. l. — ²⁶ Kam. lt. Hoffinanz 1724. jan. 12. aktacsomó. — ²⁷ I. h. a püspök reverzálásának másolata 1718. ápr. 30. dátummal: „Infrascriptus recognosco, pro Decimis meis Csanadiensibus Segedini Aradini eorumque districtibus, quas hucusque Dominus Comet, qua Cameralis Praefectus percepit, easdem pro quatuor Millibus Excelsae Camerae Aulicae exarendavi cum hac annexa conditione quod si non fructuarent Decimae Sex milia florenorum, teneat complere et refundere, Ita tamen, ut Excelsa camera etiam suum hominem annectat, qui in omnibus juvare teneatur: In quorum fidem has reversales, extradandas duxi. Viennae die 30. Aprilis 1718 (Reservatis pro me Centum Metretis Triciti et ducentis Metretis Avenae et Centum urnis vini)“. — ²⁸ Kam. lt. Hoffinanz 1720. jan. 23. Thau 1719. nov. 23-án teszi jelentését. — ²⁹ Borovszky i. m. II. k. 367. l. — ³⁰ Győri püsp. lt. Acta sub Chr. Aug. III. k. 379. l. — ³¹ Borovszky i. m. II. 368. l. — ³² Kam. lt. Hoffinanz 1720. febr. 18. — ³³ Kam. lt. Hoff. 1722. febr. 6. alatt idézve. — ³⁴ Kam. lt. Hoff. 1722. febr. 6-nál mellékelve: „... Die in Hungaricis angeordnete Haupt Commission kan leicht ermeszen, das gedachter Herr Bischof sothanes quantum durch pahres geld schwehrlich bezahlen wird, anerwogen Er an pahren geld Mittlen fast je und alzeit einen abgang zu leyden pfllegt...“ — ³⁵ Kam. lt. Hoff. 1722. febr. 20. — ³⁶ Kam. lt. Hoff. 1724. jan. 12-nél melléklet. — ³⁷ Kam. lt. Hoff. a magyar albizottság 1723. júl. 27-i referátumának melléklete. Eredeti. —

³⁸ Kam. lt. Hoff. 1724. jan. 12. — ³⁹ I. h.: „... die 1000 Fl. pro aerario einzubringen, das übrige ist nachzulassen“. L. a fényképmellékletet. — ⁴⁰ 1715. évi 135. tc. Corpus Juris Hungarici (Szerk. Márkus Dezső dr.) 547. l. — ⁴¹ Az erre vonatkozó összes iratokat I. Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 632. sz. Érdekesnek találom, hogy Nádasdy egyetlen német aláírását ezen a szerződésen láttam. — ⁴² O. L. Kancelláriai iratok. 1720. márc. 26. sz. „Juridicum Praeceptorio-Executorium pro Lad. Nádasdy contra Barones Joa. Michaellem et Joa. Jacobum à Kett“.

XI. A szegedi tizedbérlet és a város pénzügyi helyzete.

Szeged megváltja a tizedet. — A hátralékok egyre szaporodnak. — A tizedet az új primás magának követeli. — Megújulnak a harcok a plébániáért. — A város a tizedbérleti összeggel adós marad.

A szegedi tizedeket 1717—1718-ra — mint láttuk — kibérelte a kamara a véghelyek szükségleteire („pro necessitate confiniorum“). Ez Nádasdynak sok gondot és utánajárást jelentett még évek múlva is.

1719 júniusában azután a várossal lép egyességre. Hogy a maga emberei által szedesse be a tizedet, már nem is jutott eszébe. Sokkal kényelmesebbnek látszott számára a készpénzben való megállapodás. Ezért 1719. április 24-től (Szent György-nap) élete fogtaig szóló szerződésre lép Szegeddel. A város szedi be a tizedet saját szempontjai szerint, s ennek fejében fizet évenként 1200 forintot két részletben: hatszáz forint Szent György napjáig^o esedékes, a másik fele pedig Szent Márton napjáig (nov. 11). Ha azonban a város nem tudja lefizetni a részletet, a hátralék után a törvényes 6%-os kamat jár: „Ahol pediglen le nem teheti a N. Város, a szokott Interest tüle le tenni eő Nagának tartozik.“¹ Ezenkívül természetben adnak még a püspöknek 20 akó szegedi bort, 20 köböl búzát, 20 köböl árpát és egy hajó szénát. De már az első három év elszámolásai mutatják, hogy nem fizették meg az esedékes járandóságot, s így 1722 Szent György-napig a 3600 forint tőketartozás mellett 378 forint kamatadóssága volt a városnak.² A katonai szállítások és beszállásolások terhei, a megújuló, de még egészen falusias színvonalon álló városi élet követelményei, jórészt pedig az elszámolások felületes és zavaros volta rövidesen felborulással fenyegették az anyagi helyzetet. Már 1721-ben sokallják az egyességben kikötött összeget, de Nádasdy egy fillért sem enged. A városi közgyűlés jegyzőkönyvében így van megörökítve az eset (1721. július 18.): „Mivel hogy Mált. Groff Nádasdy László Dioecesanus Püspökünkkel jól lehet ad dies vitae meg egyeztünk a Királyi Dézsma eránt esztendőnként ezer két száz Rhen. forintokban, mind az által az N. Város ez mostani olcsó üdöre nézve

kérte alázatosan eő Nagát, hogy azon Sumából valamit relaxálni méltóztatnék, de eő Naga absolute csak egy Krajcárban is az Contractust nem kívánja meg csorbitani, és így ezt megértvén sok hosszas discursusok után is hogy sem renunciállyunk, inkább az Contractust meg tartani kívánnjuk, unanimi voto resolváltatott.³

1724-ben a kintlevő hátralékok 7902 forintra növekedtek, „defalcálván ebből kik meg holtak, el mentek, és nem fizethetnek Registrum szerint.”⁴ Május 28-án az udvari kancelláriának jelentést küldenek a megtörtént tisztújításról és itt említik meg, hogy a restanciákat a szegény polgárok nem tudják megfizetni a szinte hallatlan pénzszűke miatt, és még exekúció sem tudna eredményre vezetni.⁵

1722. jún. 30-án — valószínűleg többszöri sürgetésre — 1000 forintot juttatnak Pozsonyba a diétán időző Nádasdy kezeihez. Augusztus 31-én újabb 200 forintot küldenek neki. 1724 júniusában és októberében 600—600 forintot utalványoznak ki. De úgylátszik, hogy a természetben való járandóságok megadása sem ment simán, mert 1724. július 3-án a tanácsülésen szóvátesszik, hogy a „Méltóságos Püspök Ur eő Naga a Szénáját sürgeti”. Egy megbízott papi személy, vagy a püspöki rezidencia gondviselője („Hoffmester”) veszi fel legtöbbször⁶ a pénzt és a természetbenieket is. 1725. jún. 26-án 607, július 14-én pedig 919 forintot fizetnek ki „eő Naga Hoffmesterének pénzüi és borul, úgy más vásárlásért is quietantia szerint”. De ezek csak csökkentik és nem fedezik teljesen a hátralékot s így 1726-ban már 3851 forint 39½ krajcár a város adóssága a püspökkel szemben. „Így restál a N. Város ezen Summával eő Nagának az Arendáért, melyet letenni tartozik”.⁷ Ekkora összeg megfizetése azonban végleg felborítaná a költségvetés egyensúlyát, amelyet úgyis érzékenyen sujt a hátralékosoknál lévő és már 9000 frt felé járó pénzüsszeg hiánya.

A város nem akar kibújni szerződésben vállalt kötelezettségei alól. A püspökkel kötött egyesség jövedelmező volt számára, ezért 1726. júl. 1-én a tanácsülésen határozatot hoznak: „A Dézmát is Méltóságos Püspök Urunk eő Nagátul, a mint eddig, Contractus szerint exarendáltuk, ennek utánna is Kívánnjuk megtartani, hanem ha lehetne valamivel aláb lehetne, eő Nagát kellene kérni.”⁸ Július 20-án Fazekas Ferenc bírót, Temesváry Andrást, Miller Jánost, Zaffiry Imre ügyészt és a pénztárosokat küldik a püspökhöz, hogy ott számot vessenek az elmúlt évekről és valamiféle megegyezésre jussanak.⁹ A 3851 forint 39½ krajcár adósságot 148 forint 20½ krajcárral kikerekítik 4000 forintra és erről az összegről kötelezvényt adnak a püspöknek. Nádasdy megértését azzal is kívánják viszonzni, hogy a következő évre (1726—1727-re) is felajánlják az 1719-es egyességben kikötött summát, olyanképen hogy a város 1051 forint 39½ krajcárt fizetne erre az esztendőre a püspöknek, ő pedig a kötelezvényben foglalt 148 frt 20½ krajcár többlet miatt a kerek 1200 forintról állítana ki nyugtát.¹⁰

A 4000 forintról szóló kötelezvényt megkapta Nádasdy, de

a bérleti szerződés és a tizedre vonatkozó egyesség félbeszakadt. Ez időben az esztergomi érseki széken már Esterházy Imre, a volt pálos generális ült (1725. szept. 1—1745. dec. 6).¹¹ Ezzel megszűnt Nádasdy lelki joghatósága is a szegedi kivételezett plébánia felett. A város a kedvező körülményt felhasználva Podhradszky György főjegyzőt Bécsbe, illetőleg Pozsonyba küldi nehezen kivívott jogai védelmére és a csanádi püspöktől való függőségük végleges megszüntetése ügyében.¹² Visszatérve novemberben jelenti, hogy az új primás kegyesen fogadta, s jóindulatáról biztosította a várost. Jól ismeri Esterházy a plébánia kivételezett voltát és tud arról is, hogy azt Nádasdy 1713-ban csak reverzális ellenében kapta meg.¹³ Demka Sándor piarista plébános a város érdekeit képviselve s az erőszakos püspöktől maga is szabadulni akarva, levélben a római rendi generális elé járul; kéri, hogy járjon közbe s védje meg a város jogait, mert Nádasdy a Szentszékhez fog fordulni: „Szeged városának az a legforróbb óhajtása, hogy a primási szék változásával a kivételezett plébánia a esztergomi érsekség joghatósága alá kerüljön vissza.”¹⁴

Nádasdy rendkívül felháborodik, amikor Demka eljárásáról értesül, különösen amikor megtudja, hogy az elfogadta az esztergomi főkáptalántól a jubileumi búcsút hirdető pápai bullát. 1726 novemberében felfüggeszti Demkát „mint nyilvános gonosztevőt és szentségtörőt.”¹⁵ Kovács Pál püspöki helynök, makói plébános révén december 28-án a magisztrátus is megkapja a felfüggesztő mandátumot, de ülésükön hallgatással mellőzi, „mivel nincs jogában a meglevő plébánost, akivel az egész város meg van elégedve, elmozdítani s a maga hatáskörében másikat választani.”¹⁶

Természetesen a püspök sem marad ez alatt tétlen. Már 1713-ban is csak kényszerűségből, Keresztély Ágost személye miatt, ismerte el a plébánia kivételezettségét, de most teljes erejével síkraszáll a csanádi püspökök Szegedet illető ősi jogának visszaszerzésére. 1727 elején Bécsből ír a szegedi ferencrendi guardián-nak, Farkas Andrásnak, s megkéri, vizsgálja át a levéltárat és jelentse neki, hogy a török időkben miféle jogviszony állott fenn a csanádi püspökök és a szegedi plébánia között. Farkas csak márciusban válaszol, távollétével mentegetőzik késedelme miatt. Megtalálta a régi csanádi püspökök írásait, amelyekből kitűnik, hogy 1646-ban Zongor Zsigmond, 1653-ban Pálffy Tamás, 1670-ben Macripodari Jácint, 1679-ben Kéry János, 1692-ben Telekessy István és 1699-ben Dolny István rendelkeztek a szegedi plébánia felett. Egymásután valamennyien a ferencrendiekre bízta annak igazgatását és a mindenkori házfőnök egyúttal püspöki-helynök is volt. Talált még egy okmányt, amely arról szól, hogy 1301-ben a Haviboldogasszonyról nevezett konvent a csanádi egyházmegye területén levő Szegeden alakul meg. Csak a mostani püspök idejében történt meg, hogy világi papot („Petrinus“) prezentált a város plébánosul.¹⁷ Nádasdy ezt az írást használta fel, hogy a plébániát újból megszerezhesse. Az udvarhoz fordul panaszával,

hogy a piaristák nem akarják magukat alá vetni joghatóságának, s püspöki jogainak megsértésével az esztergomi főkáptalan adott felhatalmazást az atyáknak a plébánosi teendők ellátására.¹⁸ A kancellária megküldi Nádasdy panaszlevelét a primásnak, hogy az esztergomi szentszék vizsgálja ki az ügyet.¹⁹ Nádasdy a nádor segítségét is kéri, aki a primás kívánságára Pozsonyból felszólítja Szeged városát, hogy a kivételezettségre vonatkozó iratokat és megbízható tájékoztatást terjesszenek fel: ez 1727. márc. 22-én meg is történt.²⁰ Esterházy látja, hogy ezek a vizálykodások hátrányosak a lelkipásztorkodás szempontjából és egészségtelen megoszlást idéznek elő Szegeden a hívek, a püspök és a hatóság, valamint a papság között, ezért átengedi a lelki joghatóságot az egyetlen szegedi plébánia felett. A primás erre vonatkozó levelét az 1727. július 21-i tanácsülésen olvassák fel: „Szabad elhatározásunkat követve méltóságos és főtisztelendő gróf Nádasdy Lászlónak, ez idő szerinti csanádi püspöknek, ki az idők mostohasága és a török hatalom által elődei székhelyétől megfosztatván, Magyarország kegyes királya engedelmével lakóhelyül Szeged szab. kir. várost választotta, ahol azonban a plébánia kiváltságok és pápai bullák értelmében kivételezett, e szerint az esztergomi érsekség közvetlen lelki hatalma alatt álló, melyet a püspök úr is elismer. Hogy azonban az ő tisztessége és méltósága Szeged sz. kir. város lakossága előtt növekedjék, amely városban a püspök úr jelenleg székházat tart, míg ő ott tartózkodik és a mi életünk tart, jelen íratunk erejénél fogva joghatalmunkat Szeged város kivételezett plébániája felett neki átengedjük, úgy azonban, hogy a patronátus jogával kétségbevonhatatlanul bíró városban a piarista atyák, akik legújában az esztergomi érseki helynöktől nyerték investitúrájukat, parochiális jogaikban ne háboríttassanak s rövidséget ne szenvedjenek“. Kelt Pozsonyban 1727. július 16-án.²¹

Ezzel az ideiglenes békesség helyre is állott volna, de a tizedek ügye még nem volt elintézve, mert az esztergomi érsek jogot formált azokra 1725-ig visszamenőleg. Két hét múlva írja Paluska György a városnak, hogy a hercegprimás akarata szerint a közte és a csanádi püspök között fennálló joghatósági pereskedés befejezéséig semmiképp sem kell a tizedet Nádasdynak megfizetni, jóllehet követeli.²² Dec. 13-án bemutatják a csongrád megyei alispán által kiküldött egy szolgabíróból és egy esküdtből álló bizottság jelentését, amelyben a primás kérelmére *felbontják a városnak a püspökkel az elmúlt esztendőre kötött egyességét* és megtiltanak a jövőre nézve minden „ollyatén pactatiot“.²³ December elején Bartakovics Pál esztergomi általános érseki helynök is megnyugtatta a hatóságot, hogy a csanádi püspököt nem kell olismerniök ordináriusnak, hanem csak a saját kérelmére az érsek által megbízott adminisztrátornak. A primás tudta és beleegyezése nélkül a plébániát illetőleg semmi újítást be nem vezethet Nádasdy s ha valami már történt, megsemmisítendő. Ezt közhírré kell tenni, hogy Szegeden mindenki megtudja.²⁴

A város tehát nem tartozott 1726-tól kezdve tizedet fizetni a csanádi püspöknek, hanem az esztergomi érseknek. Nádasdy tudomásul vette ezt, de nem nyugodott bele, sőt perrel fenyegette meg a várost. A tanácsülésen 1727. okt. 25-én tárgyalják ezt és így válaszolnak: „Esztergomi Érsek Úr bennünket inhíbeált, mi azért nem fogunk pörölni; tudgya eő Nagysága minemű szokása vagyon az Judria Inhibitioknak, várja eő Naga, hogy az állapotnak véghe szakadgyon“.²⁵ Nádasdy az ügyben jogorvoslatért a királyi kancelláriához fordult, ahonnét 1728 májusában nyilatkozatra kéri fel az esztergomi érseket, hogy véleménye szerint miképen volna elintézhető a joghatóság miatti ellentét.²⁶ Decemberben megsürgetik a választ s 15 nap alatt kéri a nyilatkozatot.²⁷ Az érsek válaszával az udvart a maga szempontjainak elfogadására megnyerte és a következő év februárjában közlik a szegedi magisztrátussal, valamint Nádasdyval is Öfelsége rendeletét, amelynek értelmében a jurisdikciót illetőleg Esterházy birtokon belül van s a csanádi püspök birtokon kívüli peres eljárásra utasítatik (ad Petitorium remittitur), ha állítólagos jogait érvényesíteni kívánja.²⁸ Nádasdy nem is enged igaznak tartott jogaiból s élte fogytaig küzd a szegedi plébániáért.

Esterházy első dolga volt, hogy mérsékelte a bérösszeget: a természetben való szolgáltatásokat elengedte, az 1200 forint helyett pedig évi 800 forinttal beírta. De a város e kötelezettsége csak papíron állott fenn a nélkül, hogy azt teljesíteni tudta volna. Mai szemmel nézve szinte elképzelhetetlen Szeged szab. kir. város szegénysége, amely a tanácsjegyzőkönyvekből lépten-nyomon élénk táruul. 1728 tavaszán nyíltan megvallják: „...nagy nyomorúságban lévén a N. város“ nehezen tudja teljesíteni a sok vállalt kötelezettségét.²⁹ Ra egy évre pedig ezt olvassuk: „Ezen szegény Város nem mint más Helekben, új lakosokbul nagyobb részbül constál és a Pénznek a szegénység között nagy szűki vagyon“.³⁰ Ekkor már 9432 forint 91 1/2 dénár hátralékot mutat ki a költségvetés.³¹

Nem csoda tehát, ha Esterházy nem kapott semmit. 1729. aug. 23-án — megemlítve atyai jóindulatát a város iránt — az 1725—28-ról elmaradt négy évi tizedarendát, 3200 forintot, Szeged emelésére és szépítésére szánja. Úgy rendelkezik, hogy részben a piaristák székházának építésére, részben pedig a Demeter-templom céljaira használják fel. A jövőben is csak ezt a csökkenteti évi bérösszeget (800 forintot) fizessék.³² Időközben, november 25-én, meghalt Nádasdy. Dec. 16-án már tárgyalja is a városi tanács a hercegprímás leiratát, amelyben a folyó évi 800 forintról rendelkezik. A felét az elhunyt csanádi püspök lelkiüdvére kívánja fordítani, vagy ha erre nem szorul rá, a tisztítóhelyen régóta szenvedő és elfelejtett többi lelkekért bemutatandó szentmisékre adja. A fennmaradó rész legyen a szerzetes papságé (200 forint a piaristáké, 100 forint a franciskánusoké, 50 forint P. Achylleus minoritáé, 50 forint Berényi kápláné).³³

A püspök halálának hírére december első napjaiban meg-

jelenik a hatóság előtt Kovacsics Jakab harmincádos (tricesimator) és a kamara nevében tiltakozik a kötelezvény szerint az elhunytnak járó 4000 forint tizedárenda felhasználása és bárkinak való kiutalása ellen. Tudomására jutott az is, hogy Nádasdy volt fundusait a város lefoglalta. Ezek használatát is megtiltja a kincstár nevében.³⁴ Amikor ugyanis a szegedi tanács dec. 1-én értesült Nádasdy haláláról, Lábady Ádám aljegyző indítványára bizottságot küldenek ki a végrendelet nélkül elhunyt püspök összes ingó s ingatlan vagyonának számbavételére és lefoglalására, mivel ezek a háramlási jog (Jus Caducitatis) szerint az 1638. évi 35.³⁵ és az 1649. évi 16. cikkely³⁶ értelmében a várost illetik meg. A bizottság tagjaivá Miller János városkapitányt, Nagy Pál, Lábady Ádám, Babarczy Ferenc és Bajality Mihály szenátorokat, valamint Strausz Ulrik városhadnagyot nevezik ki. Először az Alsóvárosban levő két majorságot (allodium) veszik át megfelelő formaságok közt, majd a palánkbeli rezidenciáját és a Podhradszky Györgytől vett másik házat, amelyek valamikor mind a város tulajdonai voltak. Őrséget is állítottak fel, hogy a vagyontárgyakra vigyázzanak, de a katonai parancsnokság eltávolította ezeket. E miatt a város hevesen tiltakozott Kling Wolfgang körletparancsnok előtt.³⁷

A kamara azonban nem tűrte érdekei csorbitását. Nádasdy esedékes porladozott már a sírjában, de az elmaradt tizedbérleteket, amelyek életében jogosan megillették volna, a város még most sem fizette meg. 1731. jan. 26-án parancsot kap az előjáráság, hogy a 4000 forintot kamataival együtt kétszer 15 nap alatt fizessék be a pozsonyi bankalitási kirendeltségnek.³⁸ A város rettentő pénzszűkében lévén haladékat kér.³⁹ A magyar kamara annyi könnyítést engedélyezett, hogy az összeg felét: 2000 forintot és az esedékes 860 forint kamatnak a felét, vagyis összesen 2430 forintot Szent György-napig, a másik felét pedig Szent Mihály napjáig juttassák el rendeltetési helyére; a házak és a két major ügyében kedvező jelentést tettek az udvari kamarának. A város mindenestre várja meg az utóbbi dologban a felsőbb döntést.⁴⁰ A tanács szorultságában a serfőzdek jövedelmére gondolt, amelyek legalább részben fedezték volna a tartozást.⁴¹ Elmúlik azonban Szent György napja és nem fizetnek semmit. 1732 februárjában azután a kamara — nem tűrvén tovább a halogató módszert — szigorú hangon megparancsolja, hogy a hónap végéig Szeged fizesse meg tartozását.⁴² A tanács — nem tehetvén mást — kölesönt vesz fel: a szécsényi franciskánusoktól kapnak 1600 forintot 6%-os kamatra.⁴³ Temesváry András tanácsnok azonnal Pozsonyba indul az összeg egy részével, de egyúttal magával viszi a kimutatást a város követeléseiről is, amelyek Nádasdyval szemben fennállottak, de nem teljesítették.⁴⁴ Ezeket a számadásokat a kamara csak részben fogadta el, s így az ügy hullámai tovább gyűrűztek.⁴⁵

Talán kissé messze vitt már bennünket ez a tárgyalás, de pontosan akartam követni az események fonalát, hogy itt is megmutas-

sam Reizner egyoldalú beállítását. Kis rosszindulattal és elfogultsággal Szeged szab. kir. város magatartását is bíráló tárgyává lehetne tenni szerződésben vállalt kötelezettségeinek nem teljesítése miatt. Ha azonban mindkét irányban tárgyilagosak maradunk és a mutatkozó hibákat, nyerseségeket a korba helyezve nézzük, sok minden más színben tűnik. Mindenesetre tartozunk annyi megértéssel a nehéz anyagi viszonyokkal küzdő várossal szemben, mint amennyit Nádasdy tanúsított, amikor nem követelte teljes szigorral a neki járó tizedbért.

Jegyzetek a XI. fejezethez.

- ¹ Szeged lt. Prothocollum lib. regiaeque civit. Szeged 1724—1730. 243. l. — ² Szeged lt. Prothocollum 1724—1730. 243. l. — ³ Szeged lt. Prothocollum 1717—1723. 167. l. — ⁴ Szeged lt. Prothocollum 1724—1730. 261. l. — ⁵ Szeged lt. i. h. 19. l.: „Publicorum onerum et Contributionum nonnullae Restantiae penes miseros Cives inexolutae reperiuntur, quae propter modernam pene inauditam pecuniae caristiam executione etiam mediante exigi haud possunt“. — ⁶ Szeged lt. i. h. 50. l. — ⁷ Szeged lt. i. h. 246. l. Az egész elszámolás itt található 1719—1726-ig. 243—246. l. — ⁸ Szeged lt. i. h. 241. l. 7. pont. — ⁹ Szeged lt. i. h. 248. l. — ¹⁰ Szeged lt. i. h. 246. l.: „Igy 1200 ft. helyet ad ezen esztendőre a N. város 1051 f. és 39 1/2 Kr., eő Naga pedig de integro quietálni tartozik 1200 f. azaz: ezer két száz Rhénes forintokrúl“. — ¹¹ Schematismus Venerabilis Cleri Archidioecesis Strigoniensis. Budapest, 1941. 17—18. l. Alázatosságból legtöbbször „frater Emericus“-nak írja magát. — ¹² Szeged lt. i. h. 354. l. 1726. okt. 18. „... ratione exemptae Parochiae nrae, ac Tricarum cum Illmo et Rndmo Dno Eppe Csanadiensi hucusque habitarum“. — ¹³ Szeged lt. i. h. 359. l. 1726. nov. 22. — ¹⁴ Historia Domus Szeged. Schol. P. f. k. 90—92. l. Idézve Pap János: A piaristák Szegeden. Szeged, 1886. 52. l. — ¹⁵ Szegedi piarista lt. Nádasdy levele Győrből, 1726. dec. 4. Idézve Pap J. i. m. 51. l. — ¹⁶ Szeged lt. i. h. 362. l. „Literas Rndmi Dni Vicarii Csanadiensis et nunc Oppidi Makó Parochi Amplius Magistratus ideo silentio praeterit, quod non sit Fori ejusdem jam habitum Parochum (cum quo contentatur tota Civitas) amovere, et alium se Solo eligere“. — ¹⁷ Szeged lt. i. h. 380—382. l. a szegedi konventnek a városhoz intézett bizonylata, valamint a püspökhöz írt levél is másolatban. A jegyzőkönyvben a következő hozzáfűzött bejegyzést olvassuk: „Super quibus tamen omnibus abundanter replicatum est“. (1727. márc. 17.). — ¹⁸ O. L. Helytartótanácsi iratok 1726. nov. 26. — ¹⁹ O. L. Kancelláriai iratok 1727. márc. 17. sz. — ²⁰ Szeged lt. i. h. 379. l.: „A. Magistratus intuitu exemptae hujus Parochiae ad Sedem Archiepatus Strigoniensis identidem pertinentem, humilem transmisit omnium Documentorum Transumptionem genuinamque rei Informationem et Recognitionem“. — ²¹ Szeged lt. i. h. 421. l. A levél teljes szövege idézve Pap i. m. 58—59. l. — ²² Szeged lt. i. h. 427. l. 1727. aug. 7-én. — ²³ Szeged lt. i. h. 442—443. l. „... az Tettős N. Tanácsott és az N. Várost Méltóságos Csanádi Püspök eő Naghval accordált az elmúlt edgy és ez folyó esztendőkre való Dézma Taxájának meghadása, és ezután successivis temporibus az ollyatén pactatio iránt inhibeálták... Mely Inhibitio cum homagiati cultu alázatossan acceptáltatott...“ — ²⁴ Szeged lt. i. h. 443. l. Dec. 7. — ²⁵ Szeged lt. i. h. 437. l. — ²⁶ O. L. Kancelláriai iratok 1728. máj. 23. sz. — ²⁷ O. L. Kancell. iratok 1728. dec. 8. sz. — ²⁸ O. L. Kancell. iratok 1729. febr. 29. és 46. sz. A jogtalanul Esztergomhoz csatolt plébániáért Nádasdy utódai is harcolnak. Mária Terézia alatt 1776-ban VI. Pius végleg a csanádi püspöknek rendeli alá.

Oltványi Pál: A szegedi plébánia és a t. Piarista atyák szegedi krónikája. Szeged, 1886. 7. l. — ²⁹ Szeged lt. i. h. 452. l. 1728. márc. 1. — ³⁰ Szeged lt. i. h. 504. l. 1729. febr. 5. — ³¹ Szeged lt. i. h. 526. l. — ³² Szeged lt. i. h. 535. l. — ³³ Szeged lt. i. h. 546. l. — ³⁴ Szeged lt. i. h. 545. l. 1729. dec. 2. — ³⁵ „És hogy senki a városok fekvőjóságait (amelyek az 1542-ik évi 33. cikkely szerint soha a királyi fiscusra nem háramlanak), magának adományul fel ne kérhesse és ha felkérte volna, olybá vegyék, mintha meg sem nyerte volna“. Az 1638. évi 35. tc. 3. §. Corpus Juris Hungarici (szerk. dr. Márkus Dezső). Budapest, 1900. 391. l. — ³⁶ „A javak uratlanná válása és magszakadás esetében meg kell tartani azokat a városokat az ő régi és hosszas gyakorlattal megerősödött jogaikban, és azok polgári javai az ilyen uratlanná válás és magszakadás esetében ne Ófelsége királyi fiscusára, hanem a városi fiscusra szálljanak“. Corp. Jur. Hung. 535. l. — ³⁷ Szeged lt. i. h. 544. l. — ³⁸ Szeged lt. Prothocollum lib. regiaeque Civit. Szeged, 1730—1741. 26. l. — ³⁹ Szeged lt. i. h. 26. l. „...civitas respirium intuitu exolutionis fm! 4000 petet“. Jan. 20. — ⁴⁰ Szeged lt. i. h. 31. l. 1731. febr. 23. — ⁴¹ Szeged lt. i. h. 50. l. „...ex arenda Domus Braxatorialis...“ — ⁴² Szeged lt. i. h. 57. és 93. l. 1732. febr. 3. — ⁴³ Szeged lt. i. h. 93. l. — ⁴⁴ Szeged lt. i. h. 98. l. — ⁴⁵ Szeged lt. i. h. 119. és 153. l.

XII. A rezidencia és a székesegyház.¹

Nádasdy a tervezett új várban rezidenciát és székesegyházat kér. — A Szent Demeter-templomot kapja meg és a régi székházat. — A házat a püspök, a templomot a város-kegyúr renováltatja.

1716. okt. 18-án Temesvár végleg a császári hadak kezébe került, de Nádasdy már szeptemberben kéri, hogy a szegedi templomokat a várban és a külső erődítményben (Palánk) javítsák ki. Azt is kéri, hogy a ferenczerendi misszionáriust, aki a katonaság lelkipásztora,² mozdítsák el és a helyére nevezzenek ki egy plébánost két káplánnal. A maga számára minden szükségre számítva („auf allen nothfall“) egy házat kér két-három szobával és a püspöki székház megépítését. A várban levő templom volt a helyőrségi templom, a külső erődítményben (Palánkban) levő pedig a Szent Demeter-templom. Az utóbbi — mint fentebb láttuk — 1715-től kezdve ismét raktár céljaira szolgált. Nádasdy írását 1716. szept. 30-án elküldi Herbersteinnek, hogy a püspöki rezidencia és a két templom ügyében tegyen részletes jelentést.³ De a püspök türelmetlen. Októberben újra kéri a hadügyi tanácsot, rendelje el a szegedi várparancsnoknak és az erődítési munkálatokat vezető mérnök-alezredesnek, hogy az erődítmény kibővítése miatt esetleg lerombolandó templom pótlására, valamint a rezidencia és a plébánia számára is jelöljenek ki helyet. Egyben értesítsék az udvari kamarát az építkezéshez szükséges anyagok előteremtése céljából.⁴ Még ugyanabban a hónapban jelenti a várparancsnok, hogy a mérnök által ki fogja jelöltetni a püspök számára a területet az új templom építésére, továbbá, hogy az építéshez szükséges anyagokat Nádasdy rendelkezésére bocsájtsa, ha ez a vételár fejében meghatározott összeget biztosít és lehetővé helyezi.⁵

Amint ezekből az okmányokból látjuk, a szegedi vár erődítési munkálatai ismét az érdeklődés előterében állnak. A kazamaták elkészítése és a sáncok megerősítése 1714–1716-ig tartott,⁶ a Palánkban levő elhagyatott, öreg plébánia-templom abban a veszélyben forgott, hogy lerombolják. A Palánk házainak egy részét már elhordták; az 1720. évi népösszeírók megjegyzik, hogy Szegeden a vár bővítése miatt 90 házat bontottak le.⁷ Magától értetődő tehát, hogy Nádasdy is számol ezzel és rögtön megfelelő helynek kijelölését kéri a készítendő erődben egy új templom szá-

mára. Kérélmé azonban egyelőre eredménytelen maradt. 1717. januárjában ismét a hadügyi tanácshoz fordul, hogy Herberstein és Gosseau (mérnök) jelöljék ki a templom, a plébános lakása és a rezidencia számára a helyet s az udvari kamara utalja ki az építéshez szükséges pénzösszegeket.⁸ Most már nem hiába kérte. A katonai mérnök a leendő erődítményben megjelölte és kimérte az új templom és az említett épületek számára szükséges területet, sőt már az alapok kiásását és az alapköv letételéhez szükséges gödör készítését is elkezdték. A városi tanács is segítségére siet az ügynek és egyhangú határozattal a következő építkezéseket veszi tervbe:⁹ 1. új templom, 2. püspöki palota, 3. négy kancsnoki ház, 4. iskola tanítói lakással együtt, 5. templomi zenészek lakása, 6. városháza, 7. tanácsnokok háza a téren. A régi templom — ha megmarad — a piaristáké lesz a kórháznak használt házzal együtt, a püspöknek pedig a mostani kertje helyett másikat adnak s azonkívül neki is, kanonokjainak is egy-egy majorságot juttatnak. A város kilenc tégláégetőjét átadják a várparancsnoknak, csak annyit kívánnak viszonzásul, hogy az új erődben a katolikusokat a rác polgároktól válasszák külön. De mindez megmaradt tervnek, mert a Szent Demeter-templomot mégsem bántották, az erődítési munkálatokat pedig lassanként abbahagyták, mivel a török veszedelem Savoyai Jenő herceg szerencsés hadvezetése következtében mindinkább elenyészett.

Most azután Nádasdy minden erejével azon volt, hogy a Demeter-templomot s a körülötte levő épületeket visszakapja a kamarától.

Az udvari kamara 1718. okt. 11-én rendeli el a templom kiürítését, amelyet a passarovici békekötés után most már nyugodtan át lehet engedni a püspöknek. A már megkapott házat megtarthatja, az átalakításhoz szükséges anyagokat azonban fizesse meg, ha olyan természetűek, hogy azokat a kamara pénzért szokta adni. A neki adott Makó város jövedelmeit és az ottani lakosokat felhasználhatja a munkára.¹⁰ A püspök kéri a várparancsnokot, hogy ezt a parancsot hajtsa végre. Herberstein 1719. januárjában jelenti a hadügyi tanácsnak, hogy a püspök a tőle erőszakkal elvett üres templomot meg akarja kapni. Hozzáteszi azt is, hogy Nádasdy Althann váci püspökkel viszálykodásban van a joghatóság miatt.¹¹ Althann Mihály Frigyes bíboros püspök ugyanis 1719-ben gondos vizsgálatot indított, hogy Szeged a török uralom előtt a váci vagy a csanádi püspökséghez tartozott-e. Mindkét részről eredeti okmányokkal és pápai írásokkal hozakodtak elő.¹² Erről a viszálykodásról emlékezik meg Herberstein idézett elveleiben.

A hadügyi tanács január 18-án válaszol, de nem tudjuk, hogy milyen értelemben.¹³ Csak az bizonyos, hogy Nádasdy eddig egyetlen templomot sem kapott, pedig szünet nélkül kérelmezi. A katonai és a kamarai hatóság jogköre keresztezte egymást, s azért nem volt az említett rendelkezésnek fogantatja. A már említett írásban („Puncta Episcopi Csanadiensis”) kéri Nádasdy

a szegedi templomot a régi élelmezési-házzal és sütőkemencével együtt, valamint a közelben levő üres házat a püspök, a káptalan és az egyházi alkalmazottak stb. számára. Az 1719. júl. 7-én tartott miniszteri konferencia jóváhagyja ezt, de azért minden a régiben marad. 1720. febr. 21-én újra elrendeli a kamara a templom visszaadását,¹⁴ ámbar már 1718 októberében ugyanilyen értelemben rendelkezett, s meghagyja, hogy Staudacher kamarái felügyelő tegyen jelentést a templom megtörtént kiürítéséről.

A dolog azonban lassan halad. 1720-ban Szegedre jönnek a piaristák és júl. 14-én átveszik a plébánia vezetését.¹⁵ 1720. febr. 17-én ugyanis jóváhagyta a püspök a városnak a piaristákkal kötött szerződését, jöllehet kezdetben ellenezte az ügyet.¹⁶ Plébánia-templomul eleinte a Szent Demeter-templom mellett álló kis kápolnát használták. Lakásuk a templom keleti (Tisza felőli) oldalán álló L alakban épített rozoga ház volt, amelyet eredetileg lisztraktárnak használt a kincstár (Mehlschupfen), a Rákóczi-féle felkelés idején pedig kórház céljaira szolgált. Hat helyiségre osztották, saját költségükön kitatarozták s félig keserű, félig kedélyes szívvvel „Hatrongyosnak“ nevezték. Ennek folytatásában a Piarista-utcában állott az élelmezési tiszti-lakás, amelyet még Dolny idejében püspöki rezidenciának jelöltek ki. Nádasdy nem ezt kapta meg — mint említettük, — mert abban az időben (1711–12) katonaság lakta. Idetelepítik az iskolát s legalóször Fr. Domonkos vezetése alatt a „parva et principiorum“ osztályt, 1723-ban a „syntaxist és grammaticát“, 1724-ben pedig a „rhetoricát és poeticát“ nyitják meg.¹⁷

A püspöki rezidencia az a kijavított kincstári ház volt, amelyet Nádasdy még 1712-ben kapott Comettől. Mint ideiglenes megszállóházat tekintette ezt, tervei azonban egy új ház építésére vonatkoztak. Ha Szegedre jött, itt lakott, egyébként helynöke s udvari papja használta. Igyekeztem megállapítani ennek a háznak a helyét, de a dolog nem könnyű.¹⁸ Reizner egyszerűen felveszi, hogy a Volckra-féle bizottság által a püspököknek szánt házat lakta Nádasdy. De világosan kitűnik a püspök írásából és Cometnek már idézett jelentéseiből,¹⁹ hogy e helyett másik fiskális házat kapott. Ez is a Piarista- (később Révay-) utcában feküdt, mert 1758-ban Redl Ferenc József, bácsi kamarai tanácsos és felügyelő az udvari kamarához küldött jelentésében úgy beszél a Nádasdy-féle házról, mint a *piaristák templomához közel* a város közepében („in meditullio civitatis“) lévő épületről. Megemlíti, hogy kb. 12 évvel azelőtt leégett (az 1744-i nagy tűzvészben) s most gazdátlanul áll. Terjedelmes és megrongált fundus, amelyet senki el nem foglalt, de nem is igényelt. Gatterer harmincadosra bízta a gondozását, hogy a város meg ne kaparintsza. Javasolja, hogy a kamara tartsa meg és esetleg használja fel valamiféle kincstári épület céljaira.²⁰ Az 1776-ban készült Balla-féle térképen,²¹ amelynek palánki részét közlöm, a Szent Demeter-templom keleti oldalán találjuk a Piarista-utcát, ebben közvetlenül a templom mellett



A Palánk legrégibb része Balla térképén.

áll a kegyesrendiek rezidenciája, folytatásában pedig hosszú kerítés van, amely a harmincados ellenőr házáig húzódik. Ez a Kereszt-utca és a Piarista-utca sarkán álló ház — véleményem szerint — az egykori püspöki rezidencia falainak, épületmaradványainak, telkének felhasználásával készült.²² Ügylátszik, a harmincados nem nézte tétlenül az üres épületromot, hanem beosztottjának (contrascriba) építtetett ott lakást. Az udvarba rajzolt fekete pont talán a kút, amely Nádasdy házának leltára szerint valóban ott volt.

Minél világosabb lett a püspök előtt, hogy a rezidenciának Temesvárra való áthelyezése szinte lehetetlen, annál jobban és lakályosabban igyekezett berendezni szegedi lakását. Már 1720-ban kőművesek, faragók, ácsmesterek és üvegesek munkálkodnak a püspöki házon, hogy befejezzék. 1721-ben és 1722 első felében bevégezik a legszükségesebb munkát. A városi számadások feljegyzik a mestereknek kiutalt fizetéseket.²³ Akkori helyi viszonyok szerint egyike lehetett a legalkalmasabb és legszebb szegedi háznak. 1721-től kezdve évről-évre itt történik a Szent György napján szokásos tisztújítás („in domo seu residentia Eppi Csanadiensis”).²⁴ 1725-ben mondja is a jegyzőkönyv, hogy „a hasonló közérdekű ténykedés elvégzésére igen alkalmas a ház”.²⁵ 1726-ban azonban az Alsóvárosban levő városi székházban („ad curiam... in Inferiore Civitate situatam”) gyűlnek össze választásra.²⁶ A tanácsjegyzőkönyv nem jelöli meg ennek közelebbi okát, csak annyit jegyez fel, hogy „a dolgoknak mai igazságtalan állása”²⁷ miatt van erre szükség. Ekkor már javában folytak Nádasdynak az új hercegprímással való nézeteltérései Szeged hovatartozandóságát illetőleg. A város is igyekezett szabadulni a püspök fennhatósága alól — mint már említettük — s a feszült viszonyok miatt nem vehették igénybe a házat az évi szokásos tisztújítás alkalmából.

Az 1723. jún. 19-én befejezett országgyűlés által hozott törvények között a XV. cikkely 1. §-ában elrendelték, hogy „a főpapok s más egyházi javadalmasok, akik a király vagy az ország közhivatalaiban, vagy az egyháznak más fontos dolgaiban elfoglalva nincsenek, a törvény parancsa és szoros köteleességük szerint megyéikben s javadalmaikban székeljenek, hogy az ez ellen vétőket királyi hatalommal is meg ne kelljen fenytetni”.²⁸ Nádasdy ezóta lakik hosszabb időszakokon át a szegedi házban, különösen, hogy az 1723. aug. 7-i császári rendelet Szegedet jelöli meg végleges székhelyül. Eddig csaknem kizárólag Győrben élt, kivéve az országgyűlés idejét, amelyet Pozsonyban töltött. Bécsben és Pannónhalmán is sokszor megfordult, Szegedre csak átmenetileg jött le. 1724-ben huzamosabb időt tölt székhelyén. Erre az időre esett temesvári látogatása is. 1726-ban csaknem egy álló évig volt itt, 1727-ben is hónapokon keresztül s a kanonoki lakások építése kötötte le a figyelmét. Talán ez is okozta, hogy 1726-ban nem tartották az ő házában a tisztújítást.

Az 1723. aug. 7-i császári rezolúció értelmében székesegyház

lett a Demeter-templom, s a birtokában levő régi lakást a szomszédos sütőhelyekkel együtt most már végleg megkapta a püspök. Azonkívül neki adott a rendelet egy elhagyatott épületet a káptalanja és cselédsége számára. Egyben megparancsolja a császár, hogy a 3000 forintot, amely a kiutalt évi 5000 forintból a kanonokoknak, a zenészeknek, a templomi és iskolai alkalmazottaknak volt szánva, használja fel az említett épületek kijavítására. Ezt az összeget ugyanis a temesi adminisztráció 1721. május 1-ig visszamenőleg fogja számfejtetni, úgyhogy az az építkezési költségek fedezésére teljesen elegendő, míg hivatalukba nem lépnek, akiket ez a pénz eredetileg megillet.²⁹

A székesegyház renoválását és használható állapotba való helyezését a rendelet Szeged sz. kir. városra, mint kegyúrra hárítja át.

A király arról is intézkedik, hogy az építkezéshez, illetőleg a rezidenciának és a cselédségi lakásoknak kijavításához szükséges téglákat a várbeli tégláégető bocsássa rendelkezésre önköltségi áron. Ezenkívül a sóhivatal ingyen engedi át a szükséges tutajszálfákat, de csak a cselédlakás építéséhez. Mielőtt a munkához kezdenének, kéri Nádasdy az udvari kamarát, hogy a rezidenciánál szükséges építkezéshez is engedélyezzen 300 db. szálfát. 1724. okt. 27-én foglalkozik az újszerzeményi bizottság a püspök kérelmével és javasolja, hogy utasítsák el a kívánságával.³⁰ De a lap szélén olvasható megjegyzésből, amely gróf Dietrichsteintől, az udvari kamara elnökétől származik, kiviláglik, hogy a szükséges famennyiség kiutalása mégis megtörtént, mivel az egész nem jelent nagy értéket. Gondoskodni kell azonban arról, hogy ezt másra ne fordítsák. Novemberben rendeletet kap a szegedi sókezelőtiszt, hogy elismervény fejében adja át a püspöknek az ingyen fát, de ügyeljen arra, hogy ezt valóban a megjelölt célra használják fel.³¹

Újabb huza-vona keletkezett, mert a szegedi tisztviselők a magas rendelet ellenére sem akarták átadni a kiutalt famennyiséget és mindenféle nehézséget támasztottak, csakhogy a püspöknek kellemetlenkedjenek. 1724-ben új kéményt raktak,³² 1726 végén pedig elkészültek az új tetővel is. 1724. ápr. 6-án 300 frtot fizet Nádasdy Summating János várbeli erőépítési főfizetőnek 100.000 db. tégláért.³³ Azonkívül 36.000 db. zsindelyt is vett kölcsön a szegedi sóhivataltól, de amikor a fizetésre került volna a sor, írt egy kérvényt az udvari kamarához, amelyben nemcsak a hitelbe vett zsindely ingyenes odaítéléséért könyörög, hanem újabb 40.000 ingyen zsindelyt és 300 szálfát kér a cselédség lakásához. A „subdelegatio neoaquistica“ 1727. márc. 20-án foglalkozik a kérelemmel s elutasítja.³⁴ Ilyen értelemben adja ki az udvari kamara az 1727. május 6-i rendeletét, amely szerint a püspök a hitelbe vett zsindelyeket készpénzben (pro parato aere) tartozik megfizetni, hasonlóképpen mindazt, amire a jövőben még szüksége lesz a további építkezéseknél.³⁵

A plébánia-templomot, amely székesegyháznak volt kijelölve és teljesen megrongált állapotban volt, a város 1723-tól, alaposabban 1725-től kezdve éveken keresztül javíttatja. Kőművesek, ácsok dolgoznak rajta, új tetőt építenek, a toronyra bádogtetőt, bádogkeresztet tesznek s a régi orgonát kijavítják. Ebben a kamara is segítségükre volt. Az udvari kamarai levéltárban van P. Alexander (Demka Sándor) piarista kérvénye, amelyben a szükséges épületfát kéri. A kamara a szegedi sóhivatal által 50 db. tutajszálfát utal ki ingyenesen a templom építéséhez.³⁶

Ennek a munkának a befejezését már nem érte meg a püspök; a kibővített székházban sem lakott hosszú ideig, mert az 1728–29-i országgyűlés alatt egészen haláláig Pozsonyban tartózkodott.

Vessünk még egy futólagos pillantást a rezidencia sorsára a következő években. Nádasdy utódja Falckenstein Béla báró lett, akit melegen ajánlott Savoyai Jenő is, mert „*von Teutscher Nation ist*” és Ófelségo szempontjai szerint az újszerzeményű területeken elsősorban ilyenekkel kell betölteni a püspöki székeket.³⁷ Mercy, a temesi kormányzó, anyai nagybátyja volt az új püspököknek s így természetesen nem Szegedre vonul be egyházmegyéjét elfoglalni, hanem Temesvárra. De mennyire más volt ez a fogadtatás a majdnem pontosan 8 évvel ezelőtt történt hűvös ünnepséghez képest, amikor Nádasdyt fogadták!³⁸

A szegedi rezidencia, amely eredetileg kincstári ház volt, Nádasdy halálával ismét a kamaráé lett. A gondozatlanul maradt épület romlott évről-évre, csak az egyik szárnyát lakta a „Vorster-Controllor” (erdőellenőr) és még egy másik lakó.³⁹ Falckenstein az udvari kamarához írott levelében panaszkodik a püspöki rezidencia szomorú helyzete miatt.⁴⁰ Mivel azonban állandó lakóhelye Temesvárott volt Rebentischnek, az adminisztráció tanácsosának lakásában, nem sürgette erőiesen a szegedi ház kijavítását. De amikor a pestis és főleg az 1737-ben megindult török támadás miatt 1738 nyarán elhagyta Temesvárt és Szegeden a régi Nádasdy-féle épületben húzódott meg, egyik kérélmre a másikat érte. Életveszélyesnek mondja a ház állapotát, az esővíz belefolyik, sőt egy része állandóan bedőléssel fenyeget. A legnagyobb baj az, hogy a török veszedelem elmúltával vissza sem térhet Temesvárra, mert a lakását eljövetele óta ragálykórháznak használják s így kénytelen itt tölteni a telet. Kéri hát az udvari kamarát, hogy hozassa rendbe a szegedi házat s utalja ki a legfeljebb 200 forintra menő költséget.⁴¹ Novemberben el is rendelik a Bankalitásnak a pénz folyósítását.⁴² Ügylátszik, mégsem történt semmi a házzal, mert 1739 tavaszán újból ír Falckenstein az udvari kamarának. A telet állandó aggodalomban töltötte, mert a ház egy része összeroskadt, a tetőszerkezet teljesen elkorhadt, a falak megdőltek. Nem is érdemes javítani az épületet, mert a gyenge alapok nem bírnák el az új tetőt. Javasolja, hogy a régi teljes lerombolásával új házat építsenek a helyébe. Sachs (Sax) Zakariás kőműves terveit is

küldi, amelyek szerint kb. 5–6000 forintra volna szükség. A kamara hozzájárul, sőt sürgős utasítást küld a Bankalitáshoz, hogy a kért összeget haladéktalanul utalja ki, mert a nyáron be kell fejezni az építkezéseket.¹³ De erre nem került sor. Augusztusban súlyos beteg lett Falckenstein Szegeden s alighogy felépült egy kissé, visszatért Temesvárra, ahol szeptember 27-én 96 órai agónia után meghalt.¹⁴

Az öreg szegedi ház megmaradt része — mint már említettük — 1744-ben leégett s évekig pusztán meredeztek a falai, míg a harmincados fel nem építette a Balla-féle térképen látható házat, amelyben ellenőrje lakott.

Jegyzetek a XII. fejezethez.

- ¹ L. Hogyan lett Szeged püspöki székhely a XVIII. század elején? c. értekezésemet a Katolikus Szemle 42. évf. IV. számában (1930). —
² Hadi lt. Expedítprotokolle 1716. szept. 544. sz. A várkaplánságot ellátó ferencrendiek külön anyakönyveket vezettek, amelyek most a szeged-belvárosi plébánián találhatók. P. Näsl Felix, P. Freiseisen János, P. Schauer Lénárt, P. Fridrich Orbán, P. Dworák János neveit találjuk 1720-ig. Ekkor kezdődnek meg a piarista plébános és a várkaplán között a joghatóság miatti ellentétek. Nádasdy teljes erejével a palánki plébánia jogai mellett száll síkra, de a ferencrendiek P. Tönneman Vitus György S. J. katonai főlelkész (III. Károly egyik gyóntatója) tekintélyére hivatkozva ellenállnak s a katonai és kincstári személyek feletti lelki hatalmukat gyakorolják. Nádasdy több ízben levélben keresi meg Herbersteint, a várparancsnokot és a ferencrendi guárdiánt, de eredménytelenül. Hosszas huza-vona után a bécsi nuncius közbejöttére végre 1723. jan. 23-án úgy dönt a haditanács, hogy a tisztán katonai személyek a várkaplánsághoz, a többiek pedig a plébános joghatósága alá tartoznak (Pap János: A piaristák Szegeden 1720–1886. Szeged, 1886. 24–41. l.). A vizsályt azonban ez nem csillapította le, mert 1724. márc. 15-én Tönneman fr. a püspököknek s említi, hogy az ellentét nem szűnik meg addig, míg a hadügyi-tanács el nem dönti, kiket ért a katonaságon. Tönneman úgy magyarázza, hogy az állandó őrség tagjai, valamint a letelepült katonai személyek Nádasdy alá, a többiek (átvonuló, mozgó katonaság) hozzá tartoznak. A gyakorlatban ettől kezdve ez az elv érvényesült (Győri kápt. m. lt. Th. XLI. 5231. sz.). A joghatósági vitára vonatkozó levélváltások és iratok jórésze a szeged-alsóvárosi ferences zárda levéltárában található. —
³ Hadi lt. Registraturprot. 1716. szept. 30. 485. sz. —
⁴ Hadi lt. Expedítprot. 1716. okt. 278. sz. —
⁵ Hadi lt. Expedítprot. 1716. okt.: „... mit Materialien und Bausorten gegen Sicherstellung eines Fonds zur Wiederersetzung dem Grafen Nadasy anhanden gehen werde“. —
⁶ Reizner i. m. l. k. 235–239. l. —
⁷ Acsádi i. m. 447. l. —
⁸ Hadi lt. Expedítprot. 1717. jan. 28. sz. —
⁹ Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 631. T. sz. évszám nélkül. —
¹⁰ Győri kápt. m. lt. Cimth. 631. S. sz. a rendelet másolata. —
¹¹ Gr. Althann IV. Mihály Frigyes 1718–1734-ig váci püspök. 1719-ben összeírattja egyházmegyéje plébániáit. Ekkor indul a harc Szegedért. 1720-ban III. Károly a nápolyi királyság kormányzását bízta Althann bíborosra. Ezalatt 1729-ig Berkes András nagyprépost kormányozza az egyházmegyét. Chobot F.: A váci egyházmegye tört. névtára. Vác, 1915. 44. és 53. l. —
¹² A joghatósági vizsályra vonatkozó összes iratokat közli Ortway T.: Történelmi adattár Csanádegyházmegye hajdanához és jelenéhez. Temesvár, 1871. I. k. 80. 133. és 186. l. Szegedet Mária Terézia alatt VI. Pius a csanádi püspökség alá rendeli. —
¹³ Hadi lt. Registraturprot. 1719. jan. 18. 280. sz. Az akta

hiányzik. — ¹⁴ Kam. lt. Hoff. 1720. febr. 21. fogalmazvány... „Es ist demselben bereits untern 11^a Octobris des vorletzt abgewichenen 1718^a Jahres anbefohlen worden, das dem H. Bischoffen zu Csonad grafen Ladislao Nadasdy unter auch damahlige resolvirten puncten, auch die in der Palanka oder Schanz alda zu Segedin gelegene Kirchen, welche ihm Herrn bischoffen vorhin schon einmahl restituirt, nachgehends aber zu unterbringung des Proviantes und zwar lezthin ex necessitate belli bey belagerung der Vöstung Temesvar ad interim applicirt worde, bey nunmehr erfolgten Friden widerumb zurückgegeben werden soll“. — ¹⁵ L. a belvárosi plébánia anyakönyveinek bejegyzését. — ¹⁶ Pap J. i. m. 11. l. — ¹⁷ Szegedi piarista rendház lt.: „Familiae Domus ab Anno 1720 ad 1780 inclusive“. Kézirat. — ¹⁸ Senki sem igyekezett a ház helyét pontosan megkeresni. Oltványi Pál a Szegedi Híradóban (1862. év 20—22. sz.) írott cikkében jámbor óhajának ad kifejezést, hogy ezt ki kellene deríteni. Cs. Sebestyén Károly Szeged régi utcáinak és házainak alapos ismerője: A szegedi Palánk c. füzetében (Szeged, 1927) a 11. lapon jó helyen keresi: „A mai Révay-utcában állott, talán épen a mai plébánia palota helyén Nadasdy L. gróf szegedi (?) püspök háza“. — ¹⁹ Kam. lt. Hoff. 1711. nov. 27. és 1712. ápr. 8. — ²⁰ Kam. lt. Hoff. 1718. márc. 16. alatt található Redl jan. 31-én Zomborból küldött jelentése: Quoad alterius ordinis fundum, in quo Domus, condam Episcopalis Nadasdiana erecta, eademque ante 12 circiter Annos combusta fuerat... Excelsam Cameram Hungarico Aulicam informare possum, quam quod hic fundus Ecclesiae Piarum Scholarum proximior in meditullio civitatis constitutus sat amplus, et vastus ab Annis praerecensitis... vacuus haereat... et actu Domino Tricesimatori Gatterer commiseram, specialiter, huius fundi curam, et vigilantiam adhiberi, ne ullo sub praetextu in eundem civitas inolet, ac occupet, verum pro ulteriori necessitate, aut exstruendo quopiam aedificio Regio Camerali quo reservatus applicetur“. — ²¹ A szegedi múzeumban. A fényképmásolat dr. Csallány Dezső múzeumi igazgató segítségével és költségén készült. — ²² A térképen az illető telek megjelölése: „P(orta) D(omi)ni Contrascib(ae) 30mae (Tricesimae)“. Teljesen alaptalan és téves Reizner állítása, hogy „az 1724. évben helyreállított püspöki székházat a haditanács azon oknál fogva, mert a vár lőtávolóba esett, időközben lerombolta.“ I. m. I. k. 296. l. — ²³ Szeged lt. Prothocollum 1723—1730. 245. l. — ²⁴ Szeged lt. Prothocollum 1717—1723. 152., 192. l., Proth. 1723—1730. 7., 107., 384, 460. l. — ²⁵ Szeged lt. Prothocollum 1723—1730. 107. l. „... ad Domum Episcopalem, pro simili publica Functione peragenda accommodatam...“ — ²⁶ Szeged lt. Prothocollum 1723—1730. 220. l. — ²⁷ I. h. „pro moderno injurioso rerum statu“. Ez évben különben is a király halasztó rencelete folytán a szokásos Szent György napja helyett csak júl. 2-án történt meg a tisztújítás. Prothocollum 1723—1730. 289. l. — ²⁸ Corpus Juris Hungarici (Szerk. dr. Márkus Dezső) 1657—1740. évi törvénycikkek. 616—617. l. — ²⁹ Kam. lt. Hoff. 1723. aug. 7. „... die hierzu erforderliche bau unkösten aber von den, an ermelten pro Canonicis, Music, schuel- und Kirchenbediente destinierten jährlichen 3000 Fl a 1^a may 1721 anerlassenen ausstandt, und noch weiters bis zu derenselben würrlichen aufstellung zu bestreiten... ist gewilliget“. (Az eredeti latin rendeletnek a temesi kormányzóság számára küldött német fordításából). — ³⁰ Kam. lt. Hoff. 1724. okt. 27. — ³¹ Kam. lt. Hoff. 1724. nov. 25. — ³² Szeged lt. Prothocollum 1723—1730. 245. l. — ³³ Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 631. l. sz. Summating hivatalos címe: „Fortificationsbau-Zahlmeister“. — ³⁴ Kam. lt. Hoff. 1727. márc. 20. — ³⁵ Kam. lt. Hoff. 1727. máj. 6. — ³⁶ Kam. lt. Hoff. 1724. ápr. 11. — ³⁷ Papp Antal: Euseb Anton Adalbert Freiherr von Falckenstein 1730—1740. Wien, 1934. Kézirat. 35. l. — ³⁸ Papp A. i. m. 37—38. l. — ³⁹ Kam. lt. Hoff. 1731. okt. 24. Idézve Papp A. i. m. 55. l. — ⁴⁰ Papp A. i. m. 56. l. — ⁴¹ Kam. lt. Hoff. 1738. nov. 17. — ⁴² I. h. a külzetén: „Intermelte 200 Fl. in circa aufgebettene Reparationsspesen anzuweisen, Franz gr. von Dietrichstein“. — ⁴³ Kam. lt. Hoff. 1739. jún. 25. — ⁴⁴ Báró Viechter Ignác jelentése Temesvárról 1739. szept. 27-én. Kam. lt. Hoff. 1739. nov. 24. alatt.

XIII. A káptalan felállítása.¹

A király elrendeli a káptalan megszervezését. — Zavarok a káptalani ház építése körül. — Az első két kanonok.

Már fentemlített 1719-i emlékiratában kéri Nádasdy a császárt, engedje meg, hogy legalább hat kanonokból álló káptalant állíthasson fel. Kívánja egyúttal a régi káptalani javadalmak visszaadását is, vagy valamiféle kárpótlást az elvesztett tizedekért. Az ismertetett július 7-iki miniszteri konferencia a püspök kérvényét behatóan megtárgyalta, elvben hozzájárult Nádasdy kívánságához; fel is terjesztette azt a császárhoz jóváhagyás végett. A káptalani javak ügyét azonban elhalasztotta és elrendelte, hogy az udvari kamara a legalaposabban vizsgálja meg a kérdést és tegyen jelentést.²

A vizsgálódás és a megbeszélések több mint négy évig tartanak, míg végül az 1723. aug. 7-i rendelet ezt az ügyet is véglegesen rendezi. A csanádi káptalan 4 kanonokból álljon, akik közül az első kettőt a császár, a többit pedig a püspök nevezi ki. Az első 650, a második 550, az utolsó kettő pedig egyenlőképen 400—400 forintot kap évenként. A város által prezentált egyik kanonok legyen mindig a szegedi plébános. Lakásuk a szegedi élelmezésiház (sütőműhely) lesz. A kamarai felügyelő a legsürgősebben javíttassa ki az épületet és helyezze lakható állapotba. Az építési költségek fedezésére — mint idéztük — szolgáljon a 3000 forint, míg a kanonokok hivatalukba nem lépnek. A sóhivataltól meg fogják kapni ingyen az építéshez szükséges anyagokat.

Ez a császári rendelkezés állítja vissza a csanádi káptalant. Hogy a császár súlyt helyez erre, abból is látjuk, hogy Nádasdy kérésére 1724. jan. 27-én hiteles helynek (locus credibilis) ismeri el és pecsétet ad neki. Az okmány hangsúlyozza, hogy a császári kegy jelen esetben a *röviddel előbb* visszaállított csanádi káptalant éri.³

A török időkben hontalanná lett és megszűnt csanádi káptalan tehát újra éledt, de kanonokok nélkül. 1719-ből ismerjük ugyan már egynek a nevét: Schambach János Ferenc volt ez, aki a püspöki-helynöki tisztséget is viselte.⁴ Mivel azonban az említett rendelkezések és a kamarai tisztségviselők jelentései egy szóval

sem emlékeznek meg róla és csak az anyakönyvekben találkozunk a nevével, kanonoksága valószínűleg kitüntető cím volt;⁵ nem tudjuk, hogy anyagilag jelentett-e ez valamit. Csak az bizonyos, hogy a kamara részéről sem birtokot, sem készpénzfizetést nem kapott.

Amikor a püspök a káptalant visszaállító császári rendelkezést megkapta, azonnal Temesvárra küldötte egyik papját: Komáromi Ferencet azzal a megbízáttal, hogy gróf Mercy tábornokot tudósítsa Ófelsége elhatározásáról. A kormányzóság tisztviselői teljes ülésen tárgyalták meg a dolgot. Csak a negyedévenként kiutalandó összegek tekintetében mutatkozott nehézség. Az 1721. és 1722. évi számadásokat már régen felterjesztették Bécsbe a hadügyi tanáchoz, sőt az 1723. évre szólót is jórészt elkészítették. A császári parancs értelmében pedig a megjelölt összegeket 1721. május 1-től kezdődőleg kellett kiutalniuk. Nem látják tisztán, hogy miképen tegyenek eleget a rendelkezésnek. Az adminisztráció az udvari kamara erre vonatkozó utasításait kéri és egyben annak engedélyezését, hogy a negyedévi fizetéseket a következő tavasszal kezdhessék meg.⁶ 1724. jan. 16-án küldi Mercy ezt a jelentését az udvari kamarának. Február 9-én válaszolnak a kormányzóságnak. Az 5000 frtot nemcsak a folyó évre, hanem 1721-re és 1722-re is ki kell utalni a püspöknek, tekintet nélkül arra, hogy a számadásokat lezárták vagy sem. Ezek az összegek ugyanis a kanonoki lakások és az iskolák építésére szükségesek és míg ezek készen nincsenek, a császári parancsot a káptalan felállítására vonatkozólag nem lehet végrehajtani. Az adminisztráció fizesse meg a hátralékot, ezt kívánja Ófelsége akarata, de mindenekelőtt Isten dicsősége. A kifizetés nem okozhat nehézségeket, hiszen ezért az összegért bőséges kárpótlást nyújtanak a tizedek, amelyek a Bán-ság területén a kamara kezére jutottak.⁷ Félreértések elkerülése végett az egész császári rendelkezést teljes szövegében német fordításban újból megküldik febr. 12-én a temesi kormányzóságnak.

A kormányzóság azonban csak késedelmesen folyósította az összegeket. 1724. márc. 21-én kiadja ugyan Wallis és Rebentisch tanácsos aláírásával a rendeletet De Jean János Antal vám- és sókezelő főtisztnek és Eyssenthal Albert János ellenőrnek, hogy a kamarai bevételekből nyugta ellenében igyekezzenek megfizetni a hátralékos 15.000 frtot a megfelelő részletekben, de ügyeljenek gondosan, hogy a felmerülő szükséglet és a közérdek (magis emergens et publicum) e miatt rövidséget ne szenvedjen.⁸ A püspök iránt való teljes bizalmatlanság nemcsak a kormányzóság részéről állott fenn, hanem a bécsi hatóságok részéről is. Már két év telt el a császári rendelkezés óta s 1725. szept. 1-én újból megparancsolja az udvari kamara, hogy Nádasdy járandóságát „a die resolutionis” fizessék. Hozzáteszi, mint eddig is, hogy ügyelni kell a hováfordításra.⁹ Közben tette Nádasdy ismeretes látogatását Temesvárott. Itt nem szívesen fogadták, ezért visszatért Szegedre, amelyet véglegesen székhelyül választott.

Miután a rezidencia építése gyors ütemben haladt, hozzá

akart kezdeni a kanonoki lakások építkezéséhez is. A dolog nem volt sürgős, mert még egyetlen kanonokja sem volt. Szentkláray szerint ugyan 1724-ben már kinevezett egyet, de ez nem foglalta el a hivatalát.¹⁰ Két év múlva 1727 elején jelenti a püspök, hogy a rezidencia rövidesen teljesen készen lesz.¹¹ Egy másik írásában pedig kéri, hogy adják át neki a kanonokok lakásául kijelölt élelmezési épületeket, különben nem tudja a munkálatokat elkezdni.¹² Staudacher vagy hanyagságból vagy rosszindulatból vonakodik az épületeket átadni, pedig már 1724. febr. 10-én megkapta az erre vonatkozó parancsot. Abba kapaszkodott bele, hogy az új várban kijelölt hely a püspöké, mást tehát nem kaphat. Nádasdy erre 1726 júniusában kötelezvényt ír, amelyben megígéri, hogy lemond a hadimérnök által a káptalan számára kijelölt területről és nem is követeli többé, míhelyt a Palánkban levő élelmezési házát megkapja; sőt az alapkő letétel céljából ásott gödröt is betemettetti és mindent a régi állapotba helyez vissza.¹³ A felügyelő tovább önkényeskedik; most meg azt a kifogást hozza fel, hogy a katonaságnak kell az épület. A piaristák is megneszelték Nádasdy szándékait s mivel a templom nyugati oldalán a Fő-utca (Iskola-utca) felől álló nagy sűrűműhellyel terveik voltak, tiltakozásukat fejezik ki a magisztrátus előtt,¹⁴ mert „száltal székházuk telkén szenvednének károsodást“. A püspök türelmét erős próbára teszi a sok okvetetlenkedés és a hadügyi tanácshoz fordul védelemért. Innen 1727. ápr. 2-án rendeletet kap a szegedi várparancsnok, hogy adja át a 20 öl hosszú és 10 öl széles élelmezési-házat.¹⁵ Csak ekkor enged Staudacher és jún. 26-án végre megtörténik az átadás, Nádasdy pedig még aznap végleg lemond a Doxat mérnök által kijelölt területről.¹⁶ A kamarai felügyelő rosszindulatát mutatja, hogy csak magát a házat adja át a melléképületek nélkül. Hiába hivatkozik a püspök a császári rendeletre, amely „minden hozzátartozandóságával“ együtt adta neki. A házhoz pedig istálló, csűr és telek is tartozik; ezek az épületek mind dűledező félben vannak és a katonaság nem használja. Csak ideiglenesen szállásolták ide őket, de ki kellett költözniök, mert az egész össze akart roskadni. Nem kér tehát többet, mint amennyi a király akarata szerint neki jár, de az átadott házzal (sűrűműhely) nem éri be.

Mikor nagynehezen ezeket is megkapja, akkor meg pénze nem volt az építkezéshez. Elpanaszolja a kamarának, hogy azt az összeget, amely a kanonoki lakások építésére szolgálna, hetedik éve nem utalták ki neki. Az építési anyagok már készen állanak, de a pénz hiánya miatt nem tudják a munkát elkezdni. 1727. márc. 20-án tárgyalja a „subdelegatio neoacquistica“ Nádasdy ügyét.¹⁷ Jóváhagyják a ház kiürítését és átadását, a pénz kiutalására vonatkozólag pedig kiadták az utasítást a kormányzóságnak, hogy míhelyt az építkezéseket elkezdi, azonnal folyósítsák az esedékes negyedévi fizetéseket (Quartalszahlungen). De a katonai és a kamarai tisztviselők is szorgosan ügyeljenek, hogy a pénzt valóban a megjelölt célra fordítsák.

Az építést már el is kezdték, de az adminisztráció nem ad pénzt. Nádasdy kéri a hátralékos 17.000 frt kiutalását,¹⁸ de csak 2583 frtot kap meg. Erre magához Mercyhez fordul. Utaljon ki a kormányzóság — írja a püspök — az esedékes 17.000 forintból legalább 4000-et.¹⁹ Mercy előbb nem válaszol, végül levelet ír, amelyben a betegségére hivatkozva mentegetőzik. Ez esetben 2090 frtot kap meg a püspök.²⁰

Az építkezés javában haladt, úgyhogy 1727 végén két kanonok számára készen volt a lakás. Októberben jelenti ezt Staudacher és egyben beszámol részletesen a munka menetéről és a püspök terveiről.²¹ A jelentés szerint felhasználtak 680 db. szálfat. A téglát a vár tégláégetőjéből kapták, összesen 150.000 dbot égettek a püspök számára (a vételár egy részével még halála után is adós maradt). A falazásnál azonban csak sarat és agyagot használtak. Már annyira jutottak, hogy a püspök ki is tűzte a napot, nov. 11-ét, Szent Márton napját, az első két kanonok ünnepélyes beiktatására. Staudacher bizalmas jelentésében megkérdi, hogy mitévő legyen, mert az 1723. aug. 7-i császári rendelet értelmében Ófelségét illeti meg az első két kanonok kinevezésének a joga, és — amint tudja — a császár eddig egyetlenegy kanonokot sem nevezett ki. Tanácsosnak tartaná, ha megintené a püspököt, hogy várjon a beiktatással addig, míg Bécsből erre nézve utasítást nem kap. Hozzáteszi azonban, hogy közbelépésével valószínűleg nem tudna sokat elérni a püspöknél, mert Nádasdy még arról sem akar számot adni, mire fordította a temesi kormányzóság által kiutalt pénzt. Hasonlóképen nem akar az építkezésre vonatkozólag sem felvilágosítást adni. Ügylátszik, hogy Nádasdy a felügyelő okvetetlenkedéseit így viszonzta.

November végén küldi el a kamara a választ Staudachernek. Kioktatja, hogy erőitől telhetőleg akadályozza meg a beiktatást, de ha ez nem lehetséges, legalább közölje a püspökkel, hogy a már beiktatott két kanonok előtt azokat illeti meg az elsőség, akiket Ófelsége fog kinevezni. Azonkívül erősen lelkére köti a rendelet a felügyelőnek, hogy szorgalmazza a püspöknél a másik két kanonok házának minél előbbi megépítését is.²² Egyidejűleg a bankalitásnak is átír az udvari kamara: amint a szegedi jelentésekből kitűnik, a püspök már elkezdte az építkezéseket, ép ezért utasítsa a bankalítás a temesi kormányzóságot, hogy a munka előhaladásához képest folyósítsa a megfelelő pénzüsszeget; a hadügyi tanács már megparancsolta az új szegedi várparancsnoknak, gróf Des Pilliersnek, hogy időről-időre értesítse a kormányzóságot az építkezés állásáról.²³ Az Universal-Bancalitat dec. 17-én adja az utasítást az adminisztrációnak, hogy a szegedi parancsnok jelentései alapján az alapítványi pénztárból (aus der Fundations-Cassa) fizesse a szükséges pénzeket.²⁴

A szegedi felügyelő meg is tett volna minden tőle telhetőt, a kanonokok installációját azonban már nem tudta megakadályozni, mert az megtörtént, mielőtt az említett rendelet Szegedre

érkezett. Nádasdy nem várta meg, míg a négy kanonok lakása elkészül, hanem mihelyt az egyik épület lakható állapotban volt, kinevezte a két első. Ez kitűnik a temesi kormányzóság válaszból, amelyet az 1729. dec. 26-án kelt felsőbb parancsra adott. Az utóbb említett rendeletben ugyanis elrendeli az udvari kamara, hogy a röviddel előbb Pozsonyban elhunyt Nádasdy püspök számára semmiféle összeget ne folyósítsanak, amíg utódját ki nem nevezik.²⁵ Erre válaszolva kérdi meg az adminisztráció, hogy ez a tilalom csak a püspök fizetésére vonatkozik-e, vagy pedig az újonnan kinevezett prépost és első kanonok járandóságára is; az utóbbiak ugyanis még három hónapi fizetésüket nem kapták meg.²⁶ A kamara febr. 14-én válaszol. Csodálkozással értesültek, hogy a prépost és az első kanonok már ki van nevezve; jelentse a kormányzóság, hogy kinek a rendeletére történt a kinevezés és a fizetések kiutalása. Egyébként nemcsak a püspök, hanem a kanonokok járandóságát is tartsák vissza, míg erre vonatkozólag további utasítást nem kapnak.²⁷

Itt csak arról a két kanonokról lehet szó, akiket Nádasdy nevezett ki. Mindenesetre téves Szentkláray állítása, hogy az említett sorok Makay Ferencre és De Lech Zakariás Lőrincire vonatkoznak;²⁸ ezeket csak Nádasdy utódja, báró Falcenstein alatt nevezte ki a császár.²⁹ Felfogásunkat megerősíti az udvari kamarának 1731. júl. 16-án kelt írata is, amelyben ez a temesi kormányzóság elszámolásaira reflektál. A kamara kéri, hogy alaposabb elszámolást és eredeti nyugtákat küldjön az adminisztráció a Nádasdynak kifizetett összegekről, és egyúttal azt is tudni akarja, hogy kinek a rendeletére történtek a Nádasdy által beiktatott két kanonok: Kováts Pál és Vidákovich István számára a negyedévi kifizetések.³⁰ Eddig ugyanis sem a kamara, sem pedig a bankalitás nem rendelkezett erre vonatkozólag.

Tehát a Nádasdy által kinevezett első két kanonoknak a nevét ismerjük, további sorsuk egy-két adatot nem tekintve ismeretlen. *Kováts Pál*ról tudjuk, hogy előbb kalocsai plébános volt³¹ és jobb jövedelem reményében jött Nádasdyhoz, aki megteszi makói plébánosnak s egyben helynöknek. 1728. aug. 13-án megkapja a királytól a Nyulak-szigetén levő Szent Mihály-prépostságot.³² A makói plébánia feljegyzései szerint 1724–1729-ig végezte itt a plébánosi teendőket.³³ Ekkor Szegedre távozott s a püspök halálától kezdve ott lakott. 1731 júliusában innen ír levelet a makói magisztrátusnak a városháza ügyében.³⁴ Szentkláray is megemlíti mint biztos tény, hogy Kováts Pál 1729-ben kanonok és püspöki-helynök volt.³⁵ Hogy azonban a Nádasdy által installált két kanonok előtt a később jött De Lech Zakariás és Makay Ferenc nyerte az elsőbbséget, az bizonyos. 1732. febr. 20-án a bankalitás elrendeli, hogy Kováts Pál az utolsó két kanonok egyikének járó évi 400 forintot kapja, amelyből azonban a szokásos tisztii levonás leesik („mit Abzug der Arrha“).³⁶ Falcenstein püspöksége alatt lector-kanonok lesz,³⁷ de anyagi helyzetével nem lévén megelégedve tovább megy

a nagy paphiányban szenvedő váradi egyházmegyébe. Hat éven át szüntelenül rimázkodott a váradi püspöknek, hogy adjon neki helyet a káptalanjában; végül is mivel a magyar, német és tót nyelvet egyaránt jól bírta, Acsády Ádám kancellár kívánságára 1732. június 26-án Csáky váradi kanonoknak nevezte ki.³⁸ Helyét a csanádi káptalanban 5 és fél évig nem töltik be.³⁹

Vidákovich István, akinek csanádi kanonokságát eddig még senki nem állapította meg, a püspök halála évében 1729 nyarán összeállította a szegedi rezidencia teljes leltárát. Ezen kívül nem találkozunk többé a nevével, eltűnik az ismeretlenség homályában.

A temesvári székesegyház alapkö okmányában 1736-ban már nincsenek megemlítve. Itt egészen új neveket olvasunk: De Lech Zakariás József, Mayer Gábor, Keve Károly és Braun Mena.

A káptalan anyagi javainak biztosítására vett Nádasdy Szegeden egy majorságot és egy házat Podhradszky Györgytől. Már 1726-ban megegyezett ez utóbbira nézve a főjegyzővel, de úgy látszik összekülönböztek, mert jún. 15-én Podhradszky „intuitu datae sibi alapae“ (?) visszavonja az egyességet s erről hivatalos bizonylatot is kér.⁴⁰ Végül 1727. szept. 16-án mégis létrejön a szerződés és a püspök 400 forintért megveszi a házat; 100 frt költséggel ki is javíttatta a többi kanonok számára.⁴¹ A káptalannak Temesvárra költözése után csak De Lech Zakariás maradt Szegeden, hogy az épületeket és a majorságot gondozza. 1748-ban De Lech halála után a káptalan bérbeadta a templom mellett álló házat, majd 1756-ban lemondott róla a kincstár javára, amely 2500 forintért eladta a városnak. 1758-ban egyezik meg Redl felügyelő a káptalan kiküldöttjeivel (Joannes de Preiningh és Paulus de Buko et Branko) a ház javítására és fenntartására fordított kiadásokért járó kártalanításban: a 2500 frt vételárból 910 frt 27 krajcárt kap a csanádi káptalan.⁴² Ebbe az épületbe telepítették át a piaristák 6 osztályú iskolájukat; a Balla-féle térképen a templom Iskola-utcai oldalán látható ez a ház, amelyet később a Kereszt-utcaig meghosszabbítottak s a másik felén a plébánialakkal összeépítve, a templomig húztak.

Jegyzetek a XIII. fejezethez.

¹ L. A csanádi káptalan visszaállítása a török hódoltság után c. cikkemet a Makói Katolikus Tudósító II. évf. 13—16. sz. — ² Szentkláray Jenő dr.: A csanádgyházmegyei plébániák története. Temesvár, 1898. I. k. 77—78. l. — ³ Szentkláray i. m. I. k. 78. l. — ⁴ Oltványi i. m. 59. l. a jegyzetben. — ⁵ Szeged-belvárosi plébánia: Kereszteltek anyakönyvében 1713. szept. 13-án „F. J. de Schambach“ bejegyzés áll. 1719. okt. 28-án és dec. 3-án keresztel „Franciscus de Schambach Canonicus Csanadiensis. Offlis et Vic. Generalis“. Az eskettek anyakönyvében 1719. júl. 9-én röviden „Dnus Vicarius Generalis“ az eskető személy. Többször nem fordul elő a neve. — ⁶ Kam. lt. Hoff. 1724. febr. 9-nél mint melléklet. — ⁷ Kam. lt. Hoff. 1724. febr. 9. — ⁸ Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 631. D. sz. Másolat. Valószínűleg Wallis maga küldte a püspök kívánságára, mert a külzetben ez

olvasható: „gleich wie Ihro bischofflichen Genaden mein schreiben verlangt haben zu sehen, so habe ich solches genedigst presentiren wollen.“ — ⁹ Baróti: Adattár I. k. 15. l. — ¹⁰ Szentkláray i. m. I. k. 78. l. Ennek bizonyítására semmi adatunk sincs. 1727. márc. 20-án a „subdelegatio neoacquistica“ határozatában ezt olvassuk: „... derzeit noch kein Canonicus aufgestellt ist“. Kam. lt. 1727. máj. 6-nál mellékelve. — ¹¹ Kam. lt. Hoff. 1727. máj. 6-nál mellékelve. — ¹² Ugyanitt panaszkodik, hogy a város az új piarista plébánost (Demka utódját) nem neki prezentálta, hanem az esztergomi káptalannak. — ¹³ Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 631. P. sz. — ¹⁴ Szeged lt. Proth. 1723—1730. 232. l. Az 1726. jún. 4-i jegyzőkönyv 1. pontja: „Proponit Adm. Rndus Pr. Superior, quod Illmus et Rndus Dnus Ladislaus e Comitibus de Nádasd, Eppus Csanadiensis (Tit.) circa fundum Residentiae eorundem nonnulla praejudicia inducere vellet, quae remederi debebunt“. — ¹⁵ A házat az 1711-es Comet-féle vázlaton VI-os számmal jelöltem. Régi sütökemencék voltak benne s eredetileg a jezsuitáknak szánták iskola céljaira. Mivel ezek nem foglalták el, megmaradt a kincstár kezén. Ezt alakíttatta át Nádasdy két kanonok számára. — ¹⁶ Győri kápt. m. lt. Cimth. VIII. 631. V. sz. — ¹⁷ Kam. lt. Hoff. 1727. máj. 6 alatt: „Protocollum Subdelegationis Neoacquisticae“. — ¹⁸ Baróti: Adattár II. k. 448. l. 10. sz. — ¹⁹ Először szeptemberben, majd októberben ír a püspök Mercynek. Baróti: Adattár II. k. 449. l. szept. 10. és okt. 18. alatt. — ²⁰ Baróti: Adattár II. k. 449. l. nov. 29. alatt. — ²¹ Kam. lt. Hoff. 1727. okt. 27. — ²² Kam. lt. Hoff. 1727. nov. 26. Fogalmazvány. — ²³ Kam. lt. Hoff. 1727. nov. 26-nál mellékelve. — ²⁴ Baróti: Adattár I. k. 19. l. — ²⁵ Kam. lt. Hoff. 1729. dec. 26. L. még Baróti: Adattár I. k. 22. l. — ²⁶ Kam. lt. Hoff. 1730. jan. 7. — ²⁷ Kam. lt. Hoff. 1730. febr. 14. L. még Baróti: Adattár I. k. 22—23. l. — ²⁸ Szentkláray: Mercy Cl. Fl. 59. l. — ²⁹ Papp Antal i. m. 64. l. szerint 1731. máj. 30-án történt a kinevezés. — ³⁰ Kam. lt. Hoff. 1731. júl. 16. Vidákovich (Vitakovich) neve a fogalmazvány szélén olvasható mint betoldás: „annebst auch berichten, auf wessen Verordnung dem von ermelten Herrn Bischoffen Nádasdy angestellten Canonico Kovácz, und dessgleichen auch dem auch von ihm angestellten Canonico Vidakovich, da doch dessentwegen weder von seithen der Hofcammer, noch der Bancalitet die erforderliche anweisung ertheilet worden, eine quartalszahlung an derenselben gehalt, geleistet worden seyen?...“ — ³¹ Málnási i. m. 108. l. — ³² O. L. Collationes Ecclesiasticae. Folio 536—537. — ³³ Protocollum Rerum Memorabilium Parochiae et Ecclesiae Makoviensis. — ³⁴ Makó város lt. i. h. — ³⁵ Szentkláray i. m. 58. l. — ³⁶ Baróti: Adattár I. k. 27. l. — ³⁷ Papp Antal i. m. 65. l. — ³⁸ Málnási i. m. 108. l. — ³⁹ Papp Antal i. m. 66. l. a jegyzetben. — ⁴⁰ Szeged lt. Prothocollum 1723—1730. 234. l. — ⁴¹ L. Hogyan lett Szeged püspöki székhely a XVIII. sz. elején? c. cikkemet a Katolikus Szemle 44. évf. (1930.) IV. számában. 331. l. — ⁴² Kam. lt. Hoff. 1758. márc. 16 alatt.

XIV. Nádasdy hagyatéka.

A szegedi ház berendezése: zeneeszközök, könyvtár stb. — A győri hagyatéka. — Sokan igénylik az örökséget. — Nádasdy adósságai.

A végrendelet nélkül elhunyt püspök ingó és ingatlan vagyonaért már a halálát követő hetekben megindult a harc. Mint említettük, házaira és majorságaira — mint volt városi fundusokra — Szeged hatósága azonnal rátette volna a kezét. A kamara azonban a kir. kincstár nevében mindent magáénak tartott a törvény értelmében, amely szerint a király által kinevezett javadalmas személyek vagyona végrendelet hiányában a fiskusra háramlik.

A szegedi püspöki rezidencia egész berendezését pontosan ismerjük abból a leltárból, amelyet Vidákovich István csanádi kanonok Frossard Antallal, az épület felügyelőjével (prefektus) 1729. ápr. 1-én készített.¹ Talán a püspök bízta meg ezzel, amikor, élete végét közeledni érezte, hogy végrendeletet tehessen. A püspök szerény anyagi körülményei között nem is gondolhatott arra, hogy egykorú püspöktársai: Keresztély Ágost, Esterházy Imre, Csáky Imre, Erdődy Gábor stb. főúri életét, művészi berendezkedését és műgyűjteményeit utolérje. Ezért van az, hogy leltárát átnézve inkább a praktikus, célszerűségi szempontok érvényesülését látjuk abban és nem a fényűzés megnyilvánulását. A szépet szerette, a kényelmes élet kellékeit megszerezte, de művészi értékű felszerelése nem volt. Hamis arany és hamis ékkövek díszítették keresztjeit, kelyheit, gyűrűit és a legtöbb nemesi házban akkoriban megtalálható réz, ón edényeit s egyéb berendezési tárgyait.

Nagyobb értéke csak az egyházi felszereléseknek volt: egy ezüstözött-aranyozott rézmonstrancia, három füstölő (amelyek közül azonban egy a „Hofmajszer“ szerint a ferencrendieknek volt kölcsönben), ezüstpásztorbot gazdagon aranyozva, azonkívül egy nagy ezüstözött rézkereszt, amelyet a püspök előtt hordoztak funkciók alkalmával. Kazulák teljes felszereléssel, dalmatikák hamis aranyszálakkal hímözve a Nádasdy címerrel különféle liturgikus színekben (vörös, zöld, fehér, fekete). Ezek közül a legtöbb selyemből,

tarka atlaszból készült, volt azonban fehér virágos vászonkazula is; a leltárban feljegyzik azt is, hogy ezek újak vagy régiek. Négy kelyhe volt a püspöknek, azonkívül négy fehér, egy kék és zöld infulája, piros és zöld selyemcipellője. Két régi pallium darabjait is találták, amelynek többi részéből egy pár harisnyát és egy püspöki tunicellát készítettek.² Házikápolnájának oltárfelszerelése: egy hamis arannyal bevont tabernákulum piros és fehér tafotával bélelve,³ antependium a Nádasdyak címerével, díszítésre szolgáló virágok és egy nagy mennyezet (baldachin), négy db. piros és zöld lobogó, egy perselyező-erszény és egy ónedény a szentelt olajok számára. A fára, üvegre, réztáblákra festett vagy vésett képek egész tömege függött a falakon: a Szentháromságé, a Boldogságos Szűz Máriáé, Szent Pálé (ezüstözött sárgarézből), 36 különféle új és 17 régi rámaiba foglalt kiskép. A püspöknek tizenkét címerképe volt a házban elhelyezve,⁴ s egyik szobában hét új térkép (talán a csanádi egyházmegyének 1724-ben elkészített térképe). Ezenkívül találtak még 25 db. különféle térképet a föld különböző országairól,⁵ 109 világi tárgyú új kép díszítette a lakást és 65 kisebb-nagyobb rámaozott szentkép. Feltűnően gazdag a zenei felszerelés, tömérdek hangszer és kotta volt a püspök birtokában:⁶ vadászkürt,⁷ nagybőgő,⁸ hárfa húrok nélkül,⁹ viola d'amour szakadt vonóval,¹⁰ négy hegedű,¹¹ két bőrrrel bevont réz-timpanum,¹² 20 pár vékonyhúr,¹³ Ezeket valószínűleg az egyházi zenészek számára gyűjtögette, hogy győri mintára Szegeden is tarthassanak nagy ünnepeken zenés misét. A zenészek számára lakást is akart építení. A szakadt húru hangszerek, a tépett vonók arra vallanak, hogy nem igen lehettek használatban. Atyjának házában élénk zenei élet virult, udvari zenekaruk volt¹⁴ s a kor szokása szerint a főurakkal együtt a főpapság is versenyzett a legkiválóbb külföldi művészekért. Ha voltak is Nádasdynak ilyen irányú hajlamai és szándékai, szűkös viszonyai között, megfelelő rezidencia és udvartartás hiányában ezeket nem valósíthatta meg.

A szobában, ahol télen keresztül lakott a püspök, az ágy mellett találtak egy selyem-fésűtartót;¹⁵ a menyezetes ágyat, amelyen több párna (fehér, piros) volt, a szúnyogok ellen rácfüggönyök¹⁶ védték. A szoba falait a kor szokása szerint vörös színnel tarkázott fehér függönyök és kárpitok borították.¹⁷ Itt állott egy ruhaszekrény különféle ruhaneműekkel (fehéreneműek, fekete és violaszín reverendák, öt fehér mellény, damaszt-terítők, muszlin kávé-terítő, 60 régi asztalterítő, négy pár új, három pár használt cipő, két pár delicsizma, 118 db. sárgás színű temesvári tarka vászon kárpit-kortina¹⁸), egy hosszú szekrény, egy kisebb fiókos-szekrény fémgűrűkkel és egy könyvszekrény.¹⁹

A püspöknek az akkori viszonyok szerint tekintélyes a könyvtára: körülbelül 180 könyvből állott és egy régi könyvjegyzék volt hozzá.²⁰ Ennek alapján megvizsgálták az egészet és nem hiányzott csak a 60. számú: *Concordantia S. Scripturae*, a 137.: *Dissertatio Paralipomenica* és a 167.: *Concilium Tridentinum*,

valamint azok, amelyeket Nádasdy magával vitt Győrbe. Találtak öt db. új könyvet is, amelyek nem voltak felvéve a katalógusba: 1. *Evangéliumi trombita*, 2. *Lelki-iskola*, 3. *Sípszó*, 4. *Contionale Catholicum latino-Hungaricum*, 5. *Evangeliarium Hungaricum*. Szegeden és Győrben talált és név szerint felsorolt könyvei alapján — különösen, hogy a teljes jegyzék nincs birtokunkban — nehéz Nádasdy szellemi táplálékára nézve következtetéseket levonni. Harcos élete, amely a javaiért való szakadatlan küzdelemben telt el, nem igen engedte meg, hogy elmélyedő, önművelő munkát folytathasson. Könyvei jórészt Szegeden tartotta és csak a szükség szerint vitte magával a nélkülözhetetleneket Győrbe. — Az egyházi és világi jogban való jártasságát sejteti a jogi természetű könyvek nagy száma (Canonista, Pater Engel Canonista, Concilium Tridentinum, Dissertationes juris, Controversi ex S. Rota Romana stb.). Ennek a tájékozottságnak köszönhető, hogy veszendőfélben levő jogaiért s azok visszaszerzéséért folytatott küzdelmében teljes fegyverzetben lépett a porondra, felkutatta és ismerte a levéltárak jogi anyagát, amelyre való hivatkozások sokszor előfordulnak kérvényeiben és felterjesztéseiben. Nem csoda, ha az 1712—15. évi országgyűlésen a bírósági gyakorlat megreformálására kiküldött bizottság tagjának választották. — A gyakorlati lelkipásztorkodás, prédikálás, főpapi funkciók végzése stb. céljára szolgáló segédkönyvek teszik könyvtára jelentős részét (Contionale, Concordantia, Evangeliarium, Evangéliumi trombita, Contionis exercitia, Biblia, Pontificale Romanum, Breviarum stb.).

Az ebédlőszoba, amelyet a városi tisztújító-üléseken is igénybevettek, a legnagyobb helyiség volt a házban. Itt állott a többi szobákéval együtt 14 kisebb-nagyobb asztal, 2 nagy zöld támlásszék,²¹ 50 zöld, 12 sárga és tarka bevonatú asztaliszék, piros színű táboriszékek,²² 6 játékasztal, 1 „damaprett“ (dámajáték)²³ és különféle szőnyegek. Öt órát találtak a házban, a hatodikat a felügyelő kölcsönadta Bezdeczky úrnak (városi pénztáros), azonkívül 5 különféle tükröt és 2 csengőt (1 asztali, 1 kapunál levő, amely az étkezések idejét is jelezte).

Evőeszköz, konyhafelszerelés igen nagy mennyiségben szerepel: 10 tálcá,²⁴ 19 nagyobb és kisebb ón-tál,²⁵ 29 ón-tányér,²⁶ tea-főző edény,²⁷ kávé edény,²⁸ csokoládés edény,²⁹ különféle kések (2 szarvas-agancsnyelű), üveg-sótartó,³⁰ poharak, tortasütő,³¹ pástétom-formák,³² tányérok, 14 tarka (kék-fehér) porcellán-tányér,³³ 43 ugyanolyan kávé-csésze,³⁴ sárgaréz mosdótálak,³⁵ sótartó sárgarézből,³⁶ közönséges és gyors-mérleg,³⁷ hűtőedény a bor hűtésére,³⁸ ostyasütő, hússütő, tésztavágó,³⁹ kenyérpíró.⁴⁰ Ezenkívül egy nagy sárgaréz függőlámpa,⁴¹ sok bádóg- és fém-gyertyatartó kop-pantóval,⁴² fali gyertyatartók fából.

Az udvari kút láncán két vödör lógott. Nagymennyiségű gazdasági felszerelése is volt: zablá (kapicán), nyergek, ásók, lapát, teljes ácsfelszerelés,⁴³ kalapácsok, lópatkók, 3 halászháló (1 nagy háló a makóiaknál volt), 2 madárfogó háló, üllő, koci-

kerek, 2 nagy hintó (négy személyes),⁴⁴ 1 kétszemélyes és egy hosszú, 12 személyes,⁴⁵ amelynek a rúdja hiányzott. Egy postakocsi is állott az udvaron és több szekér.⁴⁶ A csürben: zsákok, 6 új ajtó, 32 új ablakráma, háncsból font kötelek,⁴⁷ ruhaszáritó-kötél, gabonatisztításra szolgáló 2 nagy ponyva,⁴⁸ boroshordók stb. Az istállóban volt az apostoli nunciustól vásárolt jászol hat lóra⁴⁹ és egy másik régi ugyancsak hat lóra, kocsikulcsra való selyemtakaró,⁵⁰ különféle takarók. Leltárba vettek 6 kis szekér szénát és 22 öl tűzifát. Volt ezenkívül a házban 14 pisztoly és 27 flinta.⁵¹

Találtak még egy bezárt ládában sok levelet és peres-iratot, rózsafüzéreket, érmekeket stb. Mindezt a gondnok jelenlétében visszarakta Vidákovich s a püspök jöveteléig neki adta a kulcsot, mert ezeket egyenkint nem lehetett jegyzékbe venni. Ő maga eltette a szoba kulcsát s így az apróságokhoz egyikük sem tudott hozzájutni a másik nélkül. Hogy ezenkívül mit hagyott itt a püspök elmenetelekor, azt nem tudja a kanonok, mert akkor nem volt Szegeden.⁵²

Ha mindezt egybe vesszük, nyugodtan mondhatjuk, hogy Szegeden a XVIII. század elején nem igen lehetett még egy ilyen ház, ahol a szükséglet és a kényelem céljait szolgáló ennyire teljes felszerelést találhatnánk. Bizonyos, hogy a püspök, aki a társasélet kedvelője volt, itt Szegeden is igyekezett a várbeli tisztekkel, családtagjaikkal, valamint a városi tanácsurakkal a jóviszonyt ápolni. Hogy azonban ez milyen mérvű lehetett, nem tudjuk megítélni. Arról nem beszélnek egykorú feljegyzések, hogy a szegedi ház felszerelése miféle sorsra jutott. Talán a kanonokoké lett vagy az új püspöké, de az is lehetséges, hogy pénzzé tette a kamara s értékét a kincstár céljaira fordította.

Sokkal többet tudunk a győri ház és berendezése sorsáról. A püspök-nagyprépost halála után a káptalan foglalja le a házat különféle követeléseivel fejében. Már 1729. dec. 1-én figyelmeztetést kapnak Pozsonyból a magyar kamarától, hogy ne akadályozzák a harmincadost a leltár összeállításában. A munkánál mint ellenőr jelen lehet valaki a káptalan részéről is; követelni-valójukat annak idején minden bizonnyal meg fogják kapni.⁵³ December 11-én készíti el a leltárt a tricesimator, de a káptalan közbelépése és követelése miatt nem tudja az ingó vagyont átvenni.⁵⁴ III. Károly császár és király 1730 januárjában megparancsolja a kanonokoknak, hogy az általuk lefoglalt Nádasdy-féle és a fiskust megillető hagyatékot zavartalanul és haladéktalanul engedjék át.⁵⁵ Csak március végén zárja le a harmincados a jegyzéket, miután előbb megegyeznek és megosztznak a javakra vonatkozólag: a bort eladják és kifizetik a cselédség elmaradt béreit, Nádasdy száz forint adósságát, amely a csanaki szőlő vételárából még fennmaradt. Az egész győri hagyatékot felbecsülték s úgy találták, hogy értéke 733 forint 30 krajcár. A hagyatéki jegyzékben az osztozkodás is fel van tüntetve: az iratok közül a kamara magának követeli és megkapja a csanádi püspökségre vonatkozó rendelkezése-

ket, az 1723. évi diétai és a fehérvári örkanonokságra vonatkozó iratokat. A magán-leveleket, szegedi szentszéki iratokat,⁵⁶ a szerződéseket, a soproni javadalomra vonatkozó papírokat, a peres iratokat, számadásokat és a zenei vonatkozású dolgokat a győri káptalan kapja. Az egyházi felszerelések: címádák, régi fehér pálos-reverenda, kazulák s a hozzá tartozó felszerelések, gyertyatartók stb. a káptalan tulajdonába mennek át; ugyanígy a szent-edények: 6 monstrancia (aranyozott rézből), 10 ciborium, 13 kehely (hamiskövekkel, aranyozott rézből), pásztorbot, álló feszület, szentvíz-tartó és hintó, egy ezüst kehely és 18 felszentelt oltárkö.⁵⁷ A bútor egy része szintén a káptalané lesz: szekrények, székek, asztalok, képek, 4 óra stb., hasonlóképen az egész könyvtár. A jegyzék a következő könyveket sorolja fel név szerint: 1. *Historia Ducum Styriae*, 2. *Vota publica*, 3. *Biblia* (Germanica), 4. *Breviarium* (pars hiemalis), 5. *Breviarium* (kicsi), 6. *Pater Engel Canonista*, 7. *Chronicum universale Philippi Briet*, 8. *Canonista*, 9. két *Rituale*, 10. két *Dissertationes juris Controversi ex S. Rota Romana*, 11. *Contionis exercitia pia P. Didaci de Vgg. Poletani*, 12. *Pontificale Romanum*, 13. *Speculum veritatis inter Orientales et Occidentales Ecclesias*, 14. *Bonae Cogitationes R. P. Gr. Rosignolli*.

A többi javak a fiskust illetik: 20 kordovánszék, a különböző szobákban 18 asztali-szék, 3 asztal, kerek asztal, ágy, a falakon lévő kárpit, a különféle szolgál- és hajdúruhák (zöld abaposztóból),⁵⁸ sok vég kelme (lőden, damaszt, „Londis“, vászon stb.), asztalterítők, 2 patyolatkendő,⁵⁹ 3 új és 3 régi kalap,⁶⁰ magyar, török, német öltözetek, gazdag asztali-, ebédlő-, konyhafelszerelés, 14 török szőnyeg,⁶¹ 8 szőnyeg szövetdarabkákból,⁶² selyemtakarók, 7 játékasztalra való takaró, téli és nyári ruhák, lámpák és gyertyatartók, 1 üvegfüggőlámpa, kerti eszközök, zsákok, lószerszámok, két medvebőr lovakra, halászháló, vékák, 3 kocsis fa- és vízszállításra, 1 régi hintó (1 kocsit és 1 szekeret a pálosok elvittek), 7 hor-dócska bor 42 forint értékben.

A követelések lavínája természetesen rövidesen megindul a püspök hagyatékával szemben. Legelőször testvérei jelentkeznek és kéri az elhunyt összes ingó vagyonát;⁶³ a győri káptalan 1000 frtot követel az építkezési kölcsön fejében. 1730 augusztusában a magyar kamara türelemre inti őket s jelzi, hogy állandóan dolgoznak az egész hagyaték felértékelésén és a tiszta vagyon megállapításán; ha ez elkészül, a többi hitelezőkkel együtt kielégíttetnek.⁶⁴ A Szegeden maradt egyházi felszerelésért Falckenstein püspök⁶⁵ és a város-kegyúr versengenek. A gyűrűket és a püspöki mellkereszteket az udvari kamara Bécsbe kérlette, de amikor látta, hogy jelentéktelen értékűek, rövidesen visszajuttatta s elrendelte, hogy az elhunyt ékszereit (elenodia) adják el.⁶⁶ Az örkanonokságban található jórészt még talponálló gabonakészletet,⁶⁷ állatállományt pénzzé teszi a kamara, hogy végre tisztán láthasson. Az udvari kamara 1731. január 17-én sürgeti a pozsonyi kamarát, hogy

tegyen kimerítő jelentést a hagyatéokra vonatkozólag s egyben utasítást ad annak kidolgozására: 1. jelentendő, hogy meñnyi az egész maradvány, 2. mit szerzett Nádasdy a) mint esanádi püspök, b) mint örkanonok, c) mint nagyprépost, 3. mi illeti a fiskust, az egyházat, mit követelnek a rokonok és mások.⁶⁸

Együttal igyekszik a kamara a Nádasdynak járó és meg nem fizetett kinnlevőségeket beszedni. Megállapítják, hogy Zichy grófnőnek, Baja városának és Rákóczi Józsefnek adott különféle kölcsönöket. Fentebb láttuk, hogy Szeged 4000 forint adósságát hosszú éveken át nem tudja behajtani a kamara, még húsz évvel Nádasdy halála után is adós a város s így nem esoda, ha az elhunyt püspök hitelezői nem tudják megkapni követelésüket: 1747 szeptemberében Mária Tereziánál könyörögnék a nekik járó 1363 forintért. Erre vonatkozólag ugyan már 1737. nov. 4-én kiadta a rendelkezést az udvari kamara a pozsonyi bankalitási kirendeltségnek, hogy az említett összeget fizesse meg; s egyben azt is elrendelte, hogy Nádasdy Juliannának férjhezmeneteléig az elhunyt akarata szerint 1000 frt után járó 5%-os kamatot adjanak évenként; ám csak ezt az utóbbit folyósítják, a többit nem elégítik ki. A követelések részletezése: a szegedi piaristáknak 457 frt, Hunyadi Istvánnak 552 frt, Sigray Józsefnek 200 frt, Hochberg Imre Ferdinánd szegedi katonai orvosnak (Physicus) 190 frt, Niccletti Gundagernek 54 frt jár. Mivel pedig az elhunyt után tekintélyes hagyatékok maradt — írják a hitelezők —, úgyhogy a kincstár bőven megkapta a részét, nincs akadálya a kifizetésnek.⁶⁹ Szeptember 15-én megy a rendelkezés a magyar kamarához, hogy a pénzt haladéktalanul folyósítsák.⁷⁰

Jegyzetek a XIV. fejezethez.

¹ Győri kápt. m. lt. Fasc. 6. 5887. sz.: „Caducitas C. Ladislai Nádasdy 1730” címmel. — ² „... Item frusta ex duobus antiquis paliis ex quorum aliquibus partibus unum par tibialionum, et una tunicella pro pontificante deserviente est facta”. — ³ „Tabernaculum investitum cum rubro et albo Taffota cum falso auro obductum”. — ⁴ „Insignia nova Illmi et Rndmi Dni”. — ⁵ „Mappae diversae regnorum 25”. — ⁶ „Cumulus magnus diversarum musicarum cum notis est reperibilis”. — ⁷ „Jagerhorn”. — ⁸ „Item Bassus, seu fides magnae cum suo plectro pro Basso germanice dictae Basseth”. — ⁹ „Harfae sine cordis”. — ¹⁰ „Violin de amor cum suo plectro”. — ¹¹ „Fides chorales sine primis parvis cordis”. — ¹² „Timpana choralia cuprea pelle investita”. A timpan húros hangszer volt. Haraszti Emil: Hangutánzás és jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszertörténetben. Bpest, 1926. 44. l. — ¹³ „pro prima Corda Cordarum paria 20”. — ¹⁴ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Bpest, 1915—1917. 4 k. I. k. 434. l. — L. még Haraszti E.: A barokk zene c. értekezését a Magyar Művelődéstörténet Barokk és felvilágosodás c. kötetében (Szerk. Dománovszky S.). Bp. — ¹⁵ „unum pectinum conservatorium Sericum”. — ¹⁶ „Cortina Rasciana contra culices”. — ¹⁷ „Cubiculum cortinis albis, et sub rubro colore variegatis seu cum peristromatibus seu Spalir dictis exornatum”. — ¹⁸ „Temesvarienses cortinae flavae variegatae ex tela”. — ¹⁹ „pro libris subsellium cum tribus cistulis”. — ²⁰ Ez a jegyzék nincs

mellékelve, csak említés történik róla. — ²¹ „Sedes virides magnae inclinatoriae“. — ²² „sedes campestris antiquae rubri coloris“. — ²³ „Dama prett seu frutil“. — ²⁴ „Taczli seu manset“. — ²⁵ „scutellae stanneae“. — ²⁶ „orbes ex stanno“. — ²⁷ „The Kandli, seu ampula pro coquendo the stannea“. — ²⁸ „Cavekandli“. — ²⁹ „Csukuladi Kandli“. — ³⁰ Ugyancsak sok üvegtartó étolajnak és ecetnek. — ³¹ „Sartagines pro tortis pinsendis cupreae“. — ³² „Modellae seu formulare pro pasteto“. — ³³ „scutellae ex porcolan variegatae pulchrae ceruleae et albae“. — ³⁴ A kék-fehér a Nádasdy szín. — ³⁵ „Lavatorium cum pelvi ex auricalco seu mesing“. — ³⁶ „Salinare ex auricalco“. — ³⁷ „Funt vog cum suo globo seu snelvog... bilances ordinariae“. — ³⁸ „refrigeratorium factum pro vino refrigerando“. — ³⁹ „cakliradli“. — ⁴⁰ „protaizen“. — ⁴¹ „lampas pendens ex auricalco“. — ⁴² Candelabra laminea alta cum vitris 15 globis supra... emunctoria“. — ⁴³ Csupa német elnevezés: „Fuighobli“ (Furchhobel), „Sniszhobli“ (Schnitzhobel) stb. — ⁴⁴ „carpenta magna pro 4 personis“. — ⁴⁵ „Carpentum oblongum pro 12 personis“. — ⁴⁶ „Curriculus postarius seu post kales... trahae“. — ⁴⁷ „funes tibiacei fon poszt („hársbul ketellek“), ex quibus dedi nuper 6 pro ligandis Sepibus ne caderent in alodio Illmi Dnationis Suae“. — ⁴⁸ „Lintea magna pro tritico purgando et exsicando“. — ⁴⁹ „Helcia antiqua a Nuncio Apostolico coempta pro 6 equis“. — ⁵⁰ „tapes ex holoserico pro sedili aurigae“. — ⁵¹ „Pistoletae 14... flinetae 29“. — ⁵² „Nam ego non fui tunc hic Szegedini quando illi consignavit res suas Illmus Dnus“. — ⁵³ Győri kápt. m. lt. Th. VI. 1516. B. sz. — ⁵⁴ Győri kápt. m. lt. Fas. 5889. sz. alatt említve. — ⁵⁵ Győri kápt. m. lt. Th. VII. 1619. sz. — ⁵⁶ „Consistorialia negotia Szegediensia“. — ⁵⁷ „altare portatile consecratum“. — ⁵⁸ „6 sartus (tunica) ex viridi abba“. — ⁵⁹ „Duo vela ex Pathiolath“. — ⁶⁰ „3 petasi novi et antiqui“. — ⁶¹ „tapetes Turcicae“. — ⁶² „ex frustillis variis panni“. — ⁶³ O. L. Benignae resolutiones regiae, 1730. jan. 4. és jan. 23. — ⁶⁴ Győri kápt. m. lt. Th. VI. 1516. sz. — ⁶⁵ O. L. Benignae resolut. reg. 1731. jan. 17. — ⁶⁶ O. L. Benign. res. reg. 1730. szept. 28., 1731. jan. 9. és márc. 3. — ⁶⁷ O. L. Benign. res. reg. 1730. júl. 12. és szept. 14., 1731. jún. 8. és nov. 3. — ⁶⁸ Kam. lt. Hoffinanz 1731. jan. 17. (Joann. Ignatz Viechter L. Baro aláírásával). — ⁶⁹ Kam. lt. Hoff: 1747. szept. 15. alatt mellékelve. — ⁷⁰ Kam. lt. Hoff. 1747. szept. 15. (Gr. Dietrichstein és Comes Franciscus Eszterhazy aláírásával).

XV. Nádasdy egyénisége és jelentősége.

Kemény magyarsága, országgyűlési szereplése. — Kitűzött céljaiért szívósan küzd. — Lobbanékony, szertelen természete. — Betegség, eredménytelen küzdelmek.

Egy nyugtalan, alakuló-félben levő, belső ellentétektől feszülő kor gyermekeként ismertük meg Nádasdyt. A bécsi udvari politika és a magyar nemzeti törekvések ellentéteit, a Wesselényi-féle szövetség utáni idők abszolutizmusát, a Rákóczi-felkelés viharait, s az országnak ezekben a kérdésekben való érzelmi megosztottságát végigélte, sokszor mint azok cselekvő részese. A nemzetiségi viszályok veszedelmeit a maguk teljes jelentőségében érezte: a rác határőrvidéken fekvő egyházmegyéjében a kedvelt és magyarellenes szellemben megtúrt, sőt támogatott betelepültekkel sokat kellett harcolnia, s a temesi bánság elnémetesítése a szeme előtt indult meg.

Elgondolhatjuk, hogy mennyi belső küzdelmet és külső megalázkodást jelentett ez a püspöknek, aki vérében hordta a Nádasdyak lobbanékony természetét, olthatatlan magyarságát és hazaszeretetét. Ha jellemének legalapvetőbb vonását akarom kiemelni: *kemény, izzó magyarságát kell említenem*. Már külsejében megnyilatkozott ez. Lady Montague feljegyezi,¹ hogy mindig magyar ruhában járt s övig ért ősz szakálla.² Pálos szokás szerint növesztett és viselt szakáílt, de egyben a magyar férfi jellegzetességét is láthatjuk ebben. Soha németül nem írt az udvarnak, sem a bécsi hatóságoknak. Sajátkezű levelei, írásai latin nyelven készültek, mások által megszerkesztett német írásokon is latinul írta alá a nevét: Ladislaus Comes Nádasdy, Eppus Csanadiensis, vagy Custos Albensis, vagy még pálos korában: emeritus vicarius generalis. Bécsben való tartózkodása idején — már szerzetes korában is — a magyar nagyúr fényes, előkelő életét élte; kocsija, cselédsége volt, ami az udvarnak is szemet szúrt.

Mint rebellis fiát nézték és kezelték Bécsben. Hiába hangsúlyozta lojalitását, a királyhoz való hűséges alattvalói ragaszkodását: állandóan a bizalmatlanság légköre fogadta. Szívet kellett volna cserélnie! Nem tehetett arról, hogy csak magyarul tudott gondolkozni és érezni; a bécsi elnyomó politikát, Kollonics

terveit, az újszerzeményű területek sorsát csak magyar szemüvegen át tudta látni. Ezért volt áthidalhatatlan űr közte és Savoyai Jenő között, aki hűséges csatlósa volt a bécsi kormánynak és letéteményese, vakbuzgó követője és megvalósítója az udvari politikának. Amikor XI. Kelemen pápa Temesvár visszavétele alkalmából díszkarddal és főveggel tüntette ki Savoyai Jenőt, Nádasdy inkább elutazik Győrből, ahol 1716. nov. 8-án mint nagyprépostnak és csanádi püspöknek át kellett volna adnia ünnepélyesen a hercegnek a pápai kitüntetést.³ Arneith, mint valószínűségben, abban jelöli meg ennek az okát, hogy idegen egyházmegyének a székhelyén nem akart főpapi ténykedést végezni. Szerintem: sokkal mélyebb volt köztük és főként felfogásuk közt az ellentét, semlőleg ezt Nádasdy megtehetette volna. Különben is a püspöki teendők ellátására felhatalmazása volt az egész győri egyházmegye területére, de a főpapi funkciók idegen területen való végzése tekintetében nem is volt annyira érzékeny. Grasso Villebald tihanyi apát avatását pl. 1719 októberében Keresztély Ágost tudta és beleegyezése nélkül végezte. Volt is kellemetlensége e miatt az apátnak, s az ügy hullámai csak 1721. jan. 28-án simulnak el.⁴ Mint az érseknek lelkiekben segédpüspöke többször szenteléseket is végez Pannonhalmán (1720. okt., 1723. nov. 11., 1724. okt. 26.).⁵

1721-ben még a hercegprimással is szembeszállt és kifakadt, hogy németeket és fiatal ifjakat nevez ki Györbe kanonokokká, mint Pechmant, Malzant, Gaunt. Az érsek megfenyegette és kanonoki stalluma elvesztését helyezte kilátásba. — 1726 júniusában azt követelte a püspök a szegedi piarista atyáktól, hogy a Szent Demeter-templomban, ahol 1720 óta ők látták el a lelkési teendőket, neki és a káptalan tagjainak magyar szentbeszédeket tartsanak. Demka Sándor atya, a plébános, megtagadta ezt és azzal védekezett, hogy a magyar hívek alsó- és felsővároson hallgatnak szentbeszédet. A városi tanács — pusztán a püspökkel való ellentétei miatt — szembeszállt Nádasdyval, úgyhogy ez a császár nevével és karhatalommal fenyegetőzik. „Tudják meg — írja — hogy a legesekélyebb merényletre a szegedi plébániát megürültnek nyilvánítom, s ha a város utána majd két hónapra nekem plébánost nem mutat be, patronátusi jogát is elveszti“.⁶

A diétákon hűségesen részt vett, ott is versenyezve a többi gazdag főurakkal fényűzésben és költsékezésben. Sokszor panaszkodik országgyűlési súlyos kiadásai miatt. Az egybesereglett országnagyokkal való találkozását és érintkezését egyéni céljainak, püspöksége zilált ügyeinek előbbvitelére használta fel. De a köz érdekeit sem hanyagolta el. Szereplésének első időszakában, akárcsak püspökké történt kinevezése előtt, aulikus magatartást tanusít és sokat forgolódik bécsi körökben. I. Józsefben és főként III. Károlyban meglátta a magyarság és a rendi alkotmány megértőit és jóakaróit. De amint az évek múlnak felette, mind radikálisabb álláspontot foglal el a bécsi udvar intencióival szemben.

Akkor tűnik ez ki legvilágosabban, amikor a király a rendi jellegű, elmaradott, céljának már meg nem felelő igazságszolgáltatási rendszer megjavítását szorgalmazza. A karok és rendek az 1715. évi 24. cikkelyben⁷ a *Systema juridicum* kidolgozására egy bizottság kiküldését határozzák el. A felsőtábla által jelölt tagok között „a tiszta jellemű s a törvényben és a hazai dolgokban jártas férfiak” sorában Nádasdy is szerepel. De az 1716. november 3-i leiratában már megváltoztatja a király a bizottsági tagok névsorát és többek között ő is kimarad;⁸ hogy milyen okból, nehéz volna megmondani. Ennek hatása azonban érezhető Nádasdy magatartásán, főképp az 1722–23. évi országgyűlésen.

Hosszadalmas, nehézkes és sokszor megakadó munka után végre ekkor terjesztette a bizottság a javaslatát a diéta elé. Különösen a *kerületi táblák* felállítása körül folyt már megelőzőleg is sok vita. A király a magyar jogszolgáltatás tarthatatlan helyzetének egyetlen orvosságát az ilyen állandó társasbíróságokban látta és ezt szorgalmazta tíz éven keresztül. Az udvar főemberei és néhány főúr az uralkodó szándékait támogatták, de a mágnások nagyrésze (Erdődyek, Nádasdy stb.) és az egész alsótábla a régi berendezéshez és törvényekhez ragaszkodott makacsul, és a megyei hatáskör kibővítése mellett foglalt állást, vagy ha ez nem lehetséges, inkább a királyi tábla jogkörének kiterjesztésével és az ítélőmesteri eljárás megreformálásával akarta a kérdést rendezni. Nem célom ezeket a hosszú és szenvedélyes vitákat részletezni, mert az erre vonatkozó feldolgozások alaposan tárgyalják.

Nádasdy az ellenzék oldalán foglalt helyet. Amikor már-már úgy látszott, hogy sikerül a többségben levő ellenzék álláspontját győzelemre vinni, 1723. márc. 1-én villámként hatott a két tábla tagjaira a felolvasott királyi rezolúció, amelyben a febr. 13-án tartott titkos konferencia döntése alapján III. Károly fenntartja előbbi álláspontját és a kerületi táblák bevezetését határozza el. Óriási felzúdulás fogadja ezt, és az egész alsótábla, valamint a felsőtábla is 24:16 arányban megszavazza egy küldöttség összeállítását Nádasdy László csanádi püspök vezetése alatt, hogy Starhemberg és Kinsky kir. biztosok előtt deprecáljanak, vagyis a kerületi táblák gondolatának elejtését kérik. A küldöttség megjelenik a kir. biztosok előtt, de Nádasdy heves természetétől ragadtatva szemükre veti, hogy a király a kerületi táblákkal fel akarja forgatni a törvényeket, pedig ez az országgyűlés nagyobb megértésre tarthat számot, hiszen egyhangúlag felajánlotta a nőági örökösödést. Épen ezért nem is veszik tárgyalás alá a királyi rezolúciót.

Erre a szenvedélyes kitérésre Starhemberg emelt hangon és megsértve válaszolt s a rendeknek a királyi szándék alaposabb megfontolását ajánlotta. Kinsky Sinzendorffhoz küldött jelentésében a legélesebb kifejezésekkel illeti a nádort, akit együgyű, de alattomos embernek nevez, mert nem tudja magát függetleníteni párthívei és a többi „rabbinusok” (főpapok?) hatása alól. Különö-

sen kívül a küldöttség szónoka: Nádasdy ellen, „*Saumagen*“-nek nevezi és említi, hogy *borotvaéles nyelve van* s a kifejezéseit nem is lehet ismételni. De az országgyűlés is rossz néven vette a püspöknek a megbízatásán felül mondott tapintatlan szavait s a rendek becsülete érdekében azonnal kirendelte a helyesbítő küldöttséget Erdődy Gábor egri püspökkel az élén. Ez meg is felelt feladatának, a helytlen kifejezéseket módosította, de fenntartotta a kerületi táblák elejtésére vonatkozó kérelmet.

Hosszadalmas viták, leíratok, felíratok után végül is a király álláspontja győzedelmeskedett s az 1723. évi 30. tc. felállítja a négy kerületi táblát Nagyszombatban, Eperjesen, Nagyváradon (1725-től Debrecenben) és Kőszegen. 1868-ig működtek ezek és így nem teljesedett be Nádasdynak, a táblák öreg ellenségének a jóslata, hogy két év múlva maguktól fognak megszűnni.

Nádasdy heves és féktelen fellépése nem maradt megtorlás nélkül. Még ugyanabban a hónapban (1723. márc.) küldi az udvari kancellária a kir. biztosoknak III. Károly rendeletét, hogy a püspök jöjjön minél előbb Bécsbe s maradjon ott Öfelsége további intézkedéséig. Ha már eltávozott volna Pozsonyból, a rendeletet küldjék vissza.⁹ Nádasdy kézhez veszi a parancsot és Bécsbe megy, ahol személyes kihallgatás-alkalmával a király rosszaságát fejezi ki eljárása miatt. Ügylátszik, hogy ez alkalommal a püspök fel tárhatta egyházmegyéje szomorú állapotát és sérelmeit, mert pár hónappal később III. Károly kiadja 1723. aug. 7-i ismert rendeletét Nádasdy joghatóságának a Bánságra vonatkozó kiterjesztését illetőleg.

Az 1722—23. évi országgyűlésen érdemeket szerzett főurak és főpapok rendszeres fizetést, jutalmakat, javadalmakat, kinevezéseket kaptak. Ekkor kapta meg Esterházy Imre a Nádasdy által remélt és kért veszprémi püspökséget. Starhemberg jelentésében (1723. júl.) írja, hogy az agg Nádasdy, az ellenzék élesnyelvű szónoka, sírvafakadt a jutalmazásnál való mellőzése miatt.¹⁰

Sokkal kevesebb érdeklődés kísérte az 1712—15. évi országgyűlés által kiküldött másik rendszerező bizottság munkáját, amelynek az volt a feladata, hogy a közigazgatási, gazdasági és katonai (politicum, oeconomicum, militare) ügyekre vonatkozó rendszert megállapítsa.¹¹ Bár a javaslatok alapján látható, hogy minden kérdést érintettek, amely a gravamenek során a magyar lelkeket búsitotta, mégis a bizottsági és főként a részletkérdésekkel foglalkozó albizottsági munka iránt semmi érdeklődést sem tanúsítottak a tagok. A jegyzőkönyvből kitűnik, hogy Nádasdy egyszer sem vett részt az üléseken, pedig az országgyűlés bizalmából szintén tagja volt ennek a Systematica commissionnak. Egyetlen kézzelfogható eredmény volt: a helytartótanács felállítása.

Az 1712—15-i országgyűlés az ország határainak megállapítására is kijelölte a bizottságokat. Nádasdy — érdekelt fél lévén — az Erdély felé néző határok kiigazítására kiküldött kommisszió tagja lett.¹² Ezek a bizottságok az 1722—23. évi diétán még nem

tudták megtenni a jelentésüket, ezért megbízatásukat meghosszabbítják.¹³ Ugyanekkor a püspök elnöklése alatt bizottság alakul a Pozsonyban felállítandó országos levéltár dolgában.¹⁴ 1728–29-ben jelen van a szenvedélyes tárgyalásokon, ahol az úrbéri földbirtokok felméréséről és a jövedelmek felbecsüléséről van szó adóemelés céljából. A tevékenyen résztvevő püspökről titkos jelentéseket küld gróf Nesselrode János Herman kir. biztos Savoyai Jenőnek. Amikor ugyanis a rendek a tervbevetett magas adók miatt egy főurakból álló négytagú küldöttséget menesztenek a császárhoz, vezetőül Nádasdyt kérik fel, aki természetesen szívesen vállalkozik erre. A bizottság tagjai voltak: gróf Esterházy József országbíró, Zichy Ádám és Batthyány Lajos udvari kancellár. „Jóllehet két héttel előbb kelt fel betegágyából — írja Nesselrode — és nem volna csodálatos, ha útközben vagy Bécsben újból megbetegednék, mégsem riadt vissza attól, hogy utolsó csepp erejét is kockára vesse honfitársai szándékai szerint”.¹⁵

Ettől eltekintve nem találjuk az országos ügyek intézésében, inkább a megyei élet köti le érdeklődését. Mint nagyprépost Győrmegye közérdekeit viseli szíven és a katonai visszaélések miatt, azután a tisztviselői kar kicserélése dolgában sokat tevékenykedik. Az 1724. évi tisztújításon a távollévő Keresztély Ágostnak mint főispánnak teljhatalmú megbízottjaként vesz részt.¹⁶ Egyébként Csanád-megye főispánja volt, de az itteni éledező, lábbadozó megyei életben nem sok szerepet játszott. Megyei tisztviselő csak birtokos nemes lehetett, ilyen pedig az 1715. és 1720. évi összeírások szerint egy sem volt itt. 1725 májusában találjuk az első nyomait a kezdődő életnek: a helytartótanácsnál panaszt tesz a megye, hogy Nádasdy mint főispán nem akadályozta meg az adóhátralékok erőszakos behajtását, pedig az egész megye Makó városából és menekültekből összeverődött három falucsakból áll (Földeák, Battonya, Tornya). Ezért képtelenek megfizetni a folyó évre szóló „quantumot” is, nemhogy a hátralékok tudnák törleszteni. Kéri a terhek könnyítését és Vásárhely visszacsatolását.¹⁷ 1725 júniusában Nádasdy is ír a helytartótanácsnak a vármegye sanyarú helyzetéről és kéri az adó mérséklését.¹⁸ A megyének 1715 óta sürgetett reinkorporációja és határainak pontos megállapítása sem történt meg. 1727 februárjában a püspök-főispán felveti a tervet Csanád, Csongrád és Arad megyék egyelőre való egyesítésére, és javasolja, hogy csupán egy alispánt válasszanak.¹⁹ Nádasdy püspök tehát elődeivel egyetemben nemcsak az egyházmegye, hanem a vármegye jogfolytonosságát is megőrizte, s így Csanád nem került Záránd-megye sorsára, amelynek ma már csak az emléke van meg.

A temesi adminisztráció német urai megéreztek benne a hazafit és a leghűvösebb módon kezelték még azután is, hogy a császár a Bánságot főpásztori joghatósága alá rendelte. A kamarai tisztviselők közül csak a szegedi Comettel és feleségével, Sybilla Máriával volt jó viszonyban, egyébként állandó okvetet-

lenkedés és kellemetlenkedés érte ezek részéről. Különösen Staudacher okozott neki sok keserűséget.

Szeged városa 1719. május 21-én kapja meg a császártól szabadalomlevélét (jóllehet már 1715-ben a 107. t.-cikkben elismerték a rendek szab. kir. városi jellegét) s érzékenyen ügyel kiváltságaira és kegyúri jogaira. Se szeri, se száma az e miatt előállott nézeteltéréseknek: a város hatósága nem ismerte fel a püspökben a magyar hazafit, aki itt a déli végeken püspöksége megteremtésével magyar életet jelentett volna. Igaz, hogy a város súlyos anyagi gondjai és az itteni sok rác, dalmata lakos és a német katonaság miatt, akik főképp a belvárost (Palánkot és a várat) szállták meg, a magyar szempontok érvényesítése sok esetben a második sorba vonult. Pedig Nádasdyban — ha megértették volna egymást — ügyeiknek rettenhetetlen védelmezőjét kapták volna.

Az anyagi nehézségeken kívül fokozta a püspök és a város közti ellentétet a polgároknak és a magisztrátus tagjainak általánosan alacsony műveltsége, amit maga az előljáróság is elismert s az iskoláztatás hiányának tudott be.²⁰ A tekintélyes Temesvárcsaládon kívül eleinte nem tudott kitermelni magából a város néhány pallérozott elmét, s így Podhradszky Györgyöt, aki tíz óven át volt főjegyzője, idegenből kellett hozniok, vagy pedig a nemzetiségek közül választottak vezetőket (Siskovity, Müller, Szilber, Volfordt stb.). Ez a körülmény természetesen rányomta bélyegét az egész közigazgatásra s a jórészt egyszerű, tanulatlan emberekből álló külső tanács és választott község (communitas) a jogaihoz való féltékeny és görcsös ragaszkodásával keresztezte a nagyvonalú püspök szándékait, aki a barokk-kor feltétlen tekin-télytiszteletet követelő hangján rendelkezett. Nádasdy nem akart leereszkedni a megértés szintjére, a város pedig nem tudott fel-emelkedni a püspök elgondolásainak és végelemzésben üdvös terveinek belátására.

Az ellentét mindkét oldalról történt túlzások miatt állott elő. Nádasdy főpásztori jogaira támaszkodva és Szeged plébániájának újkeletű kivételezettségéről hallani sem akarva önhatalmúlag kívánt rendelkezni vele a maga szempontjai szerint, a város pedig kegyúri jogait féltve semmiféle respektussal nem volt a püspök személye, vagy legalább főpapi méltósága iránt, s minden intézkedésében rosszakaratot látott. De amilyen serénységet tanúsított a város a jogai védelmezésében, ép oly késedelmes volt kötelességeinek a teljesítésében.

Reizner János sokszor hangsúlyozza a püspök kapzsiságát és rosszindulatát Szegeddel szemben és felrója, hogy úgy viselkedik, mintha földesúra volna. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy nem Nádasdy volt az, aki a város hovátartozandóságát és szabad kir. jellegét, valamint ebből folyó kiváltságait nem vette tekintetbe, hanem a császár, aki kinevezésekor neki adja Szeged és még 62 jórészt elpusztult helység tizedjövedelmeit. Természetes, hogy ezek után a püspök élni kívánt jogaival. Hogy pedig a fegy-

veres erőt és a kamarai alkalmazottak segítségét is igénybe veszi, az nem rosszindulatának és erőszakosságának a jele, hiszen a tizedbehajtás országszerte hasonló módon folyt.

Nádasdy jellemének szembeötölő vonása *apjától örökölt céltudatos, kitartó szívósságú, önző természete*. Igaznak felismert jogaiból nem tudott engedni. Visszautasítás, megszegyenülés, sok hiábavaló killincselés és kérvényezés nem kedvetlenítették el. Nemcsak az udvari hivatalok, hanem az alantos katonai és kamarai tisztviselők rosszindulatát és okvetetlenkedéseit, a városi hatóság érzékenykedését sem vette túlságosan a szívére. Van ebben nagyfokú önbizalom is, de kiviláglik ebből főúri nagyratermettsége is. Ám papi lelkiületének megnyilatkozásai sem kerülhetik el figyelmünket mindezen esetekben. Nem egy kérvénye, felterjesztése vagy emlékirata végén ígéri, hogy imáiban és szentmiséiben állandóan megemlékezik azokról, akik ügyét jóakarattal fel fogják karolni. Egyhez nem értett: a simulékony, hízalgő beszédhez és magatartáshoz. Itt-ott felcsillan ugyan az írásaiban valami ilyenféle, de csak egyházi felsőbbbségével szemben. Ezt az eszközt semmikép sem tartotta állásához és magyarságához méltónak: jogaira való hivatkozás és nem a kegyre való támaszkodás volt mindig kívánalmainak szilárd alapja.

Nagyszerű alkotásokra termett és szűkös, kicsinyes keretek közé szorított életére hullott hűtlenségbe esett édesatyja emlékének az árnyéka. Szívós munkával mégis végrehajtotta élete nagy feladatát: ősi egyházmegyéje egységének megmentését és megőrzését. Felkutatta és megmentette örkanonoksága és egyházmegyéje régi tradícióit és ezzel maradandóvá tette emlékét. Gondviselésszerű volt a tövékenysége, mert halála után gondosan ügyelt a bécsi kormány arra, hogy magyarok ne kerüljenek püspöki székébe. Semmikép sem akarta a Bánságnak Magyarországhoz való visszacsatolását, és ebben a Nádasdy után következő német és szláv származású püspökök: báró Falckenstein, Stanislavics, gróf Engl. Christovich nem okoztak neki gondot. Nem is ezek részéről indult ki a mozgalom, amely a Bánságnak Mária Terézia alatt bekövetkezett reincorporációját elősegítette, hanem az országgyűlés rendjei részéről.

Az udvar óvatosságára e tekintetben igen jellemző egy érdekes eset: a Nádasdy által kiadott térkép elkobzása. A püspök ugyanis 1724-ben a kormány engedélye nélkül egy mérnökkel vagy rajzolóval elkészíttette egyházmegyéje térképét. Ezen feltűntet a hat főesperességet is. Ismeretlen előttünk, hogy hány példányban készült a mappa, amelynek egy példányát a bécsi hadügyi levéltárban²¹ találtam és dolgozatom végén fénykép-másolatban közlöm. Teljesen rossz és megbízhatatlan rajz az egész. Mégis a hadügyi tanács és az udvari kamara azon a véleményen voltak, hogy el kell kobozni és azonnal elégetni, a püspököt pedig önhatalmú eljárása miatt súlyosan meg kell dorgálni és erélyesen figyelmeztetni, hogy efféle vállalkozásoktól tartózkodjék a jövő-



A csanádi egyházmegye elkobzott térképe.

ben. Ha másként nem lehet, még jövedelmeinek elvonását is ki-látásba kell helyezni. Ha ez a térkép elterjed — jelentik 1725. szept. 25-én Ófelségének — a rendek követelése a visszacsatolást illető-leg újabb táplálékot nyer, mivel a mappán a Bánság mint Magyar-orzággal összefüggő és szervesen hozzátartozó terület van ábrázolva.

Az egyházmegye Maros alatti részének elkülönült helyzete előbb a török uralom miatt, később pedig az önálló temesi kormányzóság felállítása következtében megakadályozták Nádasdyt, hogy püspökségében a régi, virágzó hitéletet visszaállítsa. Élete végéig meg kellett maradnia a kezdetnél, az alapok lerakásánál.

Csoda-e, ha ennyi meg nem értés miatt, sokszor nehéz anyagi viszonyok között nyomasztó érzések ülték meg a lelkét? Sok küzdelemben kitört szívéből a panasz: „Ha Isten szerelmének és az istentiszteletnek nem adnám magamat teljesen, ennyi kellemetlenségtől elhalmozva ki kellene mennem a világból!”²² Ez még elviselhetetlenebbé tette a *korlátokat nehezen bíró, parancsolásra termett, féktelen és hirtelen természetét*, amely már szerzetes korában is kiütközött. Ha feljebbvalóinak is csak nehezen tudta alávetni magát, elképzelhető, mennyivel kíméletlenebb lehetett kanonoktársaival és alattvalóival szemben. Maga is jól ismerte ezt a fogvatkozását és mindig habozás nélkül kész volt a jóvátételre. Páloskorában alázatosan vezekel fegyelmezetlenségéért, mint nagyprépost bocsánatot kér a primástól szertelenségéért és kijelenti, hogyha valakit megbántott vagy megkárosított, kész a százszorosát visszatéríteni.²³ 1721-ben két kanonoktársával: Malzannal és Gaunnal szemben durva, kíméletlen szavakat használ, de másnap — mivel Bécsbe készült — felkereste őket és kérte: legyenek jóbarátai („ut sint ejus amici“), felejtsék el a tegnapi történeteket.²⁴ Nehéz természete miatt végül is magára maradt, jóbarátok nélkül, mint édesatyja. Igazi énjét, lelkének nemes vonásait kevesen látták meg. Ezek közül megemlíthető Orosz Ferenc pálosrendi újoncmester, aki a rendi annáleksekkben szép emléket állít Nádasdynak. Megemlíti kegyes adományait, amelyekkel volt rendjét istápolta, kiemeli püspöki tevékenységét és hozzáteszi, hogy ezekről biztos tudomása van, hisz kerek egy évig volt udvari káplánja.²⁵

Türelmetlen természetének heves és hirtelenkedő kifakadásait legalább részben megérthetővé teszi gyomorbaja. Édesapja életéből tudjuk, hogy az is sokat szenvedett és csodálatosan gyógyult meg a betegségből.²⁶ Nádasdy maga írja, hogy a Canonica Visitatio ideje alatt betegen feküdt, savanyú-vizet használt; gyakran látogatta a bakonyszentlászlói fürdőhelyet, s Győrben is, Szegeden is kezelte katonai orvos. Ennek ellenére a társas érintkezésben nyájas modorú, vonzó egyéniségnek mutatkozott. Worthley Montague Lady útifeljegyzéseiben Győrbe érkezésük után írja: „... a temesvári püspök szintén meglátogatott és kérve kért bennünket, hogy másnap nála ebédeljünk; de mivel meghívását nem fogadtuk el, mert utunkat folytatni szándékoztunk, több kosarat küldött

tele déligyümöccsel, azonkívül különféle magyar borokat és frissen lőtt fiatal özet.“ A szegedi tisztekkel és családtagjaikkal többször találkozott és megvendégelte őket. Fr. Palásti Dénes szegedi ferencrendi guardián 1724-ben panaszkodik Nádasdyra, hogy a clausura urának mondván magát a zárda kertjébe hozta vendégeit és ott lakmározott velük. Az ebéd után a sétálgató nők ablakon át betekintgettek a cellákba, s mikor ezt tilalmazták és kifogásolták a jámbor szerzetesek, akkor a püspök a sekrestyébe vitte őket, ahol pedig felszentelt oltár áll a beteg és öreg fráterek számára. Még a műhelybe és a közös ebédlőbe is be akarta vezetni őket.²⁷ — Meleg barátság fűzte Sajghó Benedek pannonhalmi főapáthoz, akit 1720-ban szentelt pappá.²⁸ Hogy Keresztély Ágostnak kedveskedjék, ismételjen új hírekkel és temesvári származású török különlegességekkel szolgált neki.

A sok eredménytelenség mellett kevés siker kísérte életét. Nagyravágyása — apai örökség — kielégült, amikor elég idős korban püspökké lett, de becsvágya: alkotni, teremteni — kielégítetlen maradt. Küzdélmei láttára önkéntelenül eszünkbe jut, hogy milyen hatalmas eredményeket tudott volna felmutatni ez a tehetséges és erős akaratú, barokk püspök, ha szerencsésebb emberöltő fiának születik, vagy hazánk nyugodtabb részén lett volna egyházmegyéje. Egész élete világosan mutatja, hogy az alkotás vágya feszítette nyugtalan lelkét. Még pálos szerzetes korában, mint a tekintélyes bodrogújhelyi ház perjele, nagyszabású templom- és kolostorépítkezéseket kezdeményez és hajt végre, csaknem teljesen saját vagyonából: anyai örökségéből. Később mint fehervári orkanonok térítési és telepítési akciókat bonyolít le dunántúli javadalmas birtokain. Megépítteti a győri nagypréposti palotát. Egyházmegyéjében azonban meg volt kötve a keze. Az a kétszínű bánásmód, amellyel a bécsi udvar, a tiszamarosi határőrvidék ráé és a Bánság német telepeseit kezelte — ép a magyarok sakkbantartására — megakadályozta építő munkáját.

Mai szemmel nézve elmarasztaló ítéletet kellene mondanunk Nádasdyról. De ha a századába helyezzük, amelyben a nyersség és a féktelen kapzsiságig megnövekedett önzés és hatalmaskodás tartotta fogva sokak lelkét, és az újitókkal szemben megerősödött katolikus vallási élet minden lendülete ellenére is sokszor fényes külsőségekben, megkapó formaságokban nyilvánult: azt mondhatjuk, hogy teljesen korának a szülötte volt. Életének a bemutatása nem azért érdekes, mert kihatással volt a korára s annak szellemi arculatára, hanem azért figyelemreméltó, mert a sok kisebb-nagyobb epizódban, jelentéktelennek látszó eseményben sajátságos évtizedek tárulnak fel előttünk. *Nem alakította kora szellemét, hanem az valósult meg benne!*

1729. nov. 25-én halt meg Pozsonyban,²⁹ állítólag a ferencrendieknel temették el.³⁰ 1929-ben — halálának kétszázéves fordulóján — jártam ott és kerestem a sírját, de semmit sem találtam. A feljegyzések, amelyek évről-évre megemlítik az ott eltemetett

előkelőségek neveit, egy szóval sem írnak róla. Nyugtalan szíve, kilégítetlenül maradt tetteire és tehetsége, nemkülönben izzó magyar érzése hibaival együtt a sírba szállt vele. Igazi magyar, valódi Nádasdy-természete nagy erények és sok gyarlóság foglalta volt. De egyházmegyéje kettéosztásának meggátlása és az újjászervezés felé tett első lépései is elegendőképp megörökítik a nevét.

Ha nyugtalan lelke ma visszatér, három részre szakítva látja az ősi csanádi egyházmegyét... Bizonyosan most is azzal vigasztalja magát, mint — egyik levelének tanúsága szerint — életében annyiszor, ha sikertelenség érte: „...a lelkek ügyét szolgálom”.²¹

Jegyzetek a XV. fejezethez.

- ¹ Történelmi és Régészeti Értesítő XXVIII. évf. 1902. 112—113. l. —
² „Ultimus Antistitum Csanádiensium, qui barbatus erat“. Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis 1913. Temesvár. — ³ Alfred von Arneth: Prinz Eugen von Savoyen. 3 k. Wien, 1864. II. k. 409—410. l. — ⁴ Erdélyi László dr.: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. XI. k. 40., 97—100. l. — ⁵ Erdélyi i. m. 43—44. l. és V. k. 21. l. — ⁶ Pap János i. m. 42. és 47. l. — ⁷ Corpus Juris Hungarici (Szerk. dr. Márkus Dezső) 1657—1740. évi törvénycikkek. Budapest, 1900. 454—455. l. — ⁸ Bónis György: A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio). Budapest, 1935. 71. l. A következőkben ezt az alapos munkát többször idézem. — ⁹ O. L. Kancelláriai iratok: 1723. márc. 16. és 39. szám. — ¹⁰ „... hat bey publizirung deren zum geheimben Rath befürdeten Subjectorum vor gesambten Ständen aus disconsolation... die bittere Zächer geweinet“. Idézve Bónis i. m. 113. l. — ¹¹ Könyi Mária: Az 1715—22. évi rendszeres bizottság javaslatai (Különlenyomat a Bécsi Magyar Történelmi Intézet 1932-es évkönyvéből). Budapest, 1932. — ¹² 1715. évi 39. tc. Corpus Juris Hung. 472—473. l. — ¹³ 1723. évi 17. tc. Corpus Juris Hung. 582—583. l. — ¹⁴ 1723. évi 45. tc. Corpus Juris Hung. 608—609. l. — ¹⁵ „... folgbahr nicht zu verwunderen wäre, wann ihme unter weegs oder in Wienn ein neyer ungemach zustossete, sich doch darmit nicht abschreckhen lasset, seine letzte Kräfte noch pro intentione seiner Patrioten zu hazardieren“. Hadi lt. Feldakten 1729. Fasc. 328. 6/11. sz. — ¹⁶ Győri kápt. m. lt. Cimth. VII. 499. sz. Keresztély Á. levele Regensburgból 1724. máj. 2-án. Aláírás: „Affectionatissimus parens Cardlis de Saxonia“. — ¹⁷ O. L. Helytartótanácsi iratok: 1725. jún. 2. — ¹⁸ O. L. Helytartótanácsi iratok: 1727. febr. 18. — ¹⁹ Reizner i. m. IV. k. Oklevéltár. 181. sz. 277. l. „Az ifjúság nemcsak a városban, hanem a körülfekvő tartományokban is vadon és parasztlul nevelkedett fel“ — írja a város 1719. jún. 2-án a püspöknek. Oltványi P. i. m. 29. l. — ²⁰ Hadi lt. Feldakten 1725. Fasc. 321. 9/9. sz. alatt mellékelve. — ²¹ „Nisi amoris Dei et cultus Divini... essem singulariter deditus, obrutus tot molestiis cogerer hinc exulare...“ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. III. k. 59. l. Nádasdy sajátkezü levele. 1713. aug. 29. — ²² „... si alicui damnum intuli centuplum reddam“. Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. III. k. 309. l. — ²³ Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. III. k. 542. l. — ²⁴ Franciscus Orosz: Synopsis annalium Eremi-coenobiticorum FF. Eremitarum Ordinis Ss. Pauli primi Eremitae. Sopronii, 1747. Caput XXIII. „Haec mihi (qui hoc opusculum concinno) ex asse constant: quia integro uno anno apud hunc Praesulem Capellanus Aulicus eram“. — ²⁵ Mohl A.: Ada-

tok Nádasdy Ferenc országbíró életéhez. Századok XXXIV. évf. 1900. 618. l. L. még Takáts Sándor: Rajzok a török világból. III. k. 116. l. — ²⁷ Győri kápt. m. lt. Th. XLI. 5270. sz. Palásthy levele a bécsi nunciushoz. 1724. márc. 20. — ²⁸ Erdélyi L. i. m. V. k. 21. l. — ²⁹ Melhárd i. m. szerint 1725-ben, Kisbán i. m. II. k. 241. l. 1727-ben, Schematismus Cleri Dioec. Csanád 1913. 53. l. 1730. febr. 14-én. 1729. nov. 25-e a pontos évszám (Orosz i. m. c. XXIII.). Szvorényi i. m. 22. l. a jegyzetben idézi a székesfehérvári tanácsjegyzőkönyvet: „Anno 1729 die 16. Dec. Herr Veri Praefectus Praepositurae Albensis, durch einen Hussern, dem Stadt-Magistrat vorgetragen, wie Ihro Gnaden, und Hochwürden, Herr graf von Nádasdi, Eppus Csanadiensis und allhisiger Annae Capellae Custos gestorben seyn...” Szeged lt. Prothocollum 1723—1730. 544. l. szerint az 1729. dec. 1-i tanácsülésen már a püspök elhunytával bekövetkezett teendőkről tárgyalnak. 1729. nov. 20-án pedig az országgyűlés berekesztésekor még mint jelenlevő említettetik (Corp. Juris Hung. 714—715. l.). — ³⁰ Franc. Orosz i. m. 300. l. Caput XXIII.: „Anno 1729. finita Regni Diaeta (cui continuo intererat) Posonii apud FF. Franciscanos, senio morbove superveniente confectus, vitam finiit, ibique sepultus est”. — ³¹ „... in Summa desolatione mediorum vivo, cum Solatio tamen quia animabus servio”. Győri püsp. lt. Acta sub Christ. Aug. VI. k. 372. l. Nádasdy sajátkezű levele, 1713. febr. 19.

Források.

1. *Acta Provinciae Hungaricae Ordinis S. Pauli Primi Eremitae* ab anno 1701. (Teljes címen: Palma vetus et nova seu Mater olim provinciarum, Provincia Hungarica, Ordinis Eremitarum Divi Pauli Primi Eremitae, in specialem Provinciam Apostolica Auctoritate instaurata. Anno Saeculi novi 1701. 17. Aprilis F. Andreas Kollenycz huius Neonatae Provinciae Ungaricae Definitor soc. et secretarius Ss. theol. Doctor et actor horum compilatorum). Kézirat a pannonhalmi Szent Benedek-rend könyvtárában.

2. Dr. Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. Temesvár, 1893. I. rész.

3. *Bécsi udvari hadügyi levéltár (Hofkriegsarchiv, Wien, VII. Stifsgasse 2.)*:

- a) Expediitprotokolle (beérkező iratok kivonatai).
- b) Registraturprotokolle (kimenő iratok kivonatai).
- c) Feldakten.
- d) Kartenabteilung.

4. *Bécsi udvari kamarai levéltár (Hofkammerarchiv, Wien I. Johanesgasse 6.)*:

- a) Hoffinanzakten 1690—1731.
- b) Banatsakten 1718—1731.
- c) Gedenkbücher.

5. Bengér Nicolaus: *Annalium Eremitarum Ordinis Fratrum eremitarum S. Pauli primi Eremitae*. Vol. II. Posonii 1743.

6. *Corpus Juris Hungarici*. Szerkeszti (többek közreműködésével) dr. Márkus Dezső. Budapest, 1900.

- a) 1608—1657. évi törvénycikkek.
- b) 1657—1740. évi törvénycikkek.

7. *Esztergomi primási levéltár*: Acta sub Primate Card. Saxone 1700—1720. I—III. és V. k.

8. *Győri káptalan magánlevéltára (Székesegyház) 1660—1740. év iratai*.

9. *Győri püspöki levéltár (Püspökvár)*: Acta sub Christiano Augusto (Acta tam Consistorialia quam alia Dioecesis Jauriensis ab anno 1711. usque ad annum 1714. in februario a Francisco Götzl Milit. Ordinis Cruciger. cum rubea stella Rmi ac Sacrm Dni Dni Cardlis Ducis de Saxonia Archieppi Strigoniensis et Eppi Jaurinensis in Spiritualibus Cancellario congregata. IV. k.) II. és III. k.

10. Franciscus Orosz (Novitiorum magister): *Synopsis annalium Eremitarum Ordinis Sancti Pauli primi eremitarum*. Sopronii 1747.

11. *Makó város levéltára (Városháza)*: A várost érintő legrégibb iratok c. köteg.

12. *Makói r. k. plébánia*: Protocollum Rerum Memorabilium Parochiae et Ecclesiae Makoviensis.

13. *M. kir. áll. Országos Levéltár*. (Budapest, Bécsikapu-tér):

1. Acta Paulinorum:
 - a) Elenchus Summarius Archivi Almae Provinciae Hungaricae Ordinis S. Pauli Primi Eremitae (1750).
 - b) Liber Professorum Fratrum.
 2. Archivum Familiae Nádasdy.
 3. Collationes Ecclesiasticae 1700—1730.
 4. Helytartótanácsi iratok 1724—1735.
 5. Kamarai levéltár:
 - a) Benignae resolutiones regiae 1680—1731.
 - b) Expeditiones Camerales.
 6. Kamarai missilisek mutatója.
 7. Kancelláriai levéltár: Index Expeditionum 1710—1730.
 14. Ortway (Orthmayr) Tivadar—Szentkláray J.: Történelmi adattár a csanádi egyházmegye hajdanához és jelenéhez. Temesvár, I—III. k. 1871—1873. IV. k. Budapest, 1874.
 15. *Pazmaneum* (Wien, IX. Boltzmannngasse 14.): Liber ordinandorum.
 16. Szeged-belvárosi plébánia levéltára (Dómtér):
 - a) Kereszteltek anyakönyve 1710—
 - b) Eskettek anyakönyve 1710—
 17. Szegedi piarista rendház levéltára (Tisza Lajos k.-út):
 - a) Archivum Domus Szegediensis.
 - b) Introitus et Exitus universalis Ab anno 1720. ad 1746. inclusive.
 - c) Litterae Provincialium et Generalium (Ab anno 1720.).
 - d) Visitationes Ab anno 1722. ad 1774.
 18. Szeged szab. kir. város levéltára (Városháza): Prothocolia lib. regiae Civitatis Szeged ab anno 1717. usque ad annum 1741.
 19. Dr. Veress Endre: *Matricula et acta Hungarorum* in Universitatibus Italiae Studentium (Fontes rerum Hungaricarum II. k.) Budapest, 1917.
- U. az: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók* anyakönyve és iratai (1221—1864). Budapest, 1941.

Irodalom.

- Acsádi Ignác dr.*: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1886.
- Acsádi Ignác*: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában (1720—1721). Budapest, 1896. Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, XII. k.
- Alfred von Arneth*: Prinz Eugen von Savoyen. 3. k. Wien, 1864.
- Bakonyvári Ildefonz*: A pápai katolikus gimnázium története a pálosok idejében. Pápa, 1896.
- Bartal Antal*: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Budapest, 1901.
- Bedy Vince dr.*: A győri székesegyház története. Győr, 1936.
- Bedy Vince dr.*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938.
- Bedy Vince dr.*: A pápóci prépostság és perjelség története. Győr, 1939.
- Bojt Lajos*: A fejevári örkanonokság (custodiatius) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig. Budapest, 1935. (Palaestra Calazanciana sorozatban).
- Bónis György*: A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica commissio). Budapest, 1935.
- Borovszky Samu dr.*: Csanád vármegye története 1715-ig. Budapest, 1896. 2. k.
- Josephus Brüsztle*: Recensio Universi Cleri Dioec. Quinque-Ecclesiensis. Pécs, 1874—1880. 4. k.

- Catalogus manuscript. bibliothecae regiae scient. Univers. Budapest, 1907. Tom. II.
- Chobot Ferenc*: A váci egyházmegye történeti névtára. Vác, 1915.
- Cs. Sebestyén Károly*: A szegedi Palánk. Szeged, 1927.
- Cs. Sebestyén Károly*: Szeged középkori templomai. Szeged, 1938.
- Czimer Károly dr.*: Melyik egyházmegyébe tartozott a régi Szeged? c. értekezése a Szegedi Katolikus Tudóstóban. 1929. 15—19. sz.
- Emlékkönyv a szegedi kegyesrendi főgimnázium kétszáz éves jubileuma alkalmából 1720—1920. Szerk. Móra Ferenc. Szeged, 1921.
- Erdélyi László dr.*: A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. Budapest, 1902—1916. 12 k.
- Eszterházy János gr.*: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. 1901.
- Th. Fellner—H. Kretschmayr*: Die österreichische Zentralverwaltung. Wien, 1907. 3 k.
- Hammer Gyula*: Győr. Városföldrajzi tanulmány. Győr, 1936.
- Haraszti Emil*: Hangutánzás és jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszertörténetben. Budapest, 1926.
- Haraszti Emil*: A barokk zene c. értekezése a Magyar Művelődéstörténet (szerk. Domanovszky Sándor) *Barokk és felvilágosodás* kötetében. Budapest, évszám nélkül.
- Hermann Egyed dr.*: A vallásos ember a barokk korban c. értekezése a Művelődéstörténet (szerk. Domanovszky Sándor) idézett kötetében.
- Hóman B.—Szekfü Gy.*: Magyar történet. 1. kiadás. Budapest, évszám nélkül. 8 k.
- Dr. Coloman Juhász*: Das Tschanad-Temesvarer Bistum 1552—1699. Dülmen in Westph. 1938.
- Károlyi Árpád-Emlékkönyv*: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. (Gárdonyi Albert cikke) Budapest, 1933.
- Kelemen Atanáz O. S. B.*: Keresztély Agost herceg katolikus restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalmi, 1931.
- Kempelen Béla*: Magyar főrangú családok. Budapest, 1931.
- Kisbán Emil*: A magyar pálosrend története. Budapest, 1938—1940. 2 k.
- Kónyi Mária*: Az 1715—22. évi rendszeres bizottság javaslatai. Budapest, 1932. (Különlenyomat a bécsi magyar tört. kutató intézet évkönyvéből).
- Kovács Sándor dr.*: A csanádi papnevelő története. Temesvár, 1906.
- Lányi Károly dr.*: Magyar catholicus clerus érdemei. Pozsony, 1848. 2 k.
- Lányi K.—Knauz N.*: Magyar Egyháztörténet. Esztergom, 1866. 2 k.
- Málnási Ödön dr.*: Gr. Csáky Imre bibornok élete és kora. 1672—1732. Kalocsa, 1933.
- Melhárd Gyula*: A székesfejevári örkanonokság története. Veszprém, 1906.
- Mezősi Károly dr.*: A fegyverjog (jus armorum) megváltása a töröktől visszafoglalt területeken. Századok LXXVI. évf. 4—6. sz. 1942.
- Mohl Adolf*: Adatok Nádasdy Ferenc országbíró életéhez. Századok 1900. 616. 1. és köv.
- Mohl Adolf*: Szarvkő és urai. Századok 1903. 612., 713. és köv. 1.
- Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1861. 8 k.
- Óltványi Pál*: A csanádi püspöki megye és birtokviszonyainak rövid története. Szeged, 1867.
- Óltványi Pál*: A szegedi plébánia és a piarista atyák krónikája. Szeged, 1886.
- Pauer Joannes*: Historia dioecesis Alba-Regalensis. Albae-Regiae 1877.
- Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése 1664—1671 Budapest, 1876. 2 k.
- Papp Antal*: Adalbert von Falckenstein, Bischof von Csanád (1730—1740). Wien, 1934. Kézirat.
- Pap János*: A piaristák Szegeden (1720—1886). Szeged, 1886.

Páholylunk működése az 1893. évben. Titkári jelentés (Árpád szabdk. p.).

Pray Georgius: Specimen hierarchiae Hungaricae. Posonii et Cassovia. 1779. I—II. k.

Reissig Ede dr.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. Budapest, 1925—1928. 2 k.

Reizner János: Szeged város története. Szeged, 1899. 4 k.

Reizner János: Makó város története. Szeged, 1892.

Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. Pest, 1870—1876. 3 k.

Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis 1913. és 1942.

Schematismus Venerabilis Cleri Archidioec. Strigoniensis. Budapest,

1941.

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesium Bosnensis seu Diacoven-sis et Sirmiensis. Siscii. 1870.

Schematismus Cleri Dioec. Quinque-Eccl. Pécs, 1940.

Schematismus Cleri Dioec. Vaciensis. 1915.

Schematismus Cleri Almae Dioecesis Wesprimiensis. 1938.

Sörös Pongrácz: Gróf Nádasdy László c. tanulmánya a Religióban.

LXXI évf. 12—14. sz.

Szabady Béla dr.: Draskovich György győri kanonokjai. Győr, 1938.

Szabady Béla dr.: Telekesy István egri püspök, a győri egyházmegye történetírója. Győr, 1941.

Szentkláray Jenő dr.: Csanádegyházmegyei plébániák története. Temesvár, 1898.

Szentkláray Jenő dr.: Mercy Claudius Florimund kormányzata a temesi bánságban. Budapest, 1909.

Szentkláray Jenő dr.: Száz év Délmagyarország történetéből. Temesvár, 1879.

Szentkláray Jenő dr.: Temesvár szab. kir. város története 1850-ig. A Magyarország vármegyei és városai c. sorozatban, évszám nélkül.

Szeremley Samu: Hódmezővásárhely története. 1907. 3 k.

Szűrbik Miklós: Makó várossának közönséges és az abban levő reformata ekklesiának különös leírása. Makó. 1835—1836. (Kiadta Eperjessy Kálmán dr.).

Szvorényi Mich. Josephus: Dissertatio Historica de Albensi Custodiatu. Veszprém, 1809.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Budapest, 1915—1917. 4 k.

Takáts Endre dr.: Hogyan lett Szeged püspöki székhely a XVIII. század elején? Tanulmány a Katolikus Szemle 44. évf. 3. sz.

Takáts Endre dr.: A csanádi káptalan visszaállítás a török hódoltság után. Makói Katolikus Tudósító. 2. évf. 13—16. sz.

Történelmi és Régészeti Értesítő XXVIII. évf. 1902.

Vanyó Tihamér dr.: A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1663—1683. Pannonhalma, 1935.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Előszó — — — — —	3
I. Nádasdy szülei és ifjúkora — — — — —	5
II. A pálosrendben — — — — —	10
III. Két kellemetlen ügy — — — — —	18
IV. Nádasdy a csanádi püspökség restaurációjához lát —	27
V. Kétlaki élet és a szegedi „kivételezett” plébánia — —	36
VI. A birtokviszonyok rendezésének nehézségei — — —	46
VII. Nádasdy mint győri nagyprépcst — — — — —	56
VIII. Harc a székesfehérvári örkanonokság és káptalan javaiért — — — — —	70
IX. A püspök a temesi Bánságért küzd — — — — —	81
X. Nádasdy anyagi viszonyai — — — — —	90
XI. A szegedi tizedbérlet és a város pénzügyi helyzete —	100
XII. A rezidencia és a székesegyház — — — — —	108
XIII. A káptalan felállítása — — — — —	116
XIV. Nádasdy hagyatéka — — — — —	123
XV. Nádasdy egyénisége és jelentősége — — — — —	130
Források — — — — —	141
Irodalom — — — — —	142

XB 138500

== Művelődéstörténeti Értekezések: ==

1. Galeotto „De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae Regis“ című műve, mint művelődéstörténelmi kútforrás. Irta BRUCKNER GYÖZÖ. Budapest, 1901.

-
2. A magyar művelődés a XV. században Antonio Bonfini Rerum Hungaricarum Decadesé-nek alapján. Irta CSÁSZÁR MIHÁLY. Budapest, 1902.

-
3. Erdély pénz- és hadügyei János Zsigmond korában. Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta BARTHOSS KÁLMÁN. Kolozsvár, 1902.

-
4. A magyar művelődés I. Ferdinánd korában. A „Magyar Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta PEREPATITS ISTVÁN. Budapest, 1902.

-
5. Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában. „Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta KOPP TIBOR. Kalocsa, 1902.
-
-

**Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Magyar Történelmi Intézetéből**

1. *Hanzó Lajos*: Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása,
Szeged, 1941.

Dr. Takáts Endre: Gróf Nádasdy László csanádi püspök
(1662—1729), Szeged, 1943.

1 9 4 3
SZEGED
VÁROSI
NYOMDA
RT.